

Jonne Kanerva

PAPERIVALTIKKA

Arkistolaitos ja asiakirjahallinto poliittisen vallan välineinä Preussissa 1848–1918

Yleisen historian ja
arkistohallinnan (AHMO)
pro gradu- tutkielma
Historian ja etnologian laitos
Jyväskylän yliopisto

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen tiedekunta	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Kanerva Jonne Aleks	
Työn nimi – Title Paperivaltikka; Arkistolaitos ja asiakirjahallinto poliittisen vallan välineinä Preussissa 1848–1918	
Oppiaine – Subject Yleinen historia	Työn laji – Level Pro gradu- tutkielma
Aika – Month and year Marraskuu 2015	Sivumäärä – Number of pages 115
<p>Tiivistelmä – Abstract</p> <p>Tutkielman tavoitteena on osoittaa, miten Preussin valtio käytti arkistolaitosta ja asiakirjahallintoa politiikkansa välineinä ja legitimizeerattensa tukemiseen vuosina 1848–1918. Tutkimuskysymykset suppeasti ilmaistuna keskittyvät siihen, miten arkistolaitosta ja asiakirjahallintoa voidaan käyttää poliittisten päämäärien hyväksi ja miten tämä Preussissa ilmeni. Hypoteesina on, että Preussin hallitus ja etenkin Bismarck omalla valtakaudellaan käyttivät arkistolaitosta tietoisesti erilaisiin poliittisiin päämääriin, ja myös, että sekä arkistolaitoksen että asiakirjahallinnon käytännöistä voi saada viitteitä monarkistisen Preussin luonteesta valtiona. Metodina käytetään Quentin Skinnerin ajatuksia teoksessa <i>Visions of Politics</i> vol. 1: <i>Regarding Method</i> ja teoriakehyksenä toimivat Max Weberin byrokraatia- ja legitimizeerattimallit.</p> <p>Alkuperäislähteinä on pääasiassa erilaisia preussilaisia virallisia määräyksiä sekä Preussin arkistolaitoksen omia ohjeita ja julkaisuja. Tärkein yksittäinen lähde on Preussin sisäministeriön määräyslehti (<i>Ministerialblatt für die preußische innere Verwaltung</i>) eri vuosilta. Tutkimuskirjallisuus käsittää sekä arkistotieteellistä että historiallista aineistoa.</p> <p>Työ käsittelee aihetta temaattisesti, niin että Preussin arkistolaitoksen yleiselle kehitykselle, siihen kohdistuneille määräyksille, asiakirjahallinnolle sekä arkistolaitoksen julkaisuille ja provinssiarkistoille on kullekin varattu oma lukunsa. Teemalukujen tulokset kootaan yhteen tutkielman päätäntäluvussa.</p> <p>Tutkielman löydökset vahvistavat alkuperäisen hypoteesin. Etenkin arkistojen poliittinen hyödyntäminen tulee todennetuksi muun muassa asiakirjajulkisuutta, arkistolaitoksen julkaisuja sekä kahden provinssiarkiston perustamista tutkimalla ja peilaamalla näitä poliittisiin tapahtumiin Preussissa. Samoin sekä arkistollisten että asiakirjahallinnollisten käytänteiden tarkastelu antaa viitteitä monarkistisen Preussin luonteesta konservatiivis-autoritaarisena valtiona.</p>	
Asiasanat – Keywords arkisto, asiakirjahallinto, Preussi, politiikka	
Säilytyspaikka – Depository Historian ja etnologian laitos	
Muita tietoja – Additional information	

SISÄLLYSLUETTELO

Luku 1: Johdanto.....	2
1.1. Työn lähtökohdat ja tutkimuskysymykset.....	2
1.2. Teoriakehys ja metodipohja.....	4
1.3. Työn rakenne.....	8
1.4. Lähteet.....	10
Luku 2: Preussin arkistolaitoksen yleinen historia: ryysyistä rikkauksiin.....	14
2.1. Taustaa: Arkistojen yleinen historiallinen kehitys byrokratisoituissa valtiojärjestelmissä.....	14
2.2. Brandenburg-Preussin ja sen arkistoalan kehitys vuoteen 1848 mennessä.....	16
2.3. Preussin arkistolaitoksen historian ääriviivat vuosina 1848 – 1918.....	20
Luku 3: Preussin arkistolaitos poliittisen kontrollin välineenä ja kohteena.....	34
3.1. Arkistoja koskeva lainsäädäntö sekä sisäministeriön ja valtioneuvoston määräykset yleisesti.....	34
3.2. Arkistoammattilaisten koulutusvaatimukset ja niiden vaikutus.....	36
3.3. Asiakirjojen julkisuus poliittisen vallan työkaluna.....	49
3.4. Arkistoitujen asiakirjojen käytön kontrolli ja raportointi.....	56
Luku 4: Asiakirjallisen tiedon arvonmääritys, eheys ja käytettävyys Preussin kuningaskunnassa..	59
4.1. Johdatus Preussin asiakirjahallinnon pääteemoihin.....	59
4.2. Asiakirjojen arvonmääritys ja seulominen.....	60
4.3. Asiakirjallisen tiedon eheys, käytettävyys ja autenttisuus.....	71
Luku 5: Preussin arkistolaitos valtion legitimiteetin ja vallan tukijana.....	78
5.1. Vallan legitimiteetin perusta Preussissa ja historiankuva sen osana.....	78
5.2. Asiakirjajulkaisut politiikan instrumentteina.....	81
5.3. Provinssiarkistot vallan välineinä – tapaukset Posen ja Slesvig-Holstein.....	89
Luku 6: Päättäntä.....	101
Lähdeluettelo.....	108

LUKU 1: JOHDANTO

1.1. Työn lähtökohdat ja tutkimuskysymykset

Tämän yleisen historian ja arkistohallinnan maisteriohjelman pro gradu-tutkielman tarkoituksena on selvittää Preussin valtion poliittisen johdon arvojen ja tavoitteiden ilmentymistä arkistolaitoksessa, ja myös päinvastoin, eli miten arkistolaitos omalla toiminnallaan joko edisti tai haittasi poliittisen johdon tavoitteita. Työ tutkii myös miten muiden viranomaisten vastuulla ollut aktiivivaiheen asiakirjahallinta heijasteli poliittisia ja yhteiskunnallisia arvoja ja etuja. Aihe on sikäli relevantti, että preussilainen byrokraatia toimi laajasti mallina koko Euroopassa, myös Suomessa. Samoin preussilaisten arkistokäytäntöjen ja -teorioiden jäljet näkyvät edelleen eurooppalaisissa ja suomalaisissa arkistoissa. Siten yllämainittujen asioiden tutkiminen voi antaa viitteitä arkistoinnin ja asiakirjahallinnon poliittisista ulottuvuuksista yleisemminkin.

Arkistolaitoksen tehtävä myös Preussissa oli säilyttää julkisten instituutioiden tuottamat asiakirjat sekä muuta historiallisesti ja kulttuurisesti tärkeää asiakirja-aineistoa. Samoin sen tehtäviin kuului laatia historian tutkimuksen kannalta merkittäviä asiakirjakokoelmia ja muita julkaisuja. Näin ollen se oletettavasti oli välillisesti tärkeässä roolissa myös yhteiskunnan arvomaailman heijastajana ja muokkaajana. Tämä johtuu siitä, että asiakirjojen arvonnäily pakostakin peilaa käsityksiä siitä, mikä tieto on niin tärkeää, että se kannattaa säilyttää pysyvästi. Samoin julkaisujen painotukset aiheiden ja asiakirjavalintojen osalta pakostakin ohjaavat historian ja valtiotieteen tutkimusta, etenkin 1800-luvun Preussin kaltaisissa olosuhteissa, joissa asiakirjat eivät lähtökohtaisesti ole olleet julkisia. Tällä tavoin arkistolaitos voi myös toimia yhteiskunnallis-poliittisen arvomaailman jatkuvuuden edistäjänä. Sen tutkiminen voi siis antaa kuvaa koko valtionkin luonteesta.

Näistä tosiseikoista herää erinäisiä kysymyksiä. Onko arkistolaitos vain passiivinen rekisteröijä, vai voiko sen aktiivinen toiminta edistää tai rapauttaa poliittisen vallan legitimitettä? Kuinka poliittinen valta voi käyttää arkistolaitosta ja asiakirjahallintaa tavoitteidensa edistämisen työkaluna? Kuinka suuri merkitys voidaan arkistolaitokselle antaa tällaisessa kontekstissa? Mitä asiakirjahallinnon käytänteet kertovat niin arkistolaitoksen roolista valtiossa kuin kyseisen valtion johdon arvoista ja kiinnostuksen kohteista?

Näihin kysymyksiin tämä työ pyrkii vastaamaan. Esimerkkinä käytetään Preussin arkistolaitosta aikavälillä 1848 – 1918. Periodi sopii tutkimuskysymyksiä käsittelemään hyvin, sillä Preussin

historian johtolankana tällä ajanjaksolla on muutoksen ja jatkuvuuden ristiriita. Nimittäin valtion eetos ja ylimmät rakenteet edelleen säilyttivät ainakin pinnalta katsoen traditionaalisen luonteensa, mutta toisaalta vuoden 1848 vallankumoukset ja vuonna 1871 tapahtuneen Preussi-johtoisen Saksan keisarikunnan perustaminen pakostakin muokkasivat valtiollista järjestelmää. Preussi, kuten muutkin Euroopan yksinvaltaiset maat 1800-luvulla, oli vanhan kuningasvallan ja uusien demokraattisten ja nationalististen aatteiden taistelukenttänä. Alustavana hypoteesinani onkin, että Preussin valtionjohto käytti enemmän tai vähemmän tietoisesti sekä arkistolaitosta että asiakirjahallintaa aseenaan pitääkseen valtaansa yllä. Toisin sanoen, arkistoidut ja viranomaisen toiminnassa syntyneet asiakirjat olivat kuvainnollisesti ilmaistuna paperinen valtikka.

Mielestäni tutkimuskohde on sikäläkin perusteltu, että vaikka poliittisen vallankäytön sekä asiakirjahallinnon ja arkistotoimen välisestä suhteesta on tehty tutkimusta yleisellä tasolla (ks. mm. McKemmish & al. 2005), ja sekä siirtomaiden että totalitaaristen valtioiden (etenkin Itä-Saksan) arkistoja ja asiakirjahallinnon käytänteitä on tutkittu niiden suhteessa valtioon, tietääkseni ei ole olemassa erityistä historiallista monografiaa, jossa tarkemmin tutkittaisiin tätä problematiikkaa vähemmän ilmiselvissä ja ”äärimmäisissä” olosuhteissa sekä vähittäin muuttuvissa yhteiskunnallisissa oloissa, kuten esimerkiksi juuri Preussissa tämän työn kattamana aikakautena. Eri maiden arkistolaitosten historiikkeja toki on, kuten tässäkin työssä kirjallisuutena käytetty Weiserin teos, mutta nämä ovat lähinnä narratiivisia yleiskatsauksia.

Samoin rutiininomaisen asiakirjahallinnon käytänteitä näyttää tutkitun kovin vähän, ja sitäkin enemmän teoreettisella tasolla kuin pureutumalla ruohonjuuritason byrokraattisen käytännön yksityiskohtiin. Olisi kuitenkin tärkeä huomioida, että sellaiset pinnalta katsoen puhtaasti tekniset seikat kuin asiakirjojen hävittämismenettelyt, aineistojen säilytysajat ja jopa asiakirjojen paperilaatua koskevat määräykset voivat kertoa paljon siitä, millaista tietoa valtio ja viranomaiset ovat pitäneet tärkeänä ja miksi, sekä miten suhtautuneet sellaisiin asioihin kuin yksilönsuoja ja tiedon julkisuus, mitkä taas kertovat jotain valtion suhteesta omiin kansalaisiinsa. Tämän työn tarkoitus on siis pieneltä osalta täyttää tämä tutkimuksellinen aukko.

Preussin arkistolaitos sopii molempiin päätematiikkoihin siten, että valtion lisäksi myös siinä tapahtui työn käsittelemällä aikavälillä perustavia muutoksia. Vuonna 1848 se oli vielä melko toisarvoinen hieman harrastelijamaisesti johdettu laitos, jolla ei ollut juurikaan itsenäistä valtaa asioissaan. Monarkian lopulle tultaessa se taas oli muuttunut muun muassa itsenäistä julkaisutoimintaa harrastavaksi virastoksi, jolla oli selkeät ammatilliset periaatteet ja jonka piirissä

ansiokkaasti kehitettiin arkistoinnin teoreettistakin pohjaa. Vaikkakaan arkistolaitos ei Preussissa (kuten ei missään muuallakaan) koskaan ollut ministeriöiden kaltainen keskeinen toimija, ei pidä aliarvioida sen merkitystä historian- ja yhteiskunnallisen tutkimuksen portinvartijana. Toisaalta taas aktiivivaiheen asiakirjahallinnan ohjaus jäi sen toiminnassa hyvin vähälle osalle ja siten ministeriöiden ja jopa yksittäisten virastojen vastuulle, syistä, jotka tullaan näkemään. Siksi keskittyminen pelkkään arkistolaitoksen toimintaan tarkoittaisi asiakirjojen elinkaaren koko alkuvaiheiden jättämistä huomiotta, vaikka ne ovat yhtä lailla tai jopa enemmän poliittisen kontrollin potentiaalisia välineitä kuin arkistoihin säilötyt asiakirjatkin. Tästä syystä tämä työ pyrkii valottamaan niin puhtaasti arkistollisia kuin asiakirjahallinnollisiakin aspekteja monarkistisessa Preussissa.

1.2. Teoriakehys ja metodipohja

Työn metodologisena pohjana sovellan Quentin Skinnerin teoksessaan *Visions of Politics* vol. 1: *Regarding Method* luvuissa 4 ja 5 hahmottelemia suuntaviivoja. Ensimmäiseksi Skinner varoittaa historiantutkijoita lukemasta moderneja ajatuksia ja teorioita teksteistä, joissa ne olisivat anakronistisia. Esimerkkinä hän käyttää sitä, miten eräät tutkijat ovat olleet löytävinään montesquieuläisen vallanjako-opin jo 1300-luvun alkupuolella toimineen italialaisen oppineen Marsilius Padovalaisen teksteistä¹. Samaten hänen mielestään on helppo sortua ”löytämään” teksteistä sellaisia merkityksiä, joita etsijä olettaa niissä olevan ennakkokäsityksensä perusteella. Skinner myös kritisoi ”doktriinien mytologiaa”, tutkijoiden taipumusta muovata eri aatteiden ja teorioiden ideaalityyppejä, joita vasten tekstejä peilataan². Voisi sanoa, että Skinnerin kritisoimat lähestymistavat ovat perusluonteeltaan ideologis-filosofista jälkiviisautta; ne katsovat menneisyyden lähteitä nykyaikaisten käsitysten läpi ja sitä mitä niissä ”pitäisi” tämän paradigman mukaan olla sen sijaan, mitä niissä itse asiassa lukee.

Toinen sudenkuoppa Skinnerin mukaan on se, mitä hän kutsuu ”koherenssin mytologiaksi”³. Tämä tarkoittaa sitä, että esimerkiksi jonkin filosofin tai valtiollisen ajattelijan teosten välille etsitään väkisin yhteyksiä, joita ei välttämättä ole olemassakaan. Toisin sanoen, kokoelmasta tekstejä, jotka saattavat olla tai eivät ole keskenään sisäisesti loogisia, yritetään määritellä jotakin ”järjestelmää”, jonka tutkija olettaa siellä pakostakin olevan. Tämä siitä huolimatta, pyrkikö edes kyseinen

¹ Skinner 2002, s. 60.

² Ibid., ss. 61-62.

³ Ibid., s. 67.

kirjoittaja itse luomaan ajatuksistaan yhtenäistä järjestelmää⁴. Mikäli tällaista järjestelmää ei yrityksistä huolimatta löydetä, tutkija saattaa jopa moittia alkuperäistekstien kirjoittajaa siitä, ettei tämä ”onnistunut” luomaan sellaista⁵. Karkeimmillaan menneisyyden kirjoittajien harteille sälytetään vastuita heidän kirjoitustensa seurauksista, vaikka kyseiset kirjoittajat eivät olisi mitenkään voineet etukäteen tietää, miten heidän tekstejään käytetään tulevaisuudessa hyväksi. Esimerkiksi käy Platonin moittiminen ”totalitaariseksi puoluepoliitikoksi” Valtiossa esitettyjen ajatusten vuoksi⁶. Kyseessä on siis jälleen jälkiviisaus ja tekstin ylitulkinta tutkijan omista käsityksistä lähtien, eikä rehellinen pyrkimys objektiiviseen tulkintaan.

Kolmas Skinnerin mainitsema virhe on lukea tekstejä liian kirjaimellisesti⁷. Esimerkiksi Defoen ja Swiftin satiiriset tekstit olisivat Skinnerin mukaan tällaisella lukutavalla aivan harhaanjohtavia. Samoin on huomattava, että sanojen merkitykset muuttuvat ajan kuluessa, joskus jopa aivan toiseksi kuin alkuperäinen⁸. Tutkijan on siis oltava tarkkana, että hän todella ymmärtää tekstin kontekstin ja ajalle ominaiset kielelliset piirteet ja retoriikan.

Välttääkseen edellä mainittuihin ansoihin lankeamisen tutkijan on Skinnerin mukaan käsitettävä sekä se, mitä tekstien oli tarkoitus ilmaista, ja miten lukijan oli tarkoitus se käsittää. Toisin sanoen, on pidettävä mielessä mille yleisölle teksti oli tarkoitettu. Kirjoittajan tarkoitus voidaan ”dekoodata” tekstin ja sen syntyajan laajemmista konteksteista⁹. Samoin on pidettävä mielessä, että kaikki teksteissä esiintyvät väitteet ja ajatukset ovat yrityksiä ratkaista jokin spesifi yhteiskunnallinen tai filosofinen pulmakysymys, jotka itsestään selvästi ovat aikaansa sidottuja¹⁰. Ei siis ole perusteltua etsiä vastauksia ”ikuisiin kysymyksiin” klassisten tekstien rivien välistä.

Vaikka Skinner käsitteleekin tässä yhteydessä filofisia ja valtiotieteellisiä tekstejä, hänen esittämänsä lähestymistapa soveltuu osin myös tämän työn tarkoituksiin. Jo pelkästään Preussin poliittinen järjestelmä ja sen takana vaikuttanut maailmankuva poikkesivat niin paljon meidän aikamme ajatusmalleista, että vaara kaikenlaisiin väärinymmärryksiin on suuri. Varsinkin olisi virhe lähteä lausumaan nykyaikaisesta perspektiivistä hyväksyviä tai hylkääviä arvoituksia preussilaisen yhteiskunnan tai sen arkistolaitoksen toiminnasta. Molemmat olivat aikansa lapsia, eivätkä edes

⁴ Skinner 2002, s. 68.

⁵ Ibid., ss. 68-70

⁶ Ibid., s. 73

⁷ Ibid., s. 79 eteenp.

⁸ Ibid., mm. ss. 79-80.

⁹ Ibid., s. 87.

¹⁰ Ibid., s. 88.

pyrkineet täysin samoihin päämääriin kuin moderni demokraattinen valtio ja sen laitokset. Esimerkiksi asiakirjojen julkisuusperiaate oli monarkian aikaisessa Preussissa kovin erilainen kuin nykyisissä demokratioissa tai jopa samanaikaisessa Iso-Britanniassa, koska sen poliittisissa oloissa asiakirjojen lähtökohtainen salaus edisti poliittisen johdon päämääriä tai toimintaa paremmin kuin täysi julkisuus. Asiakirjojen julkisuus ei ollut arvo sinänsä, vaan sitä höllättiin tai kiristettiin aina tarpeen mukaan. Tällaisten seikkojen vuoksi pyrinkin välttämään rinnastuksia nykyaikaisiin oloihin, paitsi puhtaasti selventävässä mielessä mikäli asia voisi jäädä muutoin epäselväksi. Sen sijaan eräissä kohdin käytän verrokkina muun muassa Iso-Britannian Public Records Officea 1900-luvun alkuvuosina.

Modernien rinnastusten välttäminen ei tarkoita, etteikö myös arvostelua voisi esittää. Päinvastoin, sillä Preussin asiakirjahallinnon ja arkistolaitoksen toiminnassa oli myös oman aikansa näkökulmasta paljon parantamisen varaa, mikä käy kyllä lähteistäkin esille. Mutta tällaisia arvosteluja lausuessani pyrin aina pitämään niissä rajoissa, mikä työn käsittelemänä aikana olisi ollut mahdollista, tai jotka on esitetty jo ajan omissa lähteissä.

Myös ”koherenssin mytologiaa” pyrin välttämään. Preussista olisi helppo maalata kuva monoliittisena, häikäilemättä valta-asemaa Saksassa havittelevana valtiona, ja sen virkakunnasta sekä yliopistomaailmasta kuva tämän tavoitteen uskollisina apureina. Todellisuudessa etenkin Bismarckin politiikkaa mitä ilmeisimmin hallitsi Preussin ja etenkin sen monarkian etu enemmän kuin mikään tarkasti määritelty ideologinen dogma. Rautakansleri oli melko puhdas opportunisti, ja siten hänen toimintansa sai ristiriitaisiakin muotoja. Tämä näkyi myös hänen päätöksissään arkistolaitoksen suhteen, esimerkiksi asiakirjojen julkisuudessa. On siis pidettävä mielessä tämän työn kattaman aikakauden preussilaista arkistolaitosta ja asiakirjahallinnon käytäntöjä tutkiessa, että niitä koskevat päätökset ja osin arkistolaitoksen oma toimintakaan ei suinkaan välttämättä ollut minkään tarkan yleissuunnitelman tulos, vaan useinkin poliittisen vallan ja arkistolaitoksen omien välittömämpien intressien pohjalta nousevia.

Samoin aikakauden poliittisessa ja arkistollisessa terminologiassa sekä kielessä on eräitä potentiaalisia virhelähteitä, joita pyritään välttämään. Esimerkiksi sana akti ei suinkaan tarkoita 1800-luvun Preussin kontekstissa aina samaa, mitä asia- tai henkilöakti nykyajan Suomessa, vaan pikemminkin sitä, mitä suomalaisessa virka-arkistokaavassa kutsuttaisiin kirjeistöksi¹¹. Samoin asiakirjoissa käytetty tyyli on noin vuoteen 1849 asti ja paikoin sen jälkeenkin arkaaista, jo

¹¹ Anglosaksisessa arkistoterminologiassa taas saksan *Akten*-sanaa vastaa sana *acts*.

keskiajalta periytyvää niin sanottua kuriaalityyliä. Lisäksi yleisesti ottaen alkuperäislähteissä käytetään vanhahtavaa saksaa, jonka retoriset keinot ja sanojen merkitys eivät aina ole samat kuin nykykielessä. Näitä tekijöitä voidaan lieventää käyttämällä hyviä sanakirjoja sekä pitämällä aina lähteen kirjoitusajan konteksti mielessä.

Koottuna voisi sanoa, että tämän työn lähestymistapa aiheeseensa on se, että pyrin kuvaamaan lähteitä ja niiden merkityksiä oman aikansa kontekstissa, ja vältän tekemästä nykyaikaisten käsitysten mukaisia arvoarvostelmia. Tästä syystä en rasita kuvausta tarpeettomasti modernien yhteiskuntateorioiden painolastilla, vaan olen valinnut pääasialliseksi teoriakehykseksi työn kuvaamalta ajanjaksolta peräisin olevan mallin (ks. jäljempänä). Tämäkin kehys on varsin kevyt ja väljä, sillä todellisuushan ei suinkaan aina noudattele yhteiskuntatieteellisiä teorioita, vaan päinvastoin teorioiden on pohjaututtava todellisuuteen mikäli niillä on mitään arvoa. Tähän liittyen annankin lähteiden suurimmaksi osaksi puhua puolestaan, ja kytken ne Weberin malleihin vain silloin, kun tämä on selkeän perusteltua (kuten esimerkiksi legitimizeetin teorian ja historiantutkimuksen yhteydestä puhuttaessa). Samoin en myöskään tavoittele jonkinlaisen ”suuren suunnitelman” löytämistä Preussin arkistolaitoksen kehityksestä, koska tällaista ei mielestäni ole. Pikemminkin kyseisessä kehityksessä on kyse reaktioista muuttuvaan toimintaympäristöön niin poliittisen johdon kuin itse arkistolaitoksenkin tasoilla.

Tietystikään tämä ei tarkoita, että jättäisin pitkäaikaiset trendit ja jatkumot huomioimatta, päinvastoin. Esimerkiksi Bismarckin kaudella virkakoneistossa vaalittu autoritaarisuus ja nationalismi jatkoivat olemassaoloon myös arkistolaitoksessa aina monarkian loppuun saakka, ja oikeastaan Preussin hajottamiseen asti, vaikka tämä työ ei niin pitkälle etenekään. Samoin arkistotyöntekijöiden lisääntyvä erikoiskoulutus tehtävänsä ja sitä myöten ammattimaisuuden kasvu on koko työn kuvaaman aikavälin jatkunut prosessi. Nämäkin ilmiöt on kuitenkin nähtävä kontekstissaan. Esimerkiksi arkistoalan ammattimaistuminen oli osa eurooppalaisissa yhteiskunnissa lisääntyntä ammattialojen erikoistumista, ja siten luonnollinen yhteiskunnan monimutkaistumiseen liittyvä ilmiö.

Pääasiallisena teoriakehyksenä käytän Max Weberin teoksessaan *Talous ja yhteiskunta* esittämiä byrokratian ja dominaation teorioita. Weberin esittämä byrokratian malli sisältää kuusi osa-aluetta: (I) Viranomaisen erillinen toimiala, (II) toimistohierarkia, (III) modernin toimiston (ja siten niistä koostuvan valtiokoneiston) toiminnan pohjautuminen asiakirjoihin, (IV) virkamiesten koulutus virastonsa spesifin toimialan tehtäviin, (V) viranhoito virkamiehen päätyönä ja (VI) sääntöjen

merkitys toimiston toiminnan säätelijänä . Näistä etenkin I, III ja IV ovat hyvin relevantteja Preussin arkistolaitoksen tarkastelulle tämän työn tutkimuskysymysten puitteissa. Weberin työssä esiintyvä dominaation, eli lyhyesti sanottuna vallankäytön hyväksyminen sen kohteiden taholta, käsite taas on hyvin käyttökelpoinen sikäli, että Preussin uudistuksissa 1800-luvulla ja keisarikunnan perustamisvaiheissa myös arkistolaitosta käytettiin työkaluna kansakunnan luomisessa ja keskusvallan lujittamisessa toisaalta henkisesti saralla, kuten julkaisutoiminnan kautta, toisaalta pinnalta katsoen puhtaasti hallinnollisten toimien, kuten Posenin ja Slesvig-Holsteinin lääninarkistojen perustamisen, kautta.

Myös Weberin muotoilema legitimitetin teoria on hyödyllinen työni kannalta. Preussin johtomiesten täytyi nimittäin rakentaa ylläpitämälleen järjestelmälle legitimitettiä erilaisin keinoin. Myös arkistolaitosta käytettiin tähän tarkoitukseen julkaisutoimintansa, organisointinsa ja henkilöstöpolitiikkansa (etenkin johtajien valinnan) kautta. Kun otetaan huomioon, että Preussin valtiollinen järjestelmä oli monarkian loppuun saakka osittain, joskin hitaasti vähenevässä määrin, traditionaaliseen auktoriteettiin nojautuva ja osittain modernin byrokraattinen, arkistolaitoksen harjoittama historiallisten lähteiden hallinta ja valikointi oli tärkeää valtion legitimitetin kannalta. Samoin ne antoivat tukea valtion johtajien poliittisille tavoitteille esittämällä ne historiallisen jatkumon osina ja siten ikään kuin välttämättömyyksiä (ks. esimerkiksi kulttuuritaistelu ja Preussin arkistolaitoksen julkaisutoiminta alaluvussa 5.2.). Vielä on huomattava asiakirjojen hallinnan rooli siinä, miten esimerkiksi valtion legitimitettiä murentavaa vähemmistökansojen nationalismia pyrittiin niiden avulla pitämään aisoissa (ks. alaluku 5.3. Posenin ja Slesvig-Holsteinin provinssiarkistoista).

1.3. Työn rakenne

Työn ylärakenne on temaattinen. Tämä johtuu osittain lähteiden hajanaisuudesta. Toisaalta kuhunkin teemaan on myös helpompi pureutua syvemmälle, kun ne ovat kukin omassa luvussaan. Puhtaan kronologinen esitystapa puolestaan olisi voinut hukuttaa itse asian nimien ja vuosilukujen tulvaan. Weberin teoriakehystä on myöskin selkeämpi ja helpompi käyttää, kun eri luvuissa keskitytään dominaation tukemisen menetelmiin, toisessa arkistolaitoksen kehitykseen byrokratian mallin kannalta ja niin edelleen. Lisäksi työn käsittelemä aikakausi on sen puitteissa tapahtuneista muutoksista huolimatta pohjimmiltaan samaa jatkumoa, sillä olivathan Preussin kuninkuus ja Bismarckin ura sekä jälkivaikutus kantavina ja kokoavina voimina koko tämän ajanjakson ajan.

Tätä johdantolukua seuraa välittömästi pääluke 2, joka on varattu taustoitukselle. Siinä esitellään ensin hyvin lyhyesti valtion byrokratisoitumisen ja asiakirjojen merkityksen välinen suhde läpi 1800-lukua edeltävän historian. Sen jälkeen käsitellään suppeasti samaa kehitystä Brandenburg-Preussissa itsevaltiuden ajan alusta vuoteen 1848 asti. Luvun pääsisällön muodostaa alaluku 2.3., jossa käydään läpi Preussin arkistolaitoksen kehityksen päätapahtumat kronologisesti tämän työn kattaman periodin ajalta. Tämä jakso on tarpeellinen työn historiallisena selkärankana ja pyrkii siten välttämään temaattisen käsittelytavan suurimman vaaran, kokonaiskuvan sirpaloitumisen ja katoamisen näkyvistä. Siinä ei myöskään tyydytä pelkkään tapahtuneiden asioiden luettelointiin, vaan pohjustetaan muita lukuja kytkemällä tapahtumat tämän työn näkökulman mukaisesti aikakauden Preussin ja Saksan keisarikunnan suuriin aatteellisiin ja poliittisiin linjoihin. Samoin tässä alaluvussa tuodaan jo alustavasti esiin myöhempien lukujen teemoja.

Pääluke 3 esittelee Preussin arkistolaitosta ja asiakirjahallintoa suoran poliittisen kontrollin kohteina. Tässä luvussa pääasiallisina lähteinä käytetään Preussin sisäisen hallinnon ministeriölehteä (ks. alaluku 1.4.). Jakson tarkoitus on näyttää, miten poliittinen johto kontrolloi arkistolaitoksen toimintaa. Alkuun luodaan silmäys Preussin arkistojen koskevaan lainsäädäntöön. Sen jälkeen tarkastellaan arkistolaitosta koskevia yksittäisiä ohjeita tarkemmin, koska niiden pohjalta voidaan tehdä päätelmiä muun muassa arkistoammattilaisten statuksesta, arkistolaitoksen asemasta valtiokoneistossa ja niin edelleen. Päähuomio on asiakirjojen julkisuudessa, niiden käytön kontrolloimisessa ja arkistoammattilaisten koulutuksessa, koska nämä ovat selvimmän poliittisia sävyjä omaavia osa-alueita Preussin arkistolaitoksessa.

Pääluvussa 4 keskitytään siihen, miten Preussin valtio ja arkistolaitos jakoivat asiakirjahallinnon ohjaukseen liittyvät toimet, tai pikemminkin miten ne jäivät lähes kokonaan valtion viranomaisille. Tälle esitetään joitakin mahdollisia selityksiä. Samalla tutkitaan sitä, mitä asiakirjahallinnon eri osa-alueet kertovat Preussin luonteesta valtiona, ja millaista merkitystä valtio sille antoi. Päähuomio tässä kohdistuu siihen, mitä asiakirjallisia tietoja valtio on eniten arvostanut sen valossa, miten asiakirjojen hävittäminen sekä niiden säilyvyys ja autenttisuuden varmentaminen on pantu toimeen.

Pääluvun 5 teemana on arkistolaitoksen toiminta valtiovallan legitimitetin tukijana ja sen poliittisten pyrkimysten edistäjänä. Alaluku 5.2. tarkastelee Preussin valtioneuvoston julkaisuja tältä kannalta, sen jälkeen kun alaluvussa 5.1. luvun pohjana oleva Weberin dominaatio- ja legitimitteettiteoria on esitelty tarkemmin ja kytketty monarkistisen Preussin oloihin. Asiakirjojen valinta painettuihin lähdekokoelmiin ja julkaisujen esipuheet kertovat paljon siitä, millaisia

tarkoituksena julkaisutoiminnalla edistettiin. Tämä ei tietenkään tarkoita, etteikö kyseisillä kokoelmilla olisi tieteellistä arvoa ja etteikö ne olisi tarkoitettu etupäässä tieteellisiksi. Varsinaisesti raikean poliittisesti tarkoitushakuiset lähdevalikoimat kuuluvat enemmänkin ensimmäisen maailmansodan jälkeiseen aikaan, mitä tämä työ ei käsittele. Mutta samalla lienee selvää, että ajankohtaiset poliittiset ja kulttuuriset trendit ovat vaikuttaneet niin menneisyydessä kuin nykyisyydessäkin siihen, mitä pidetään tutkimisen arvoisena ja mitkä lähteet nähdään arvokkaimpina.

Alaluku 5.3. on puolestaan lyhyempi ja käsittelee valtiollisia provinssiarkistoja ja niiden roolia Preussin valtiovallan lujittamisessa. Erityisesti tarkastellaan Posenin ja Slesvig-Holsteinin provinssiarkistoja, koska ne tarjoavat selkeimmät esimerkit siitä, miten Bismarck käytti arkistolaitosta ja nationalismia yhdessä poliittisten tarkoituksensa ajamiseen. Tämä teema olisi pitemmänkin käsittelyn arvoinen, mutta saatavilla olevien lähteiden vähyyden vuoksi sitä joutuu tässä työssä tarkastelemaan lähinnä tutkimuskirjallisuuden ja siitä tehtävissä olevien päätelmien perusteella.

Viimeinen pääluke 6 on päätäntä, jossa työn tulokset kootaan yhteen ja niistä tehdään johtopäätökset. Luvun lopettaa muutaman kappaleen katsaus mahdollisiin jatkotutkimusaiheisiin.

1.4. Lähteet

Primäärilähteinä tässä työssä käytetään seuraavia: Preussin sisäisen hallinnon ministeriölehteä (*Ministerialblatt für die preußische innere Verwaltung*) aikavälillä 1864–1923, Preussin valtioneuvoston kokousten pöytäkirjojen lyhennelmiä eli regestejä (*Die Protokolle des Preußischen Staatsministeriums*) aikavälillä 1848–1918, Preussin arkistolaitoksen määräyskirjaa *Bestimmungen aus dem Geschäftsbereich K. preußischen Archivverwaltung* vuodelta 1908, Preussin arkistolaitoksen julkaisemaa sarjaa *Publicationen aus den königlichen preußischen Staatsarchiven*, Preussin maapäivien edustajainhuoneen¹² pöytäkirjoja joiltakin vuosilta, Preussin lakikokoelmia sekä eräitä paikallishallintojen tiedotuslehtiä (*Amtsblatt*). Lisäksi käytän eräissä kohdissa vertailuun brittiläisen kuninkaallisen julkisten asiakirja-aineistojen komission (*Royal Commission on Public Records*) raporttia vuodelta 1912. Näistä nimittäin saa hyvin tietoa sekä brittiläisistä että suppeasti myös muiden maiden arkistokäytännöistä ja -määräyksistä.

¹² Herrainhuoneen (*Herrenhaus*) pöytäkirjoja ei käytettävissäni olevassa lähteistössä ole kuin joiltakin hajanaisilta vuosilta, eikä näissäkään käsitellä arkistolaitosta käytännössä lainkaan.

Asiakirjalähteet on erinäisistä syistä, joista tärkein on puuttuva mahdollisuus matkustaa Saksaan tutkimaan originaaleja, kerätty internetistä. Apuna etsimisessä on käytetty muun muassa saksankielistä Wikisourcea¹³. Lähdekriittisesti ottaen tämä ei kuitenkaan tuota suuria ongelmia. Löytämäni lähteet ovat nimittäin kuvaskannauksia originaaleista, ja sisältävät siten alkuperäisen tekstin sivunumeroineen ja tunnisteineen. Lisäksi ne on kerätty luotettavilta sivustoilta. Esimerkiksi leijonanosa käytetyistä asiakirjoista on saatu HathiTrust Digital Libraryn sivuilta. Tämä sivusto on kansainvälinen (joskin tällä hetkellä lähes yksinomaisesti amerikkalaisten) tutkimuskirjastojen yhteistyöprojekti¹⁴, jonka tarkoituksena on sivuston omin sanoin ”hyödyttää tutkimusta, tiedettä ja yhteistä hyvää keräämällä, järjestämällä, säilyttämällä, levittämällä ja jakamalla ihmiskunnan inhimillisen tiedon [historiallisia] lähteitä”¹⁵. Digitoidut materiaalit tarkastetaan laadun kannalta ennen tietokantaan liittämistä¹⁶. Vielä kun sivuston rahoitus tulee niinkin luotettavan toimijan kuin Michiganin yliopiston budjetista, en näe mitään lähdekriittistä estettä käyttää mainittuja skannauksia työni lähteinä.

HathiTrustin sivusto sisältää monenlaista virallista, kirjallista ja taiteellista vanhaa aineistoa monista maista (mm. Itävalta-Unkari, USA, Iso-Britannia, Ranska jne.), joten käyttämäni preussilainen aineisto on vain pieni murto-osa kokoelmasta. Aineiston valikointi näyttää tapahtuneen pitkälti sen pohjalta, mitä osallistuneilla yliopistokirjastoilla on ollut säilytettävänä. Preussilaista aineistoa näillä on selvästikin ollut yllättävän paljon. Tälle on kaksi mahdollista selitystä. Osa aineistoista, etenkin eri arkisto-ohjeet, on saatettu hankkia USA:han jo 1800-luvulla ammatillisista syistä. Osa taas voi olla sen peruja, että amerikkalaisetkin kaappasivat hyvin runsaasti asiakirja- ja kirjastoaineistoja Saksasta vuonna 1945, josta osa on jäänyt palauttamatta¹⁷.

Joitakin lähteitä on otettu myös Internet Archive’sta (<https://archive.org/>), joka on USA:n lain mukainen voittoa tavoittelematon yhteisö (non-profit organization). Sivusto on vapaaehtoisten johtama ja lahjoitusvaroin ylläpidetty, ja siten ei yhtä luotettava kuin virallisempi HathiTrust. Tältäkin sivustolta käyttämäni asiakirjat kuitenkin ovat selviä skannauksia alkuperäisistä ja on vaikea nähdä syytä, miksi jonkun intresseissä olisi väärentää esimerkiksi Reinhold Koserin Bismarckin syntymäpäivillä pitämän puheen kaltaista materiaalia. Asia olisi eri, jos kyseessä olisi natsien kaltainen yleisemmin kiinnostava ja tunteita kuohuttava teema. Mutta kun kyseessä on

¹³ <https://de.wikisource.org/wiki/Hauptseite>. Viitattu 29.11.2015.

¹⁴ <https://www.hathitrust.org/community>. Viitattu 7.8.2015.

¹⁵ https://www.hathitrust.org/mission_goals. Viitattu 7.8.2015.

¹⁶ <https://www.hathitrust.org/quality>. Viitattu 26.11.2015.

¹⁷ Ks. Eckert 2012 kokonaisuudessaan. Teoksen pääteema on juuri erittäin pitkäksi venynyt liittoutuneiden kaappaamien asiakirjojen palautusprosessi.

akateemisten piirien ulkopuolella nykyisin vain vähän kiinnostusta herättävä Preussin hallinto, väärennyksen riski lienee olematon. Näin ollen pidän myös Internet Archivea tarpeeksi luotettavana voidakseni käyttää siellä olevaa materiaalia, etenkin kun sieltä on kelpuutettu myös HathiTrustiin aineistoa¹⁸. Molempien sivustojen säilyttämien asiakirjojen luettavuus on erinomainen hyvän ja tarpeeksi suuriresoluutioisen skannausjäljen ansiosta, joten tältäkään kannalta lähteiden käytettävyydessä ei ole ongelmia.

Pari alkuperäislähdettä on otettu myös Münchener Digitalisierungszentrumin (MDZ) aineistoista. Keskuksen tavoitteena on digitalisoida Baijerin valtionkirjaston aineistot, ja se on toiminut vuodesta 1997 lähtien¹⁹. Kuten edellämainituissakin, aineisto on kuvaskannattu alkuperäisistä ja siten siinä on alkuperäinen painoasu sivunumeroineen ja muine tunnisteineen.

Kaiken kaikkiaan lähteistö on riittävä, joskin hivenen niukka. Erityisen harmillista on, ettei ollut mahdollisuutta saada käyttöön Preussin valtioministeriön pöytäkirjojen kokoteksti-versiota. Sähköpostitse käymässäni kirjeenvaihdossa Preußisches Kulturbesitzin ylläpitämän Geheime Staatsarchivin kanssa nimittäin kävi ilmi, että paperioriginaaleista ei voida ottaa valokopioita konservatorisista syistä, ja että mikrokorttiversioin kaukolainaus ei käy päinsä. Puuttuvat taloudelliset ja ajalliset resurssit puolestaan estivät matkustamisen Berliiniin tutkimaan aineistoa paikan päälle. Nämä asiakirjat olisivat voineet valaista varsinkin Preussin arkistolaitoksen johtajanimityksiä ja siihen kohdistuneiden määräysten taustoja hyvin hyödyllisellä tavalla. Samoin Preussin salaisen valtionarkiston omat aktiasiakirjat olisivat voineet olla suureksi hyödyksi. Nyt näitä asioita joudutaan tässä työssä käsittelemään enimmäkseen tutkimuskirjallisuuden ja omien – toivottavasti ei kovin pahasti harhaan osuneiden – päätelmieni nojalta. Joka tapauksessa käytettävissäkin oleva lähteistö riittää valottamaan työni pääkysymyksiä tarpeeksi hyvin.

Pääasiallisina sekundäärilähteinä käytän seuraavia teoksia: Yleisten arkistotieteellisten kysymysten osalta Pekka Henttosen Johdatus asiakirjahallinnan tutkimukseen (Vantaa 2015) sekä Sue McKemishin, Micahel Piggottin, Barbara Reedin ja Frank Upwardin toimittama artikkelikokoelma Archives: Recordkeeping in Society (Wagga Wagga 2005), sekä erikoisesti saksalais-preussilaisen asiakirjahallinnon ja arkistointikäytäntöjen kysymyksissä Heinrich Otto Meisnerin Archivalienkunde vom 16. Jahrhundert bis 1918 (Göttingen 1969). Preussin arkistolaitoksen historian osalta pääasialliset teos on Johanna Weiserin Geschichte der Preußischen

¹⁸ <https://www.hathitrust.org/quality>. Viitattu 26.11.2015.

¹⁹ <http://www.digitale-sammlungen.de/>

Archivverwaltung und ihre Leiter (Köln 2000). Preussin poliittista ja yhteiskunnallista historiaa yleisesti ottaen valottavat Uwe A. Osterin *Preussen: Geschichte eines Königreichs* (München 2012), Philip G. Dwyerin toimittama *Modern Prussian History* (Pearson Education Limited 2001) sekä Robert-Hermann Tenbrockin *Geschichte Deutschlands* (München 1965). Lisäksi käytän historiallisia erityiskysymyksiä valottamaan eri artikkeleita ja monografioita, jotka kaikki on kirjattu lähdeluetteloon.

Suoraan Preussin arkistolaitokseen liittyvän tutkimuskirjallisuuden vähyys luettelossa heijastaa yleisemminkin kentän tutkimustilannetta. Weiserin teos on ainoa löytämäni edes kohtuullisen tuore yleisesitys Preussin arkistolaitoksen historiasta. Sekin on lähinnä narratiivinen, muodoltaan perinteinen historiikki joka käsittelee vain ohimennen politiikkaan liittyviä teemoja eikä silloinkaan minkään varsinaisen metodologian tai teoriakehyksen puitteissa. Muuten aiheesta on kirjoitettu vain hajanaisesti ja yksittäisiin teemoihin tai periodeihin keskittyen, kuten Weiserkin esittää²⁰. Lisäksi yksikään tutkimus ei näytä varsinaisesti pureutuneen tämän työn kattamiin teemoihin, vaan huomio on ollut enemmän ammatillisissa erityiskysymyksissä ja kapeasti arkistolaitokseen liittyvissä tapahtumissa²¹ kuin Preussin arkistolaitoksen toiminnan liittämässä poliittisiin kehyksiin. Mitä tulee aktiivivaiheen asiakirjahallintoon, en ole löytänyt yhtäkään siihen keskittyvää tutkimusta Preussiin liittyen. Tämä työ on siis mitä todennäköisimmin ensimmäinen laatuaan keskittyessään nimenomaan poliittisen vallan toimintaan ja sen tavoitteiden ilmenemiseen niin preussilaisessa viranomaisten asiakirjahallinnossa kuin itse arkistolaitoksessakin.

²⁰ Weiser 2000, ss. 1-2.

²¹ Tästä esimerkkinä Zimmermann, Gerhard: *Das Ringen um die Vereinheitlichung des Archivwesens in Preußen und im Reich von 1933 bis 1945*. Jahrbuch der Stiftung preußischer Kulturbesitz 1967 ss. 129-143. Köln & Berlin 1968. Ks. myös ensimmäinen Preussin arkistolaitosta käsitellyt Reinhold Koserin kirjoittama monografia: *Die Neuordnung des preussischen Archivwesens durch den Staatskanzler Fürsten von Hardenberg* (Mitteilungen der k. preussischen Archivverwaltung, Heft 7; Leipzig 1904).

LUKU 2: PREUSSIN ARKISTOLAITOKSEN YLEINEN HISTORIA: RYYSYISTÄ RIKKAUKSIIN

2.1. Taustaa: Arkistojen yleinen historiallinen kehitys byrokratisoituissa valtiojärjestelmissä

Siitä lähtien, kun komplekseja jonkinlaisen kirjoitustaidon omaavia yhteiskuntia on ollut, on ollut tarvetta säilyttää ja järjestää tietoja valtion ja yhteiskunnan toiminnan varmistamiseksi. Näin ollen virallinen asiakirja on lähes yhtä vanha ilmiö kuin kirjoitustaito. Jo muinaisessa Babyloniassa oli kirjoituskokoelmia, joita voidaan luonnehtia arkiston esiasteiksi.

Samaten Rooman valtakunta ei olisi toiminut ilman suurta virastokoneistoa, etenkin dominaatin (n. 284 – 476) aikana, jolloin Diocletianuksen aloittama sekä Konstantinus Suuren ja hänen seuraajiensa jatkuvasti täydentämä lainsäädäntö jähmetti yhteiskunnan tiukasti säännellyksi staattiseksi järjestelmäksi²², joka vaati jatkuvaa kontrollia ja siten runsaasti virkailijoita ja heidän laatimiaan asiakirjoja joka tasolla. Esimerkiksi suoraan keisarin alaisena toimi *magistri scriniorum*-arvonimellä korkeita virkamiehiä, joiden tehtävänä oli johtaa toimistoja, jotka laativat keisarillisen hovin ja hallinnon tarvitsemat asiakirjat²³. Nämä asiakirjat tietysti säilytettiin myöhempää tarvetta varten, *tabularium*iksi kutsutussa rakennuksessa, mutta tämä ei ollut niinkään erillinen arkisto, vaan sisälsi myös muiden virastojen toimistoja²⁴. Roomalaisilla ei myöskään näytä olleen mitään varsinaista arkistotiedettä.

Arkistointi omana erillisenä toimialanaan ja tieteenään oli siis antiikin Roomassakin vasta korkeintaan nupullaan. Keisarikunnan virastojärjestelmä kirjaamoineen ja erikoistuneine toimistoineen kuitenkin selvästi toimi tärkeänä mallina myöhemmälle virastotoiminnalle ja arkistoinnille. Tästä kertoo jo se, että useissa kielissä käytetään vieläkin asiakirjoista ja niiden kokoelmista seuraavista latinan sanoista johdettuja termejä: *documentum*²⁵, *acta*²⁶. Samoin esimerkiksi sellaiset englannin kielen sanat kuin *office* ja *scribe* ovat johdettu suoraan myöhäisen Rooman keisarikunnan virkanimikkeistä.

²² Bury 1958 vol I, ss. 55-63. Mm. tietyt ammatit säädettiin perinnöllisiksi, eräät julkiset luottamustehtävät kuten kaupunginvaltuustojen (*curiae*) jäsenyys pakollisiksi ehdot täyttävälle jne. Lisäksi hintoja ja palkkoja säänneltiin ankarilla laeilla. Voitaisiin jopa sanoa, että monilta osin järjestelmä muistutti myöhempiä sosialistivaltioita.

²³ Ibid., s. 29.

²⁴ Chisholm, Hugh toim. 1911, s. 341.

²⁵ Meisner 1969, s. 94.

²⁶ Ibid., s. 47.

Tietty asiakirjojen ja yhteiskunnallisten toimijoiden välinen dynamiikka näyttäytyy sekin jo viimeistään dominaatin aikakaudella. Keisarillisissa ja paikallistason toimistoissa laaditut asiakirjat eivät olleet yksistään virkakoneiston apuneuvoja, vaan myös kaupungit ja yksityiset ihmiset saattoivat käyttää niitä todisteina oikeudessa tai virkamiehille osoittamisessa anomuksissa. Esimerkiksi legioonien veteraaneille tarkoitetut edut sai ainoastaan mies, joka pystyi kirjallisesti todistamaan olleensa palveluksessa.²⁷ Näin asiakirjasta tuli myös väline, johon kansalaiset (tai ehkä pikemminkin alamaiset) saattoivat turvautua oikeuksiensa puoluttamisessa muutoin laajan korruption ja ahdistavan pakkovallan leimaamassa valtiossa.

Samoin viranomaiset saattoivat tietysti tukeutua asiakirjoihin selvitellessään kansalaisten välisiä riitajuttuja, arvioidessaan kultakin veronmaksajalta velottavaa summaa, määrätessään mihin ammattiin kansalainen oli sidottu ja niin edelleen. Kaupungeissa syntymätodistukset ja veroluettelot myös osoittivat, ketkä kaupungin vapaista miehistä lain mukaan voitiin määrätä jäseniksi *curiaan*, luottamustehtävä joka oli hyvin epäsuosittu sen aiheuttamien raskaiden vastuiden vuoksi²⁸. Asiakirja siis oli yhteiskunnan entistä suuremman säätelyn tunnuskuva ja ainakin teoriassa julkisten toimien pohja ja todistus.

Kansainvaellusten ja varhaisen keskiajan mullistusten ja yhteiskunnallisten elinten taantumisen jälkeen arkistoalan kehitys alkoi uudestaan vasta 1200-1300-luvuilla, kun keskusvalta alkoi jälleen hiljalleen lujittua Euroopan maissa. Asiakirjoja alettiin merkitä rekisterikirjoihin, jotka alunperin eivät olleet nykyaikaisten diaarioiden kaltaisia, vaan käsittivät lähetettyjen asiakirjojen kopiot tai konseptit. Jo roomalaisilla oli ollut tällainen käytäntö²⁹, mutta on epäselvää oliko keskiaikainen rekisteri antiikista peräisin vai itsenäinen keksintö. Joka tapauksessa Saksan valtakunnassa tällainen rekisterikirja oli käytössä vasta keisari Ludvig Baijerilaisella³⁰ (hallitsi vv. 1314 – 1347).

Kaupungit, jotka olivat ajan järjestyneimpiä yhteiskuntia, olivat kehityksen kärjessä. Esimerkiksi Stuttgartissa perustettiin vuonna 1482 jo olemassaolevan kansliakirjaamon lisäksi erillinen hovikirjaamo, joka toimi jo varsinaisena arkistona.³¹ Asiakirjoja on siis mitä ilmeisimmin syntynyt runsaasti ja ollut jo paljon varastoitunakin, koska tällainen askel on nähty tarpeelliseksi. Joka tapauksessa yhteiskunta alkoi selvästi jälleen olla yhä riippuvaisempi asiakirjojen tietosisällöstä.

²⁷ Goldsworthy 2007, s. 114.

²⁸ Bury 1958 vol I, s. 60.

²⁹ Meisner 1969, s. 98.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid., s. 99.

Keskusvallan edelleen tiukentaessa otetaan yhteiskunnasta ja lopulta huipentuessa 1600-1700-lukujen aikaiseen itsevaltiuteen myös arkistoalan kehitys jatkui. Asiakirjat näyttävät toimineen tässä kehityksessä kaksinaisessa roolissa: Toisaalta ne, samoin kuin keisarillisessa Roomassa, auttoivat kuninkaiden valtakirjiksi säilyttämällä tietoa, jota tarvittiin valtion kontrolloinnissa. Toisaalta kaupungit ja feodaaliylimykset pyrkimyksessään säilyttää riippumattomuutensa tukeutuivat keskiajalta periytyviin erioikeuksiinsa, jotka oli aikanaan vahvistettu kuninkaallisilla tai keisarillisilla dekreetein.

Asiakirja toimi siis kummallekin puolelle niiden arvojen tunnuksena ja välineenä näiden edistämiseen: Privilegiokirja kaupunkien ja aatelisten riippumattomuuden puolesta, veroluettelo ja asetusjulistus kuninkaanvallan puolesta. Jälkimmäinen voitti kamppailun, mikä heijastui myös arkistojen kehitykseen. Ministeriöihin ja muihin virastoihin syntyi suuria arkistoja järjestämään ja säilyttämään laajenevan keskitetyn virkakoneiston alati lisääntyvää asiakirjamassaa. Samaten hallitsijahuoneista ainakin Hohenzollernit ylläpitivät omaa sukuarkistoaan, jonka aineistosta suurella osalla oli myös valtiollista merkitystä, olihan itsevaltaisen monarkian politiikka henkilöitynyt hallitsijaan ja hänen sukuunsa. Voitaisiin jopa sanoa, että hallitsijasuvun arkisto on yhtä lailla lujan keskusvallan symboli kuin esimerkiksi Versaillesin palatsi³².

2.2. Brandenburg-Preussin ja sen arkistoalan kehitys vuoteen 1848 mennessä

Brandenburgin vaaliruhtinaskunnassa itsevaltiuden kehitys ja siitä seurannut hallinnon lujittuminen käynnistyivät viimeistään niin kutsutun suuren vaaliruhtinaan Fredrik Vilhelmin hallituskaudella (vv. 1640 – 1688). Vaaliruhtinas pyrki aktiivisesti tekemään köyhästä ja monesta erillisestä sirpaleesta koostuneesta valtiostaan mahdollisimman yhtenäisesti ja tehokkaasti toimivan³³, minkä vuoksi hän pyrki luomaan ranskalaismallisen hallitsijan käsiin keskitetyn hallinnon ja talouspolitiikan. Tässä hän ei täysin onnistunut³⁴, mutta hänen poikansa Fredrik I, joka kruunautti itsensä Preussin kuninkaaksi vuonna 1700, ja pojanpoikansa Fredrik I Vilhelm jatkoivat hänen työtään ja tekivät Preussista keskitetysti hallitun absoluuttisen monarkian. Kaiken tämän on täytynyt tarkoittaa myös kuninkaallisten virastojen laatimien tai käsittelemien asiakirjojen määrän runsasta lisääntymistä. Tästä huolimatta vielä 1700-luvulla ei saatu aikaan keskitettyä arkistohallintoa, vaan erilaiset alueelliset ja keskitason viranomaiset sekä hengelliset instanssit säilyttivät kukin oman

³² Mm. McKemish & al. 2005, s. 24.

³³ Tenbrock 1965, s. 131.

³⁴ Ibid., s. 132.

toiminta-alueensa aineistot³⁵.

Preussista rakennettiin myös oikeusvaltiota, jossa jokaisella säädyllä oli omat erityiset oikeutensa ja velvoitteensa, ja jossa alhaissäätyisetkin alamaiset saattoivat saada oikeutta jopa aatelisia vastaan³⁶. Itsevaltiuden ajalla oli tyypillistä, että oikeudenkäynnit olivat salaisia ja kirjallisia; asiakirjat siis olivat välttämättömiä kaikelle todistelulle. Niistä tuli siten Preussissa, samoin kuin jo Roomassa paljon aiemmin, säätyjen ja yksittäisten alamaisten oikeuksien symboleita ja todistajia. Oikeudet ja velvoitteet olivat pysyviä, joten niiden todisteina ja perustana toimivien asiakirjojen pysyvä säilytyskin oli järjestettävä. Juuri tästä syystä on hivenen hämmästyttävää, ettei Preussissa saatu aikaan kunnollista keskitettyä ratkaisua.

Vasta Ranskan vallankumouksen jälkimainingeissa tämä asia saatiin Preussissakin järjestettyä. Maan hallintoa voimakkaasti uudistanut valtiokansleri ruhtinas Karl August Hardenberg otti asiakseen myös asiakirjojen arkistoinnin keskittämisen ja järkipäätämisen³⁷. Huomattavinta tässä oli se, että hän otti arkistot suoraan omaan alaisuuteensa³⁸. Tällä tuli olemaan myöhemmin suuri merkitys Preussin arkistoalan kehitykseen, koska se jatkossakin pysyi valtiokanslerin alaisena laitoksena.

Arkistojen kuntoon hoitamisen lykkäytyminen näin myöhäiseksi johtunee osittain Ranskan vallankumouksen jälkikriisien ja Napoleonin sotien aiheuttamasta sekasorrosta myös Preussissa. Toisaalta syytä voitaneen etsiä myös valtiollisesta inerttiasta; Fredrik II Suuren sodista ja uudistuksista melskeisen hallituskauden jälkeen Preussi oli väsynyt reformeihin³⁹, ja Ranskan vallankumous seurauksineen pakotti kuninkaat ja poliitikot keskittymään ulkopoliittikkaan jo ennen, kuin vallankumouksen armeijat toden teolla tunkeutuivat Pyhän Saksalais-roomalaisen valtakunnan alueelle. Vasta Napoleon Bonaparten kukistuttua voitiin jälleen keskittyä itsenäiseen sisäiseen kehitykseen⁴⁰. Arkistoalaa tämä kehitys kosketti sikäli, että sen järjestämiseen ja keskittämiseen oli suuri tarve siitä syystä, että Preussi oli Wienin kongressissa vuonna 1815 saanut laajoja uusia

³⁵ Weiser 2000, s. 7.

³⁶ Oster 2012, ss. 165-167. On huomattava, että kaikkia yhtäläisesti koskevat ihmis- ja valtiolliset oikeudet ovat vasta Yhdysvaltain ja Ranskan vallankumousten tuotosta. Preussissa käsite oikeusvaltio tarkoitti, että vaikka säädöt olivatkin eriarvoisia, niille kullekin oli lakiin kirjattu tietyt loukkaamattomat oikeudet, joiden täyttymisen kuningas ja oikeuslaitos takasi. Kyseessä ei siis ollut niinkään universaali käsitys oikeudesta, vaan itsevaltaisen kuninkaan tahdonilmaus ja keino hallita säätyjä erikseen.

³⁷ Weiser 2000, ss. 5 -16.

³⁸ Koser 1904, s. v.

³⁹ Oster 2012, s. 178.

⁴⁰ Sanon itsenäiseen, koska myös Preussissa tapahtui suuria muutoksia Napoleonin kukistuttua sen sodassa vuonna 1806, mutta nämä olivat enimmäkseen joko ranskalaisten pakotuksesta tapahtuneita tai sotilaallis-poliittisen tilanteen sanelema pakkoratkaisuja, mikä sanottakoon mitenkään vähättelemättä vom Steinin reformityötä.

alueita läntisessä Saksassa (jos kohta myös menetti eräitä pienempiä maakuntia)⁴¹, ja lisäksi monia kirkollisia alueita oli ”medialisoitu” eli liitetty maallisten herrojen alueisiin Napoleonin miehityksen aikana⁴².

Huomionarvoista on, miten liberaalit uudistuspyrkimykset toiselta kädeltä ja preussilaisille ominainen konservatismi toiselta vaikuttivat arkistojen käsittelyyn. Paikallistason arkistoja kerättiin kyllä keskusarkistoihin, mutta ne jätettiin omiksi kokonaisuuksikseen⁴³. Tätä voidaan pitää provenienssiperiaatteen yhtenä alkuna. Arkistoinnin keskittäminen olikin tarpeen; monet aineistot olivat joko epäjärjestyksessä tai muuten huonokuntoisia, ja niiden järjestämiseen meni vuosia. Esimerkiksi Hardenbergille vielä vuonna 1821 lähetetyssä muistiossa Saksin provinssin asiakirjahallinnon tilaa kuvattiin suorastaan ”surulliseksi”, koska aineistoja oli kadonnut ja suurin osa muistakin oli ”sellaisessa epäjärjestyksessä, että tarkkaa yleiskuvaa ei tällä hetkellä voi antaa”⁴⁴.

Preussin arkistolaitosta kehitettiin asteittain 1810-luvulta lähtien ja siitä tuli vähitellen yhä merkittävämpi osa valtionhallintoa. Esimerkiksi vuonna 1822 arkistoasioille nimitettiin oma johtaja⁴⁵, ja vuonna 1831 perustettiin valtionarkistoiden direktorio (*Direktorium der Staatsarchive*) ohjaavaksi elimeksi⁴⁶. Valtion asiakirjojen keskusarkistointi oli salaisen valtion- ja hallitusarkiston (*Geheime Staats- und Kabinettsarchiv*) vastuulla. Se oli aluksi Preussin valtioministeristön⁴⁷ alaisuudessa alavirastona, ja oli siten valtiokanslerin alainen⁴⁸. Sijoitus tämän keskeisen ministeriön osaksi osoittaa yhdeltä kädeltä, miten tärkeänä arkistointia pidettiin. Toisaalta alaviraston status kertoo, ettei arkistointia osattu arvostaa vielä omana erityisenä toimialanaan. Se ei siis vielä ollut modernien arkistojen kaltainen itsenäinen kulttuuri- ja tietoinstituutio.

Kuitenkin esimerkiksi Weiserin mukaan arkistolaitoksen asettaminen valtion korkeimman ministeriön alaiseksi loi perustan tällaiselle kehitykselle.⁴⁹ Tätä näkemystä voidaan pitää perusteltuna, sillä valtioministeristö oli se elin, jolla kuninkaan lisäksi oli kontrolli kaikkien muiden ministeriöiden ja virastojen yli. Täten arkistolaitos sopi luontevasti sen alaiseksi elimeksi. Sitä oli

⁴¹ Oster 2012, s. 258; Weiser 2000, s. 7. Aluemuutosten suhteen Preussi oli nettovoittaja.

⁴² Weiser 2000, s. 7.

⁴³ Ibid., s.16.

⁴⁴ Ibid., s. 10.

⁴⁵ Johtajan koko titteli oli ”Direktor des Geheimen Kabinetts- und Staatsarchivs und der gesammten Archivverwaltung”, suomeksi salaisen hallitus- ja valtionarkiston sekä koko arkistohallinnon johtaja.

⁴⁶ Weiser 2000, ss. 24-25.

⁴⁷ Ibid., s. 21. Valtioministeristö (saks. *Staatsministerium*) vastasi nykyajan valtioneuvostoa, ts. oli elin jonka istuntoihin kaikki ministerit osallistuivat ja jonka puheenjohtajana oli valtiokansleri, jota tässä roolissa kutsuttiin ministeripresidentiksi.

⁴⁸ Ibid., s. 5.

⁴⁹ Ibid., s. 6.

tosin ehdotettu myös ulkoministeriön osaksi⁵⁰, mikä osaltaan kertoo ajalle ominaisesta käsityksestä ulkopolitiikan ensisijaisuudesta ja todennäköisesti myös siitä, miten suuri osa valtiollisista asiakirjoista oli luonteeltaan ulkopoliittisia. Vastaisen kehityksen kannalta lienee kuitenkin ollut paras, että kansleri Hardenberg päätti hylätä tämän vaihtoehdon.

Mitä tulee Preussissa käytettyyn terminologiaan, valtionarkisto oli viralliseltakin nimeltään ”salainen”, mikä on melkoisen paljastavaa⁵¹. Pääsy asiakirjoihin oli hankalaa historiantutkijoiden kaltaisille ulkopuolisille, ja kävi päinsä vain kyseisen provinssin maaherran luvalla, tai keskusarkistojen tapauksessa valtiokanslerin⁵². Preussin valtioon iskostunut konservatiivisuus ja Pyhän allianssin aikainen suoranainen taantumus näyttäytyi siis tälläkin yhteiskunnan alalla. Kuten salainen lähetystöneuvos Georg von Raumer asian ilmaisi vuonna 1819, kuninkaallisten arkistojen päätehtävä oli puoltaa kruunun oikeuksia maan sisä- ja ulkopuolella⁵³. Ei voida siis puhua mistään asiakirjojen julkisuusperiaatteesta, vaan pikemminkin salausperiaatteesta. Kansalla ei vuotta 1848 edeltävässä Preussissa ollut todellista roolia keskusvallan käytössä (ja senkin jälkeen vain rajoitetusti aina vuoteen 1919 saakka) ja tällaisen roolin antamista vastustettiin korkeimmalla taholla. Kun pinnan alla kuhisi liberaaleja ja perustuslaillisia virtauksia, on ilmeistä, että keskusvalta pelkäsi näiden käyttävän arkistojen sisältämää tietoa yksinvallan vahingoksi, mikäli arkistot tehtäisiin julkisiksi.

Toisaalta arkistolaitos myös julkaisi satunnaisesti asiakirjakokoelmia. Vuosi 1500 oli asetettu rajavuodeksi siten, että sitä edeltävät asiakirjat olivat vapaasti käytettävissä (ja samalla toimi saksalaisessa arkistotieteessä rajana keskiajan ja uuden ajan asiakirjaopin välillä)⁵⁴. Mitä ilmeisimmin juuri tästä syystä julkaisut käsittelivät enimmäkseen keskiaikaa. Aiheina oli muun muassa ”Asiakirjakokoelma koskien kaupunkien syntyhistoriaa sekä saksalaisten uudisasukkaiden saapumista, levittäytymistä ja oikeuksia Sleesiassa ja Oberlausitzissa”⁵⁵ ja ”Alisen Reinin historian

⁵⁰ Weiser 2000, s.5.

⁵¹ Muissa maissa käytettiin yleensä jotain ”kansallis-” tai ”valtionarkiston” varianttia (esim. Ranskan Archives Nationales, Hollannin Rijksarchief jne.), tai Britannian tapauksessa jopa ”julkisten asiakirjojen toimisto”-nimitystä (Public Records Office). Osittain Preussin nimeämiskäytännössä lienee kyse myös siitä, että saksalaisissa valtioissa etuliite ”salainen” perinteisesti kuului hallitusta ja kuningasta lähellä oleville instituutioille ja viroille (vrt. esim. ”salaneuvos”, *Geheimrat*).

⁵² Weiser 2000., mm. ss. 27-28, 41.

⁵³ Ibid., s. 25.

⁵⁴ Ibid., s. 25; Meisner 1969, s. 124. Poikkeuksena oli Königsbergin valtiollinen arkisto, jossa rajavuosi oli ilmeisesti pragamaattisuussyistä 1525, jona vuonna Saksalaisen ritarikunnan viimeinen suurmestari muutti Preussin maalliseksi herttuakunnaksi.

⁵⁵ *Urkundensammlung zur Geschichte des Ursprungs der Städte und der Einführung und Verbreitung deutscher Kolonisten und Rechte in Schlesien und der Oberlausitz*

lähdekirja”⁵⁶⁵⁷. Jotkin provinssiarkistot myös julkaisivat omia, joskin lyhytaikaisia aikakausjulkaisujaan. Kiinnostus keski- ja uskonpuhdistuksen aikaan saattoi johtua myös osaltaan ajan romanttisista kulttuurivirtauksista sekä siitä, että itse Preussin kuningas Fredrik IV Wilhelm oli kiihkeän innostunut keskiajasta, varsinkin Pyhän saksalais-roomalaisen valtakunnan vaiheista⁵⁸.

2.3. Preussin arkistolaitoksen historian ääriiviivat vuosina 1848 – 1918

Vuosien 1848 – 1849 levottomuudet ja vallankumoukset ravistelivat Preussiakin melkoisesti. Kuningas pakotettiin säätämään maalle perustuslaki, joka tuli voimaan 31.1.1850 ja jonka nojalla maahan perustettiin kaksikamarinen kansanedustuslaitos, maapäivät⁵⁹. Nämä oli jaettu kahteen kamariin, edustajainhuoneeseen (*Haus der Abgeordneten*) ja herrainhuoneeseen (*Herrenhaus*). Äänioikeus edustajainhuoneen vaaleissa oli periaatteessa kaikilla 25-vuotiailla miehillä⁶⁰, mutta tämän vaikutus oli vesitetty siten, että joka vaalipiirin äänestäjät jaettiin maksamiensa verojen perusteella kolmeen luokkaan, ja jokainen luokka valitsi kolmanneksen edustajista⁶¹. Samoin oikeasta parlamentarismista ei ollut puhuttakaan, koska ministerit olivat käytännössä kuninkaalle vastuullisia⁶². Kuningas oli myös armeijan ylipäällikkö⁶³, mikä Preussissa käytännössä ratkaisi sen, kenellä oli viimeinen sana. Järjestelmä oli siis kansanvaltaisella koristuksella silattua monarkistista autoritaarisuutta.

Preussin arkistolaitos kuitenkin jatkoi näistä muutoksista huolimatta toimintaansa lähes häiriintymättä kuten ennenkin. Vuosisadan puoliväliin tultaessa se oli edelleen valtioneuvoston alavirasto. Arkistolaitoksen asema oli melko kummallinen; sillä oli johtaja, joka ohjasi sekä salaisen valtioneuvoston että Brandenburg-Preussin hallitsijahuoneen arkiston⁶⁴ toimintaa, mutta ei omaa toimistohenkilökuntaa, vaan sisä- ja ulkoministeriöiden virkailijat hoitivat myös arkistojen hallinnolliset tehtävät⁶⁵. Lisäksi aina Reinhold Koserin johtajakautteen saakka provinssiarkistot eivät olleet yksinomaan salaisen valtioneuvoston johtajan alaisuudessa, vaan niiden asioita ohjasi myös kaksi laskentaneuvosta (*Rechnungsrat*)⁶⁶.

⁵⁶ *Urkundenbuch zur Geschichte des Niederrheins*. Kattoi vuodet 779–1609.

⁵⁷ Weiser 2000, ss. 28-30.

⁵⁸ Oster 2012, s. 267.

⁵⁹ Dwyer 2001, s. 82.

⁶⁰ *Gesetz-Sammlung* 1850, s. 27, nro 3212 artikla 70.

⁶¹ *Ibid.*, ss. 27-28, nro 3212 artikla 71.

⁶² *Ibid.*, s. 23, nro 3212 artikla 44.

⁶³ *Ibid.*, nro 3212 artikla 46.

⁶⁴ Ks. seuraava kappale.

⁶⁵ Weiser 2000, s. 23. Arkistolaitoksen johto sai oman toimistohenkilökuntansa vasta vuonna 1874.

⁶⁶ *Ibid.*, ss. 71-72.

Vuonna 1851 perustettiin jo mainittu hallitsijahuoneen arkisto. Sen perustaminen oli kuningas Fredrik IV Wilhelmin ajatus⁶⁷. Hän oli ajan romanttisten aatteiden läpätunkema mies, mutta myös itsevaltiuteen jäykästi pitäytyvä hallitsija, joka jopa kieltäytyi vuonna 1849 Saksan keisarikruunusta, koska olisi joutunut hyväksymään sen Frankfurtin vallankumousparlamentilta. Hänen asiaa koskeva lausahduksensa on kuvaava: ”Se kruunu valitettavasti olisi vuoden 1848 vallankumouksen raadonlöyhkän häpäisemä [...] Sellaisen kuvitteellisen koristeen, roskasta ja savesta muovaillun, sellaisenkö sallisi Preussin laillinen kuningas Jumalan armosta antaa itselleen?”⁶⁸ Niinpä hänen perustamallaan arkistollakin oli kahtalainen tarkoitus: Toisaalta sen oli määrä säilyttää Hohenzollernien hallitsijasuvun historiaa dokumentoivat asiakirjat historiallista tutkimusta varten, mutta toisaalta myös pitää kyseinen historia kuninkaan omassa kontrollissa⁶⁹. Voisi siis sanoa, että kyseessä oli ehkä jonkinlainen vastareaktio sille, että Fredrik Wilhelm oli joutunut hyväksymään Preussin muuttamisen absoluuttisesta perustuslailliseksi monarkiaksi.

Joka tapauksessa tämän arkiston perustaminen teki melkoista vahinkoa monille arkistoaineistoille, joista eroteltiin asiakirjoja uutta kokoelmaa varten. Varsinkin hallitusarkiston aineistoja silvottiin rumasti, ja asiakirjojen proveniensi siten häiriytyi⁷⁰. Arkiston perustamisen yhteydessä kuningas myös antoi määräyksen⁷¹, että sekä valtionarkisto että hallitsijahuoneen arkisto asetetaan valtio- ja hoviministerien⁷² yhteiseen alaisuuteen. Käytännössä tätä määräystä ei kuitenkaan pantu toimeen. Mainitut kaksi arkistoa pysyivät erillään, mikä häiritsi historian tutkimusta⁷³. Jälkiviisaasti katsoen vahinko on sitäkin suurempi, kun Berliinissä sijainneen hallitsijahuoneen arkiston aineistoista tuhoutui toisen maailmansodan ilmapommituksissa suurin osa, ja tuhon vielä täydensivät erilaiset vandaalit ja ryöstäjät⁷⁴.

Hallitsijahuoneen arkisto oli tyypillinen esimerkki provenienssiperiaatetta edeltäneestä pertinenssiperiaatteesta, eli käytännössä teemapohjaisesta järjestelystä, ja siinä näyttävät kaikki kyseisen periaatteen kömpelyydet ja ongelmat olleen läsnä. Ratkaisu oli varsin epäonnistunut tältä kannalta katsoen, varsinkin kun edellisinä vuosikymmeninä Preussin arkistojen aineistoja oli suurella vaivalla pyritty saamaan edes jonkinlaiseen järjestykseen. Kaiken kaikkiaan

⁶⁷ Weiser 2000, s. 31.

⁶⁸ Oster 2012, s. 291.

⁶⁹ Weiser 2000, s. 31.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Ministerialblatt für die gesammte innere Verwaltung in der königlich-preußischen Staaten 1858, s. 80 nro 67. Määräyksen sisältöä käsitellään tarkemmin alaluvussa 3.2.

⁷² *Hausminister* käännetty tässä työssä hoviministeriksi. Hoviministeriö oli erotettu valtioministeriöstä vuonna 1848, ja oli suoraan kuninkaan alainen (Weiser 2000, s. 32).

⁷³ Weiser 2000, s. 32.

⁷⁴ Born 1950, s. 43.

arkistotieteellisesti katsoen kyse oli askeleesta taaksepäin. Samoin ratkaisu oli ideologis-poliittisten motivaatioiden voitto ammatillisen arkistohoidon periaatteista, jotka olivat tänä aikana jo Preussissa hyvällä alulla.

Huolimatta tästä ”sivuhyppäyksestä” Preussin arkistolaitoksen kehitys jatkui 1850-luvulla edelleen. Vuonna 1852 valtionarkiston johtajaksi nimitettiin Karl Wilhelm von Deleuze de Lancizolle, vanhan hugenottiperheen jälkeläinen ja konservatiivinen oikeustieteen professori⁷⁵. Lancizolle näyttää ottaneen tehtävänsä vakavasti, sillä hän muun muassa teki runsaasti matkoja tutustuakseen muiden Saksan valtioiden, Itävallan ja Länsi-Euroopan arkistoihin. Hän oli myös ensimmäinen johtaja, joka teki säännöllisiä tarkastusmatkoja Preussin provinssiarkistoihin⁷⁶. Samoin hän ensimmäisenä antoi vuonna 1853 määräyksen ”Säätelevät määräykset salaiselle valtionarkistolle”. Tämä oli yksi askel arkistolaitoksen suuremmalle itsenäisyydelle, sillä tähän asti tämänkaltaiset määräykset olivat tulleet valtioministeriltä.

Myös rahoitusta lisättiin. Vuoden 1855 16 875 taalerista sitä nostettiin vuoteen 1867 mennessä 21 875 taaleriin vuodessa, eli lisäystä oli noin 30 prosenttia. Tämä ei kuitenkaan riittänyt julkaisutoiminnan harjoittamiseen siinä laajuudessa kuin Lancizolle olisi halunnut. Ratkaisuksi tähän eri provinssien maapäiviltä haettiin erityisavustuksia vastaaville provinssiarkistoille, missä suureksi osaksi onnistuttiinkin⁷⁷. Tämä lienee tehnyt hyvää maakunnallisen historian tutkimukselle, mutta haiskahtaa silti hätäratkaisulta, koska tällä tavalla julkaisutoiminta jäi keskittämättömäksi ja epätasaiseksi, koska kaikissa provinseissa lisärahoitusta ei saatu.

Lancizollen johtajakauden ehkä tärkein anti oli kuitenkin se, miten hän pyrki organisoimaan toimintaa. Ensinnäkin hän yhtenäisti arkistojen raportointikäytäntöjä ottamalla käyttöön kaavakkeen, johon arkistotyöntekijöiden tuli merkitä aineistoista muun muassa järjestämisaste, käyttöiheys ja kunto⁷⁸. Varsinkin käyttöiheyden kysyminen herättää ajatuksen, että raportoinnin pohjalta tehtiin myös aineistojen arvonmäärittystä. Tietojen kerääminen arkistoaineistoista ja niiden arvon määrittäminen olikin tarpeen, sillä huolimatta 1820-luvun ponnistuksista monet aineistot olivat edelleen epäjärjestyksessä tai epätäydellisiä. Monia arvokkaitakin aineistoja oli hävitetty sen vuoksi, että hävitystoimintaa ei ollut mitenkään suunniteltu⁷⁹. Jo mainittu monien asiakirjojen erottaminen alkuperäisistä fondeistaan ja siirto hallitsijahuoneen arkistoon ei myöskään varmasti ole

⁷⁵ Weiser 2000, s. 36.

⁷⁶ Ibid., ss. 36-37.

⁷⁷ Ibid., s. 40.

⁷⁸ Ibid., s. 42.

⁷⁹ Ibid., s. 42.

asiaa auttanut.

Tähän organisointiin kuului myös kulttuuriministeriön kanssa vuonna 1865 laadittu sopimus asiakirjojen maksuttomasta siirroista ja vaihdoista yliopistojen, koulujen ja arkistojen välillä. Tämä oli viranomaisten välisen sujuvan tiedonsiirron ensiaskelia Saksassa. Samana vuonna vedettiin raja valtionkirjaston ja -arkiston säilytysvastuiden välillä⁸⁰. Arkistolaitos alkoi siis Preussissa muotoutua tehtäviltään ja vastuultaan yhä selväpiirteisemmäksi, ja siten modernimmaksi byrokraattisen hallintokoneiston osaksi⁸¹. Tältä ajankohdalta on vielä merkittävänä tapahtumina mainittava Slesvig-Holsteinin ja Posenin provinssiarkistojen perustaminen, joiden merkityksestä kerrotaan alaluvussa 5.3. enemmän.

Lancizollen seuraajaksi tuli vuonna 1867 historian professori Max Duncker. Tämä oli ollut Frankfurtin kansalliskokouksen jäsen vuosina 1848–1849, mutta oli vuoteen 1865 tullut kokonaan Bismarckin politiikan kannalle ja oli toiminut hänen määräämään vuoden 1866 Itävallan vastaisen sodan aikana Kurhessenissä siviilihallinnon komissaarina⁸². Ei tunnukaan mitenkään sattumalta, että juuri hänet valittiin arkistolaitoksen johtajaksi. Bismarck nimittäin oli itse hyvin kiinnostunut arkistollisista asioista, jopa siihen määrään että Weiser kutsuu häntä ”preussilaisen arkistoalan toiseksi suureksi uudistajaksi⁸³”. Niin kuin tullaan näkemään, hänen erityisenä huomion kohteenaan oli asiakirjojen julkisuus, arkistojen julkaisutoiminta ja vuosina 1866-1867 edellä mainittujen provinssiarkistojen perustaminen. Tässä yhteydessä riittää sanoa, että rautakanslerin kiinnostuksella oli selkeän poliittiset, ei arkistotieteelliset, motiivit.

Dunckerinkin johtaja-aikaa leimaa arkistolaitoksen edelleen organisoiminen ja sen tehtävien määrittelyn tarkentaminen. Esimerkiksi provinssiarkistoille annettiin 31. elokuuta 1867 laaja määräys niiden tehtävistä ja työn organisoinnista, ”Ohje provinssien valtionarkistojen viranhaltijoille”, joka täydensi ja osittain korvasi edellistä, vuonna 1856 annettua määräystä⁸⁴. Määräyksen oli allekirjoittanut Bismarck, mutta sen sisältö oli Dunckerin laatima⁸⁵. Tämän määräyksen sisältöä käsitellään tarkemmin alaluvuissa 3.2., 3.3. ja 5.3. Tässä yhteydessä riittää todeta, että määräys oli perustavanlaatuinen, sillä siinä määriteltiin eräitä peruseriaatteita, kuten provinssiarkistojen tehtävä toimia alueidensa viranomaisten asiakirjojen kokoamispaikkana sekä

⁸⁰ Weiser 2000, ss. 43-44.

⁸¹ Weber 1978, s. 956.

⁸² Weiser 2000, s. 46.

⁸³ Ibid., s. 47. Ensimmäinen uudistaja oli ilmeisesti Hardenberg.

⁸⁴ *Ministerial-Blatt* 1867, ss. 327-331 nro 251.

⁸⁵ Weiser 2000, s. 48.

arkistovirkailijoiden vastuu aineistojen järjestyksen ja täydellisyyden varmistamisesta.

Tähän ajanjaksoon kuuluu myös Preussiin vuoden 1866 sodan jälkeen liitettyjen alueiden arkistojen yhdistäminen Preussin arkistolaitoksen piiriin. Tämä olikin vaikea tehtävä, sillä arkistokäytännöt Saksan valtioissa olivat kovin kirjavat. Esimerkiksi entisessä Hannoverin kuningaskunnassa Osnabrückin ja Aurichin hallintopiirien (*Drostei*) asiakirjoja ei ollut liitetty valtion keskusarkistoon, vaan maaherran toimesta niille oli perustettu omat erilliset arkistonsa⁸⁶. Tämän kirjavuuden vuoksi keskityspyrkimykset eivät täysin onnistuneet. Esimerkiksi suunniteltua koko Reininmaat kattavaa keskusarkistoa ei voitu toteuttaa. Paljon saatiin kuitenkin aikaan; Reininmaallakin arkistoja saatiin jonkin verran keskitettyä, ja siten syntyi muun muassa Wiesbadenin valtionarkisto (nykyinen Hessische Hauptstaatsarchiv). Lisäksi Preussiin jo vuodesta 1772 kuuluneeseen väestölliseltä enemmistöltään puolalaiseen Posenin provinssiin perustettiin provinssiarkisto (josta enemmän alaluvussa 5.3.). Samoin tehtiin Preussiin vastaliitettyssä Slesvig-Holsteinissa⁸⁷.

Kunnollisten arkistotilojen puute oli tällä ajanjaksolla suuri ongelma. Aineistoja täytyi säilyttää tarkoitukseen sopimattomissa rakennuksissa tai paikkakunnilla, joille tutkijoiden oli hankala matkustaa. Tähän saatiin muutos vasta vuoden 1871 jälkeen, kun Preussin valtion taloustilanne parani huomattavasti. Tämä tarkoitti lisää rahaa myös arkistolaitokselle; Dunckerin johtajakauden lopulla menot olivat miltei kolminkertaistuneet siitä, mitä ne olivat olleet hänen astuessaan virkaan. Näin ainakin Düsseldorfin, Breslauhun ja Stettiniin voitiin rakentaa arkistoille uudet, omat rakennukset. Samoin Berliinissä Brandenburgin rajakreivin entinen asunto, ns. Hohes Haus, muutettiin salaiselle valtionarkistolle sopivaksi virastotaloksi. Tällä oli myös se edullinen vaikutus, että ministeriöarkistot saatiin yhdistettyä salaisen valtionarkiston kanssa⁸⁸.

Max Duncker erosi tehtävästään vuoden 1875 alusta alkaen, ja hänen seuraajakseen valittiin historioitsija Heinrich von Sybel. Hänen valinnassaan näkyy hyvin paitsi Saksan valtakunnassa ja Preussissa keisarikunnan perustamis- ja varhaisvaiheissa vallinnut konservatismi ja liberalismi välinen jännite, niin myös se, miten poliittis-ideologiset näkökohdat yhä enemmän alkoivat vaikuttaa arkistolaitokseenkin. Kulttuuriministeri Falk olisi nimittäin halunnut tehtävään Heinrich von Treitschken, joka oli erittäin konservatiivinen Preussin historiaan erikoistunut tutkija, Gustav Droysenin, joka oli suurmiehien merkitystä korostava historioitsija, tai historioitsija Wilhelm Nitzschin, jonka yhtenä erikoisalana oli keskiajan Saksa. Nämä ja eräät muut kuitenkin kieltäytyivät

⁸⁶ Weiser 2000, s. 49.

⁸⁷ Ibid., s. 50.

⁸⁸ Ibid., s. 52.

kunniasta, joten tehtävään valittiinkin liberaali historioitsija Heinrich von Sybel⁸⁹, joka oli kirjoittanut viisiosaisen teoksen Ranskan vallankumouksesta. Lisäksi hän oli ollut Preussin maapäivien alahuoneen jäsen 1860-luvulla ja vastustanut siellä Bismarckin politiikkaa, mukaan lukien sotaa Tanskaa vastaan ja vuoden 1863 Puolan kapinan aikaista yhteistyötä Venäjän kanssa⁹⁰.

Näistä lähtökohdista von Sybel oli ensi silmäyksellä varsin erikoinen valinta. Mutta hän halusi edistää arkistojen tieteellistä työtä ja julkaisutoimintaa, mistä Bismarck oli yhtä mieltä⁹². Lisäksi von Sybelin valinta voidaan nähdä osana Bismarckin kampanjaa ottaa myös liberaalit osallisiksi uudesta keisarikunnasta, ja siten saada heidät kannattamaan hänen politiikkaansa.

Valtakunnankansleri oli nimittäin ollut liberaalien katkera vastustaja 1840-1860-luvuilla, mutta Saksan yhdistyessä hän tajusi, että uusi valtakunta tarvitsi mahdollisimman laajan kannatuspohjan, ja kansallisliberaalit olivat vuoden 1871 valtiopäivävaalien jälkeen ylivoimaisesti suurin puolue⁹³. Sitä paitsi sosialismi ja poliittinen katolilaisuus alkoivat hänestä näyttää paljon vakavammilta uhilta kansalliselle yhtenäisyydelle kuin porvarillinen, maltillisia uudistuksia kannattava liberalismi, joka sitä paitsi oli arvokas liittolainen edellämainittuja liikkeitä vastaan. Siksi hän otti valtakunnanhallitukseen kansallisliberaalisen puolueen jäseniä ja muutenkin oli puolueelle myötäsukainen. Voi hyvin olla, että nämä näkökohdat vaikuttivat myös von Sybelin nimitykseen valtionarkiston johtajaksi juuri kulttuuritaistelun⁹⁴ alkuvaiheissa, varsinkin kun tämä vastusti poliittista katolilaisuutta⁹⁵. Uusi arkistonjohtaja ei osoittautunutkaan pettymykseksi poliittisessa suhteessa. Esimerkiksi hänen toinen, vuosina 1889 – 1894 kirjoitettu pääteoksensa oli nimeltään ”Saksan valtakunnan perustaminen Vilhelm I:n toimesta” ja oli sävyiltään hyvin bismarckilaisen linjan mukainen.⁹⁶

Von Sybelin kaudella Preussin arkistoalan toiminnasta tuli entistä tieteellisempää, ja sen julkaisutoiminta laajeni ja suunnitelmallistui. Esimerkiksi jo vuonna 1878 julkaistiin asiakirjavalikoima ”Preussi ja katolinen kirkko vuodesta 1640”, josta sai alkunsa sarja

⁸⁹ Weiser 2000., s. 55.

⁹⁰ Katso esim. *Abgeordnetenhaus* 1863 2. Band, ss. 768-771.

⁹¹ Steinberg 2011, s. 193.

⁹² Weiser 2000, s. 55.

⁹³ Kaack 1971, s. 44. 30 % ääniosuudella ja 125 edustajapaikalla puolue oli lähes kaksi kertaa seuraavaksi tullutta katolista Zentrumia suurempi.

⁹⁴ Bismarckin vuodesta 1871 alkaen muun muassa lainsäädännön kautta käymä kampanja, jonka tarkoituksena oli eliminoida katolisen kirkon vaikutus Saksan poliittiseen elämään. Tämä Bismarckin ns. ultramontaanisuutta eli paavin maallistakin valtaa korostavaa aatesuuntaa kohtaan tuntemalle pelolle pohjautunut taistelu päättyi 1880-luvun alussa suurelta osin tuloksettomana (ks. mm. Dwyer 2001, ss. 174-178).

⁹⁵ Weiser 2000, s. 56.

⁹⁶ *Ibid.*, s. 68.

nimeltään ”Preussin valtiollisten provinssiarkistojen julkaisuja”⁹⁷. Myös työtä sellaisten suurjulkaisujen kuin ”Acta Borussica” ja ”Monumenta historiae Germanica” parissa jatkettiin tarmokkaasti. Yhteistyö erilaisten tieteellisten laitosten kanssa oli laajaa; arkistolaitos valmisteli julkaisuja muun muassa Münchenin historiallisen komission (*Münchener Historischer Kommission*) ja Berliinin tiedeakatemian (*Berliner Akademie der Wissenschaften*) kanssa. Lisäksi arkistolaitoksen johtoportaalilla oli tiiviit yhteydet historiantutkimusta harjoittaviin tahoihin. Muun muassa valtionarkistojen 2. johtaja Paul Bailleu kuului Brandengurgin rajakreivikunnan historialliseen yhdistykseen (*Verein für die Geschichte Mark Brandenburg*) ja toimi puheenjohtajana Saksan historiallisten ja antikvaaristen yhdistysten keskusjärjestössä (*Gesamtverein der deutschen Geschichte- und Altertumvereine*)⁹⁸.

Lisäksi on merkillepantavaa, että von Sybelin työ ei rajoittunut vain Saksan alueelle. Hän valvoi myös vuonna 1888 perustettua Rooman historiallista instituuttia, joka näihin aikoihin keskittyi 1500-luvun paavin nuntiusten kirjeistöjen julkaisuun⁹⁹. Tämä saattaa vaikuttaa yllättävältä, mutta kyseiset aineistot olivat arvokas lähde myös uskonpuhdistuksen ajan historialliselle tutkimukselle. Näin ollen instituutti siis hyödytti myös Saksan puolivirallista protestanttishenkistä historiankuvaa.

Samoin edellä mainitut Saksan ja Preussin historiaa koskevat asiakirjajulkaisut olivat ja ovat edelleen arvokkaita Saksan historian tutkimukselle sinällään, mutta omana aikanaan toimivat myös apuna yhtenäisen kansakunnan takomisessa erillisistä ruhtinaskunnista. Preussin arkistolaitoksessa tiede ja kansallismieliset tavoitteet löivät siis kättä.

Sybelin johtaja-aikaan kuuluu myös provenienssiperiaatteen ensimmäinen laajempi muotoilu. ”Määräys järjestelytyöstä Salaisessa valtionarkistossa” annettiin 1.7.1881, ja samoihin aikoihin valtionarkistonhoitaja Max Lehmann laati muistionsa ”Arkistojen järjestyksestä yleensä ja Salaisen valtionarkiston erityisesti”¹⁰⁰. Jälkimmäistä Weiser jopa kutsuu modernin arkistonhoidon magna cartaksi, niin merkittävä se oli. Provenienssiperiaatetta ei toki voi pitää yksinomaan preussilais-saksalaisena keksintönä, sillä Ranskassa muotoiltiin jo vuonna 1841 termi ”respect des fonds”, ja hollantilaiset Muller, Feith sekä Fruith julkaisivat vuonna 1898 oman perustavan tärkeän teoksensa aiheesta, mutta on selvää, että mainitut preussilaiset määräykset olivat erittäin tärkeitä provenienssin käsitteen kehittymiselle. Sen iduthan olivat Preussissa muodostuneet käytännön

⁹⁷ Weiser 2000, s. 57. Preussin arkistolaitoksen julkaisusarjaa *Publicationen aus den königlichen preußischen Staatsarchiven* ja sen mahdollisia poliittisia ulottuvuuksia käsitellään vielä tarkemmin tämän työn luvussa 5.

⁹⁸ Ibid., s. 69.

⁹⁹ Ibid., s. 58.

¹⁰⁰ Ibid., s. 63.

syistä johtuen jo 1820-1830-luvuilla, kuten jo aiemmin nähtiin.

Ylipäänsä von Sybelin johdolla Preussin arkistolaitos ”murti poliittisesti tarkkana olemisen (*politischer Rücksichtnahme*) ja rahoituksellisen aliarvostuksen ahtaat kahleet ja astui mitä lyhimmissä ajassa maan tieteellisten laitosten etummaiseen riviin”, kuten Weiser asian ilmaisee¹⁰¹. Tosin on huomattava, että ilman Bismarckin myötävaikutusta tätä ei olisi tapahtunut. On myös hyvin epäiltävää, että arkistolaitokselle olisi annettu sellaisia vapauksia ja luottamusta kuin tehtiin, elleivät sen johtajat ja toiminta olisi noudatellut valtiollisen johdon linjoja vähintäänkin osapuilleen. Lisäksi on huomioitava Lancizollen ja Dunckerin tekemä organisatorinen esityö, joka mahdollisti tieteellisen ja julkaisutoiminnan kehittämisen. Von Sybeliä on myös kritisoitu tieteellisen ja julkaisutoiminnan yliarvostamisesta henkilöstö- ja organisatoristen asioiden kustannuksella¹⁰². Tämä ei tarkoita, etteikö hän kuitenkin viime kädessä olisi ollut toimissaan tarmokas ja arkistolaitoksen kannalta hyvä johtaja. Voitaisiin jopa sanoa, että vasta hän teki todeksi sen potentiaalin, jolle edellisten johtajien työ oli laskenut perustan.

Von Sybel kuoli 1.4.1895 kesken uuden julkaisun valmistelua¹⁰³, ja hänen seuraajakseen nimitettiin keisarin 16.3.1896 antamalla määräyksellä¹⁰⁴ uuden ajan historian professori Reinhold Koser. Hänen varajohtajakseen nimitettiin kansallisliberaali arkistoneuvos Karl Sattler¹⁰⁵. Jo se, että valtioministeriön istuntopöytäkirjassa ylipäättään korostettiin jälkimmäisen puoluekantaan, osoittaa, että poliittisetkaan perusteet arkistolaitoksen johtoportaan nimittämisessä eivät olleet menettäneet merkitystään. Samoin on huomioitava, että juuri kansallisliberaalien valtakausi arkistolaitoksessa ainakin osittain jatkui. Mielenkiintoista tästä tekee se, että tämä puolue oli menettänyt huomattavasti merkitystään sitten vuoden 1871, ja oli saanut vain 13,5 prosenttia äänistä vuoden 1893 koko keisarikunnan valtiopäivävaaleissa¹⁰⁶. Tämän jälkeen se oli enää neljänneksi suurin puolue.

Koska käytettävissäni ei ole valtioministeriön täydellisiä pöytäkirjoja, on vaikea sanoa mitkä olivat tarkat perustelut sille, että juuri tämän heikkenevän puolueen kansanedustaja valittiin arkistolaitoksen varajohtajaksi. Yksi syy on voinut olla se, että ministeripresidentti ruhtinas Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingfürst (joka toimi samalla myös Saksan valtakunnankanslerina) oli

¹⁰¹ Weiser 2000, s. 57.

¹⁰² Ibid., s. 70.

¹⁰³ Ibid., s. 70.

¹⁰⁴ Ibid., s. 71.

¹⁰⁵ Kocka & Neugebauer 2003, 8/I, s. 214 nro 222 5.2.1896.

¹⁰⁶ Kaack 1971, s. 64.

itse liberaalisuuteen taipuvainen. Voi myös olla, että tämä nimitys pyrki osaltaan lujittamaan koko valtakunnankin tasolla kansallisliberaalien tukea hallitukselle. Katolisen keskustan vahva asema ja etenkin sosiaalidemokraattien vaalimenestys vuonna 1893¹⁰⁷ kun ei suinkaan helpottanut valtakunnanhallituksen asemaa sellaisten suunniteltujen projektien kuin laivastolain läpiviennissä. Näin ollen yhä edelleen edes kohtalaista kannatusta nauttivan puolueen tuen hankkiminen esimerkiksi virkanimityksillä ei ole poissuljettua, joskaan tälle näkökohdalle ei voitane antaa ratkaisevaa merkitystä. Niin tai näin, Hohenlohen on tuskin ollut vaikeaa saada Vilhem II hyväksymään niin Koserin kuin Sattlerinkin nimityksiä, keisari kun omien sanojensakin mukaan suuresti luotti Hohenlohen arvostelukykyyneen virkamiesten suhteen¹⁰⁸.

Koserin tarkasta puoluekannasta ei ole tietoa käsiini tulleissa lähteissä, mutta hänkin on selvästi ollut poliittisen johdon kannalta hyvin sopiva mies tehtävään. Ensinnäkin hän näyttää olleen Bismarckin ihailija. Hän nimittäin esimerkiksi piti ruhtinaan 77. syntymäpäivillä puheen, jossa suitsutti päiväsankaria muun muassa esittämällä epäsuorasti tämän suorastaan aikakautensa personifikaationa¹⁰⁹. Puhe myöskin vilisee ylistäviä viittauksia Saksan valtakunnan ja sen keisarien, samoin kuin Preussin kunniaan, joten ainakaan tähän perustuen ei ole kaukaa haettua kutsua Koseria vankaksi preussilaisen monarkian kannattajaksi. Tähän viittaa myös Koserin historianprofessorina tekemän tutkimustyön pääkohde, joka oli Fredrik Suuri ja tämän aikakausi.

Koseria ei kuitenkaan suinkaan valittu tehtävänsä pelkästään poliittis-aatteellisilla ansioilla, vaan tärkeimpänä perusteena lienee kuitenkin ollut hänen jo alalta keräämänsä kokemus. Hän oli nimittäin tutkimustyönsä vuoksi matkustellut laajasti Euroopan eri maiden arkistoissa. Lisäksi hän oli työskennellyt vuosina 1882–1884 arkistonhoitajana salaisessa valtioneuvostossa, samalla kun toimi myös Berliinin yliopistossa dosenttina¹¹⁰. Tältä pohjalta saattoi odottaa Koserin jatkavan von Sybelin linjoilla olevaa tieteellistä työtä ja yhteistoimintaa akateemisten laitosten kannalta, ja juuri näin hän tekikin.

Samalla Koser kuitenkin kiinnitti vakavaa huomiota myös käytännöllisempiin tehtäviin. Esimerkiksi arkistoilla oli edelleen puutetta kunnollisista tiloista¹¹¹, vaikka Dunckerin virkakaudella tätä ongelmaan olikin jo lievitetty. Koser kävi tämän ongelman kimppuun tarmolla, ja hänen vuoteen 1914 asti kestäneellä virkakaudellaan kahdeksan provinssiarkistoa 18:sta sai joko kokonaan

¹⁰⁷ Kaack 1971, s. 64.

¹⁰⁸ Vilhelm II 1922, s. 60.

¹⁰⁹ Koser 1892, s. 6.

¹¹⁰ Weiser 2000, s. 72.

¹¹¹ Ibid., s. 73.

uudet tai peruskorjatut tilat. Samoin kuin Duncker, myös Koser teki runsaasti tarkastusmatkoja provinssiarkistoihin ja oli näiden yhteydessä huomannut tilaongelman laajuuden.

Henkilöstön määrässäkin tapahtui huomattavaa kehitystä. Varsinaisten arkistonhoitajien virkojen määrä kasvoi kahdestakymmenestäkolmesta neljäänkymmeneen vuoteen 1900 mennessä, ja muiden tieteellisesti koulutettujen arkistotyöntekijöiden määrä viidestäkymmenestäyhdeksästä seitsemäänkymmeneen. Myös palkkausta parannettiin, ja vuoteen 1918 mennessä se oli melkoisen hyvä. Esimerkiksi vuoden 1909 palkkaus uudistuksessa tavalliset provinssiarkistojen arkistovirkailijat kuuluivat palkkaluokkaan 40, jossa aloituspalkka oli 2700 markkaa vuodessa ja ikälisien myötä saattoi nousta aina 7200 markkaan asti. Berliinin salaisen valtionarkiston arkistonhoitajat puolestaan kuuluivat palkkaluokkaan 42, jossa alkupalkka oli 3600 markkaa nousten 7200 markkaan saakka¹¹². Toisin sanoen, jo aloitteleva arkistotyöntekijä ansaitsi melkein nelinkertaisesti Saksan silloisen keskipalkan, ja ikälisien karttuessa jopa kymmenkertaisesti. Kun otetaan huomioon vielä 1000 markan eläkkeeseen vaikuttamaton lisä, jo aloitteleva provinssien arkistonhoitaja ansaitsi suunnilleen saman verran kuin juuri viran saanut elintarviketarkastusviraston esimies¹¹³ ja Berliinin salaisen valtionarkiston arkistonhoitaja jopa hieman enemmän kuin eläinlääketieteellisen korkeakoulun professorin peruspalkan¹¹⁴.

Virkailijoiden määrän ja Koserin heiltä vaatiman koulutustason takia arkistoammattilaisia korotettiin myös Preussin virkakoneiston arvoasteikossa¹¹⁵. Suurimpien provinssiarkistojen esimiehet (*Vorsteher*) saivat joulukuun 27. päivä 1899 päivätyllä kuninkaan määräyksellä uudeksi tittelikseen arkistonjohtaja (*Archivdirektor*) ja Koserin oma virkanimike vaihdettiin kuulumaan ”valtionarkistojen ylijohtaja” (*Generaldirektor der Staatsarchive*)¹¹⁶. Arkistonhoitajille sekä provinseissa että Berliinin keskusarkistossa puolestaan oli annettu jo pari vuotta aiemmin neljännen luokan neuvoksen arvo¹¹⁷.

Palkankorotukset ja uudisrakentaminen tietysti nielivät rahaa. Koserin virkakaudella arkistolaitokselle myönnettyt varat nousivatkin huimasti 387 493 markasta 731 485 markkaan¹¹⁸. Nämä määrärahojen korotukset näyttävät menneen läpi melkoisen helposti maapäivillä.

¹¹² *Gesetzsammlung* 1909, s. 388, *Gesetz, betreffend die Bereitstellung von Mitteln zu Dienstekommenverbesserungen* (Nr. 10952).

¹¹³ *Ibid.*

¹¹⁴ *Ibid.*, s. 387, 391.

¹¹⁵ *Ibid.*, s. 75.

¹¹⁶ *Ministerial-Blatt* 1899, ss. 9-10 nro 11.

¹¹⁷ *Ministerial-Blatt* 1897, s. 95 nro 70.

¹¹⁸ Weiser 2000, s. 73.

Pöytäkirjoista ei nimittäin löydy mitään kovin kovaa debattia asiasta. Esimerkiksi vuoden 1897 maapäivien 62. istunnossa, jossa käsiteltiin valtion budjettia, ainoat arkistojen osuutta koskevat puheenvuorot eivät edes koskeneet itse rahoitusta, vaan yleisön pääsyä arkistoissa säilytettyihin asiakirjoihin¹¹⁹ (mistä enemmän alaluvussa 3.3.). Edes Rooman historiallisen instituutin tukemista ei vastustettu, vaikka se ei suoranaisesti kuulunutkaan Preussin arkistolaitoksen toiminta-alaan. Päinvastoin, vuoden 1897 77. istunnossa edustaja tri Weber korosti instituutin tärkeyttä Saksan historiallisen tutkimuksen kannalta, mitä puheenvuoroa hallituksenkin edustaja salainen hallitusneuvos tri Schmidt tuki¹²⁰. Merkillepantavaa on, että edes katolisen keskustan edustajat eivät vastustaneet sellaisen instituutin tukemista, jonka tehtävä sen perustaneen von Sybelin mielestä oli tutkia uskonpuhdistuksen aikaa, eikä varmastikaan katolismyönteisessä hengessä. Toisaalta kulttuuritaistelu oli tässä vaiheessa jo laantunut.

Preussin hallitus siis näyttää ymmärtäneen arkistojen poliittiset ulottuvuudet huomattavasti paremmin kuin edustajainhuone. Vaikuttaa siltä, että kansanedustajat ovat nähneet arkistot lähinnä historiallisina laitoksina, eivätkä siksi ole kiinnostuneet asiasta enempää. Esimerkiksi hallituskomissaari ja salainen hallitusneuvos Schmidt perusteli juuri edellä mainittua 7000 markan erityisrahoituksen myöntämistä Rooman instituutille seuraavasti:

”Hyvät herrat, hallitus voi olla ainoastaan kiitollinen herra edustaja Weberin [instituutin tukemista puoltaneesta] ponnesta. Se painottaa oikein osuvasti historiallisen instituutin tärkeyttä. Vatikaanin arkistot kätkevät sisällään tosiaan tähän mennessä aivan aavistamattomia aarteita, joilla on ja tulee olemaan Saksan historiantutkimukselle suuri merkitys.”

Edes muuten niin vastahankaiset sosiaalidemokraatit eivät näytä kiinnostuneen arkistoasioista siitä huolimatta, että vaikka arkistot olisivat olleetkin puhtaasti historiallisia laitoksia, ne voimassaolevien asiakirjojen saantia koskevien määräysten kautta tukivat nimenomaan porvarillista historiakäsitystä. Toisaalta, Koserin ollessa arkistolaitoksen johtajana Preussissa ja Saksan valtakunnassa oli huomattavasti tärkeämpiä ja kuohuttavampia tapahtumia, kuten laivastolaki ja Vilhelm II:n pyrkimys tehdä Saksasta entistä voimakkaampi suurvalta.

Arkistolaitoksella oli näissä vain hyvin epäsuora rooli siten, että se asiakirjojen portinvartijana kykeni säätelemään historiantutkimusta ja siten vaikuttamaan yliopistomaailman kautta

¹¹⁹ *Abgeordnetenhaus* 1897, 3. Band, ss. 1949-1950.

¹²⁰ *Ibid.*, ss. 2496-2497.

yhteiskunnassa vallitsevaan historiankäsitteeseen ja mentaliteettiin. Kyseessä oli siis vallitsevan järjestyksen legitimointi yhteiskunnallisen muistin hallinnalla¹²¹. Osaltaan tällainen hallinta pönkitti Preussin valtion legitimitettiin, joka nojasi vahvasti nimenomaan traditioiden voimaan, ja edisti siten sellaisen tilanteen syntymistä, jossa hallitut internalisoivat ylhäältä päin tulevat käskyt osaksi omaa arvomaailmaansa, koska niillä on autoritaarinen arvovalta¹²².

Preussissa 1800-luvulla vaalittu historiankäsitteys oli omiaan osaltaan luomaan tällaista mentaliteettia. Esimerkiksi Fredrik Suuren ja muiden Preussin valtion mytologian sankareiden historian tietynlainen kodifioiminen – sanoisimmeko jopa kanonisoiminen – valikoiduilla asiakirjajulkaisuilla (joista tarkemmin alaluvussa 5.2.) ei varmasti voinut olla vaikuttamatta tutkijoiden työhön, huolimatta siitä, että Koser itse ei kaikesta lojaliteetistaan huolimatta itse kannattanut kiihkokansallista ”Preussin legendaa”¹²³. Siltikin, tällainen vaikutus näkyy vähittäin ja pitkällä viiveellä, eikä ratkaise käsillä olevia polttavia poliittisia kysymyksiä. Lisäksi Bismarck näyttää olleen ajan poliitikoista ainoa, joka oli vakavasti uhrannut ajatuksiaan asiakirjojen hallinnan poliittisille merkityksille. Ei ole siis lainkaan ihmeteltävää, että Preussin edustajainhuone antoi arkistojen rahoituksen mennä omalla painollaan.

On myös huomattava, että huolimatta hallituksen tiukasta asenteesta asiakirjojen saatavuuteen nähden, arkistojen sisältö hyödytti toisinaan myös kansanedustajien vaatimuksia hallituksen suhteen. Esimerkiksi vuoden 1901 25. maapäivien edustajainhuoneen istunnossa (13. helmikuuta) keskusteltiin itäpreussilaisen Ermlandin katolisen hiippakunnan *monte pietates*-rahastosta, jonka Preussin valtio oli ottanut haltuunsa liittäessään alueen itseensä vuonna 1772. Katolisen keskustan edustaja tri Dittrich piti tätä laittomana ja tahtoi varojen palautusta kirkolle. Tässä kiistassa sisäministeri von Rheinbaben joutui salaisen valtionarkiston tätä asiaa koskevien asiakirjojen pohjalta myöntämään Dittrichin vaatimukset olennaisilta osiltaan oikeiksi¹²⁴.

Yleisesti ottaen Koserin virkakaudella Preussin arkistolaitos näyttää lopullisesti aikuistuneen. Sen ammatillinen ja tieteellinen toiminta täytti aikansa kriteerit täysin. Poliittinen johtokin näyttää luottaneen sen kykyyn sekä ajaa valtion etuja että hoitaa ammatilliset tehtävänsä, sillä Bismarckin kaltaista asioihin korkeimmalta taholta suoraan sekaantumista ei ole havaittavissa enää vuosisadan vaihteessa. Tähän viittaavat myös virkanimikkeiden korotus arvostetummiksi sekä avokätisesti

¹²¹ Tästä vaikutuksesta yleisesti, ks. mm. McKemish et al. 2005, ss. 22-25.

¹²² Weber 1978, s. 946. Weber kutsuu tällaista ilmiötä dominaatioksi.

¹²³ Weiser 2000, s. 86.

¹²⁴ *Abgeordnetenhaus* 1901, 2. Band, ss. 1499-1502.

lisätty rahoitus. Arkistoalaa koskevat määräyksetkin käsittelevät lähinnä suuria linjoja, ja on luultavaa, että valtionarkiston johtajalla on ollut rooli niidenkin valmistelussa. Arkistolaitoksesta siis oli muodostunut selkeästi niin itsenäinen toimija, kuin Preussissa ministeriöiden alaiset virastot saattoivat olla. Voitaneen myös olettaa, että tähän on vaikuttanut sekin, että arkistoammattilaisten koulutus ja arkistojen toimintatavat olivat erikoistuneet niin paljon, ettei sisäministeriö siksikään katsonut olevansa kompetentti sekaantumaan asioihin suoraan.

Koserin seuraajaksi valittiin Paul Fridolin Kehr Vilhelm II:n 16.8.1915 päivätyllä käskyllä¹²⁵. Hän oli sitä ennen ollut jo aikaisemmin mainitun Preussilaisen Rooman historiallisen instituutin johtaja. Tämä tarkoittanee, että hän oli ainakin historiantutkimuksen ja sen merkityksen kannalta samoilla linjoilla kuin von Sybel ja Koser. Hän itse myös ilmaisi mielipiteenään, että Preussin arkistolaitoksen tärkein tehtävä hänen virkaan astumisensa aikaan olisi ollut luoda historiantutkimusta ja arkistotiedettä tukeva instituutti ja jo arkistoissa valmiiksi säilytettyjen aineistojen järjestäminen tieteellisin perustein¹²⁶.

Ensimmäisen maailmansodan aikana Saksa eteni syvälle Venäjälle ja miehitti suurinta osaa tsaarin valtakunnalle kuuluneesta Puolan osasta. Tämän alueen arkistotkin tietysti jäivät saksalaisten haltuun. Tämän vuoksi miehityshallinnon osaksi liitettiin myös 19 arkistovirkailijaa, joiden johtajana toimi Danzigin provinssiarkiston johtaja salainen arkistoneuvos Adolf Warschauer¹²⁷, ironinen nimi, ottaen huomioon että suurin osa miehitetyn alueen arkistoaineistoista oli juuri Varsovassa. Sellaisesta arkistojen ryöstöstä tai vandalisoinnista, jota natsit harjoittivat Itä-Euroopassa miehittäessään sitä¹²⁸, ei ollut kuitenkaan kysymys. Pikemminkin toimenpidettä perusteltiin Haagin sopimuksen artiklalla 56, jossa arkistot määrättiin suojeltaviksi kohteiksi¹²⁹. Toisaalta, kun muistetaan, että laajoja Puolan osia oli tarkoitus liittää Saksaan ja ilmeisesti nimenomaan Preussiin sodan jälkeen, voidaan arkistotyöntekijöiden lähettäminen osaksi miehityshallintoa nähdä myös pyrkimyksenä täydentää se Puolan historian lähteiden vangitseminen, joka oli aloitettu jo Posenin provinssiarkiston perustamisella. Tätä vastaan tosin puhuu se, että Varsovan arkistot avattiin myös puolalaisille tutkijoille vuoden 1916 alussa¹³⁰. Tämä lienee nähtävä osana yritystä kosiskella puolalaisia keskusvaltojen puolelle, mihin liittyi niin konkreettisia toimia, kuten puolalaisten yksiköiden perustaminen, kuin myös propagandaa. Joka tapauksessa, tässäkin

¹²⁵ Weiser 2000, s. 89.

¹²⁶ Ibid., s. 92.

¹²⁷ Ibid., s. 94.

¹²⁸ Ks. mm. Eckert 2007, s. 229.

¹²⁹ Weiser 2000, s. 95.

¹³⁰ Ibid., s. 96.

tapauksessa asiakirjojen käytön kontrolli oli viime kädessä saksalaisilla.

Sodan loppu ja siihen liittyvät mullistukset Saksan ja Preussin valtiomuodossa eivät enää kuulu varsinaisesti tämän työn piiriin. On kuitenkin hyvä huomioida tärkein Preussin arkistolaitokseen vaikuttanut seikka, eli Versaillesin rauhansopimuksessa määrätyt aluemenetykset, joihin idässä kuuluivat myös Posen ja Länsi-Preussi. Näiden alueiden, samoin kuin tietysti sodan aikana miehitetyn Puolan osan, arkistot ja niiden aineistot jäivät uuden rajan toiselle puolelle. Posenin provinssiarkistosta tuli uudessa Puolassa Poznanin voivodikunnan valtiollinen arkisto¹³¹. Luonnollisesti tämä ärsytti preussilaisia arkistotyöntekijöitä ja -johtajia, etenkin kun heistä suuri osa oli Versaillesin rauhaa muutenkin vastustavan nationalistisen hengen lapsia¹³². Katkeruus ja jo Bismarckin aikana aloitettu Posenin ja Länsi-Preussin perimmäisen saksalaisuuden korostaminen yhdessä lienevät synnyttäneet 1920-luvulla myös arkistoalalla suositun ”itä tutkimuksen” (*Ostforschung*) genren. Tämän jo alkuaan räikeän poliittisen historian tutkimuksen haaran tavoitteet laajenivat 1930-luvulle tultaessa pelkästä Versaillesin rauhansopimuksen epäoikeudenmukaisuuden perustelemisesta jopa siihen, että Saksan väitettiin olevan oikeutettu omistamaan suuria itäeurooppalaisia alueita, jotka eivät koskaan olleet kuuluneet siihen¹³³. Tässä siis jo 1860-luvulla tapahtunut historiallisesti ”defensiivinen” Posenin provinssiarkiston perustaminen olikin eräänä siemenenä 1920-luvun saksalaisten kansallismielisten ja seuraavalla vuosikymmenellä kansallissosialistien selkeän offensiiviselle historiankuvalle.

¹³¹ Weiser 2000, s. 96.

¹³² Eckert 2007, s. 226.

¹³³ Ibid.

LUKU 3: PREUSSIN ARKISTOLAITOS POLIITTISEN KONTROLLIN VÄLINEENÄ JA KOHTEENA

3.1. Arkistoja koskeva lainsäädäntö sekä sisäministeriön ja valtioneuvoston määräykset yleisesti

Valtion laitoksena Preussin arkistolaitokseen tietysti kohdistui myös valtion kontrolli. Samoin se osaltaan toimi myös valtion alamaisiinsa kohdistaman hallintotoiminnan ja kontrollin välineenä. Tämän kaksoisroolin luonteen tarkemman selvittämisen kannalta on ensimmäiseksi parasta tarkastella arkistolaitosta säätelevää lainsäädäntöä. Heti alkuun on sanottava, että se on hämmästyttävän niukkaa. Tärkein ja perustavin valtioneuvostoa koskeva laki on ”määräys Preussin kuningaskunnan kaikkein korkeimpien valtioelinten muutetusta perussäännöstä”¹³⁴, jonka kuningas Fredrik III Vilhelm antoi 27. lokakuuta 1810. Siinä todetaan kahdessa kohdassa lyhyesti, että valtioneuvosto kuuluu välittömästi valtiokanslerin alaisuuteen¹³⁵. Tämä vahvistetaan 3. kesäkuuta 1814 annetussa kabinettimääräyksessä ministerien nimittämisestä, jossa todetaan, että arkisto ei kuulu sisäministerin alaisuuteen, vaan se luetaan ”valtiokanslerille erityisesti varattujen aiheiden ja virastojen” joukkoon¹³⁶. Mitään erillistä arkistolakia Preussissa ei säädetty monarkian aikana. On huomattava, että nämäkin pykälät koskivat vain valtiollisia, toisin sanoen Salaista valtioneuvostoa sekä provinssiarkistoja. Kaupunkien ja kuntien arkistot olivat paikallisten valtuustojen kontrollissa, sillä rajoituksella että arkistojen luovutuksiin ja niihin liittyviin merkittäviin muutoksiin tarvittiin lääninhallinnon lupa¹³⁷.

Ensi näkemältä voi olla kummastuttavaa, että missään laissa ei varsinaisesti tarkasti määritelty arkistolaitoksen roolia ja tehtäviä. Tässä kohtaa onkin muistettava valtiokanslerin nauttima suuri valta Preussissa, varsinkin ennen perustuslain säätämistä, ja mainitut lainkohdat ovatkin juuri tältä periodilta peräisin. Valtiokanslerilla oli valta määrätä itse alaistensa laitosten tehtävät, joten erillinen arkistolaki olisi ollut oikeastaan tarpeeton. Lisäksi koko ala oli nuori ja kehittymätön, joten on myös mahdollista että erillistä lakia ei ole haluttu säätää, koska ei vielä edes tiedetty, mihin suuntaan arkistojen rooli kehittyisi. Arkistolaitoksen suhdetta valtioon onkin lähdettävä ruotimaan ensi sijassa hallinnollisten määräysten kautta. Tässä luvussa keskitytään kahteen tarkimmin säädeltyyn seikkaan: Asiakirjojen julkisuuteen ja arkistoammattilaisten koulutukseen ja

¹³⁴ *Verordnung über die veränderte Verfassung aller obersten Staatsbehörden in der Preussischen Monarchie. Gesetz-Sammlung* 1810, s. 3 eteenp.

¹³⁵ *Ibid.*, s. 4, 7.

¹³⁶ *Gesetz-Sammlung* 1814, s. 42.

¹³⁷ Ks. esim. *Gesetz-Sammlung* 1853 s. 278, (Nr. 3763) *Städte-Ordnung für die sechs östlichen Provinzen der Preussischen Monarchie* §50.

tarkastellaan, miten näitä asioita käytettiin valtiovallan eduksi ja mitä niiden kautta voidaan päätellä Preussin valtion luonteesta.

Vaikka valtiolliset arkistot kuuluivat valtiokanslerin alaisuuteen, niin niiden toimistohenkilökunta tuli sisäministeriöstä, kuten alaluvussa 2.4. nähtiin. Lisäksi kun provinssiarkistojen asioissa myös maaherroilla oli tiettyä valtaa, niin sisäministeriönkin määräykset koskivat myös arkistoja soveltuvien osin. Sisäministeriö painatti vuosittain *Ministerial-Blatt für die gesamte innere Verwaltung in den Königlich Preußischen Staaten*¹³⁸-nimistä kokoelmaa, johon sen, valtioministeristön sekä sisäasioihin liittyvät muidenkin ministeriöiden kunakin vuonna antamat määräykset ja ohjeet oli koottu.

Ensimmäisenä kokoelmassa pistää silmään se pikkutarkkuus, jolla ministeriöiden alaisia toimintoja kontrolloitiin. Kussakin *Ministerial-Blattissa* on yli 250 sivua, joissakin jopa lähes 350. Suunnilleen octavo-kokoisessakin (n. A5) kirjassessa tämä on melkoinen määrä yhden vuoden osalle. Ensinäkemältä monet määräykset ovat kovin pikkutarkkoja tai kuuluisivat kunkin viraston itsenäisesti ratkaistaviin asioihin. Esimerkiksi monien asiakirjojen mallit määrättiin tarkasti ministeriötasolta käsin¹³⁹.

Toisaalta, olisi virhe käsittää tämä niin, että järjestelmä olisi ollut sinänsä huonompi kuin esimerkiksi sellainen tyyli, jossa ministeriöt antavat lähinnä yleisohjeita ja jättävät yksityiskohdat enimmäkseen alaistensa virastoiden huoleksi. Päinvastoin, 1800-luvun loppupuolen Preussin kaltaisessa puolittain yksinvaltaisessa valtiossa virastojen pitäminen tiukassa lieassa oli hyödyllistä. Ilmeisin etu itsenäisen päätösvalan keskittämisestä niinkin korkealle kuin ministeriön tasolle oli se, että valtiokansleri ja kuningas saattoivat siten helpommin pitää langat käsissään. Mitä todennäköisimmin tässä näkyy myös Bismarckin tyyli hoitaa kanslerintehtäviään; hänän halusi itse kontrolloida kaikkea ja oli laaja-alaisesti kiinnostunut useimmista valtion pienistäkin asioista¹⁴⁰.

Yleisesti ottaen Preussin sisäministeriön toiminta tässä kohden huokuu weberiläisen byrokratiamallin henkeä. Sillä oli tarkasti määritelty joskin melkoisen laaja virallinen kompetenssialue, ja tätä kompetenssia myös käytettiin hyvin ahkerasti hallinnollisten määräysten

¹³⁸ Vähiten kömpelö suomennos voisi kuulua kutakuinkin ”Preussin kuningaskuntaan kuuluvien maiden yhteisen sisäasiainhallinnon ministeriölehti”.

¹³⁹ Esim. *Ministerial-Blatt* 1871, s. 161 nro 129: *Cirkular-Erlass an sämtliche königliche Regierungen und Landdrosteien der Monarchie*

¹⁴⁰ Mm. Steinberg 2011, ss. 1-3.

muodossa¹⁴¹. Tämähän ei pohjimmiltaan sinänsä poikkeaa juurikaan modernista käytännöstä. Erona on vain se, että preussilainen järjestelmä jo suuren vaaliruhtinaan ajoista asti keskitti määräysvaltaa paljon tiukemmin ja siten rajoitti virkamiesten ja virastojen itsenäistä valtaa. Tämä mitä ilmeisimmin on jo valtiomuodosta itsestään kumpuava seikka, sillä vielä autokraattisemmin hallitussa Venäjän keisarikunnassa virkakunta oli vielä Preussiakin tiukemmin ylimmän käskyvallan ohjauksessa, ainakin teoriassa.

On kuitenkin huomattava, miten epätasainen kontrollin kireys oli. Esimerkiksi metsähallintoa koskevia määräyksiä on useampi lähes joka vuosi¹⁴². Sen sijaan arkistoihin ja asiakirjahallintoon liittyviä päätöksiä on vähemmän; aikavälillä 1848–1918 ne mainitaan keskimäärin noin 1,5 vuoden välein, ja voi kulua kaksi-kolmekin vuotta (mm. 1889-1891, 1908-1909) ilman yhtään niihin liittyvää määräystä.

Siihen, miksi arkistolaitokseen kohdistunut kontrolli oli verraten kevyttä, lienee parikin syytä. Ensimmäinen on se, että esimerkiksi äsken mainitulla metsähallinnolla oli taloudellista merkitystä. Siksi sitä tarvitsi ohjata tiukemmin jo sen vuoksi, että valtakunnan budjetti tehtiin joka vuosi. Arkistolaitoksen merkitys taas oli enemmän juridinen ja yhteiskunnallinen, joten sille saattoi antaa vähemmän yksityiskohtaisia, pitkäksi ajaksi tarkoitettuja määräyksiä.

3.2. Arkistoammattilaisten koulutusvaatimukset ja niiden vaikutus

Toinen syy kontrollin suhteelliseen keveyteen oli varmaankin se, että arkistolaitoksen henkilökunta oli korkeasti koulutettua. Jopa alimman tason arkistotyöntekijöiltä vaadittiin vuodesta 1894 alkaen kuuden lukukauden mittaisia opintoja saksalaisessa yliopistossa¹⁴³, ja jo tätä ennen alalle pääsyyn oli käytännössä vaadittu jonkinlaista akateemista taustaa. Sen sijaan monilla muilla hallinnon aloilla koulutukselliset vaatimukset olivat paljon kevyemmät. Koulutuksen vuoksi arkistojen työntekijöitä ilmeisesti pidettiin vähemmän jatkuvan ohjauksen tarpeessa olevina. Lisäksi ajan preussilainen oppikoulu- ja yliopistokoulutus iskosti oppilaiden päähän nationalistis-konservatiivista ja auktoriteetteja kunnioittavaa mentaliteettia¹⁴⁴, mikä sekkin oli omiaan tekemään käytännössä kokonaan keskiluokkaisesta ammattikunnasta uskollista valtionjohdolle.

¹⁴¹ Weber 1978, s. 956. Teoksen englanninkielinen ilmaus *jurisdictional area* on suomennettu ”kompetenssialueeksi”.

¹⁴² Esim. *Ministerial-Blatt* 1868, ss. 86, 162, 163, 164, 319, 322, 323, 324.

¹⁴³ *Ministerial-Blatt* 1894, s. 69 määräys nro 49: *Bekanntmachung vom 6. April betr. die Akademische Vorbildung und die Prüfung der Archiv-Aspiranten.*

¹⁴⁴ Mm. Eckert 2007, s. 226.

Arkistotyöntekijöiden koulutukseen oli kiinnitetty huomiota jo Hardenbergin aikana, ja erityisen arkistokoulun avaamista harkittiin jo vuonna 1822, mikä jäi kuitenkin toteuttamatta¹⁴⁵. Tämä ei tietenkään tarkoita, että arkistoalalle olisi päässyt noin vain. Kuten jo mainittu, suurimmalla osalla arkistojen työntekijöistä oli tutkinto joko historiasta tai oikeustieteestä. Kuitenkaan edes von Sybel, joka muuten edisti arkistojen tieteellistymistä, ei lähes koko johtajakautensa aikana laatinut muodollisia koulutusvaatimuksia työhön. Brackmannin mukaan tämä johtui siitä, että hän ”oli [täysin] sidottu kiireellisempiin tehtäviinsä”¹⁴⁶. Lisäksi hänellä oli alaisinaan jo valmiiksi kyyvykkäitä arkistoammattilaisia, joten tarve koulutusvaatimusten muotoilulle ei liene näyttänyt niin ajankohtaiselta.

Vasta vuonna 1894 asiaan saatiin muutos. Tällöin Marburgiin muodostettiin (ehkä samana vuonna perustetun¹⁴⁷ historiallisten aputieteiden koulun yhteyteen) arkistoalan tutkintolautakunta. Marburg saattoi tulla arkistokoulun ja tutkintolautakunnan valituksi sijainniksi, paitsi siksi että se oli yliopistokaupunki niin myös siksi, että kaupungilla oli jo hiukan arkistoperinnettä. Entisen Hessenin vaaliruhtinaskunnan arkisto sekä siihen yhdistetty Kasselin valtionarkisto nimittäin oli siirretty vuonna 1870 Marburgin maakreivinlinnaan¹⁴⁸. Von Sybel oli itse myös toiminut professorina Marburgin yliopistossa¹⁴⁹, ja siten lienee ollut kykenevä arvioimaan kaupungin sopivuutta arkistokoulun sijainniksi.

Tästä alkaen arkistotöihin haluavat nuoret miehet (määräyksessä *Archiv-Aspiranten* eli arkistokokelaat) joutuivat läpäisemään suullisen tutkinnon, jonka sisältö oli tarkoin määritelty valtioministeristön puheenjohtaja kreivi Eulenburgin sekä kirkollis-, opetus ja terveysministeri tohtori Bossen allekirjoittamalla määräyksellä. Määräyksen toinen pykälä muotoilee tutkintolautakunnan kokoonpanon seuraavasti:

”2§. Tutkintolautakunta koostuu saksalaisen [Marburgin] valtiollisen maakunta-arkiston kulloisistakin arkistinhoitajista sekä neljästä [Marburgin] yliopiston professorista, jotka ensi sijassa on otettava historian, oikeustieteen, historiallisten aputieteiden sekä saksan kielen filologian edustajien piiristä.

Lautakunnan neljä akateemista jäsentä tulee arkistolaitos nimittämään kolmeksi vuodeksi

¹⁴⁵ Weiser 2000, s. 17.

¹⁴⁶ Brackmann 1975, s. 1. Tohtori Albert Brackmann toimi Preussin arkistolaitoksen johtajana vuosina 1929-1936.

¹⁴⁷ Weiser 2000, s. 59.

¹⁴⁸ Ibid., s. 49.

¹⁴⁹ Ibid., s. 55.

yhteistyössä opetushallinnon kanssa. Jos joku näistä eroaa tänä aikana, asetetaan korvaava [jäsen] loppuajaksi.”¹⁵⁰

Ensimmäiseksi huomio kiinnittyy siihen, että lautakuntaan kuului virassa toimivia arkistonhoitajia, ja seuraavan pykälän mukaan virassaoleva arkistolaitoksen johtaja oli sen kunniapuheenjohtaja¹⁵¹. Tämä on varmasti ollut erittäin käytännöllistä. Ensinnäkin tällä tavoin arkistoammattilaisilla oli mahdollisuus vaikuttaa tutkinnon ja sitä kautta varmaan opetuksenkin sisältöön. Järjestely oli siis sikäli varsin älykäs, että näin sekä arkistoalan akateemis-tieteellinen että käytännöllisen työn aspektit toimivat yhteistyössä. Toiseksi, lautakunnassa toimivat arkistovirkailijat saattoivat vaikuttaa siihen, keitä alalle pääsi ja siten tulevien kollegoidensa ja seuraajiensa asiantuntemuksen tasoon.

Toinen mielenkiintoinen asia lautakunnan kokoonpanossa ovat ne tiedekunnat, joista akateemiset edustajat otettiin. Varsinkin kun otetaan huomioon Preussin arkistolaitoksen von Sybelin aikana kehittämä tiivis yhteys historiantutkimukseen, ei tämän alan professoreiden mukanaolo hämmästyttä. Samoin historiallisten aputieteiden, eli käytännössä paleografian, diplomatiikan (tiivistetysti ilmaistuna vanhojen asiakirjojen aitouden ja luokittelun tutkimus) ja historiallisen kronologiikan (ajanlasku- ja kalenteritiede)¹⁵² edustajien osallistuminen on itsestään selvää, kun muistetaan, että Preussin alueen arkistoihin oli kerääntynyt asiakirjoja Kaarle Suuren päivästä lähtien. Paleografia varsinkin oli koko Euroopassa arkistoalalla arvostettu tiede¹⁵³, siitä ilmiselvistä syystä että verraton enemmistö asiakirjoista oli käsikirjoitettuja.

Oikeustieteen edustus puolestaan ilmentää sitä, että valtio ymmärsi hyvin asiakirjojen juridisen merkityksen. Preussissa olikin tähän liittyen annettu erinäisiä määräyksiä. Esimerkiksi vuodelta 1853 oleva määräys käskää liittämään kurinpidollisiin toimenpiteisiin liittyvät asiakirjat kyseisten virkamiesten henkilöakteihin, koska tämän aiempi käytös otetaan huomioon mahdollisissa tulevilla tutkimuksissa¹⁵⁴. Samoin vuoden 1867 maakunta-arkistoja koskeva määräys (josta seuraavassa alaluvussa enemmän) määrittelee yhdeksi arkistojen tehtäväksi säilyttää oikeussuhteita koskevat asiakirjat¹⁵⁵. Vaikka suurimmalle osalle muita käyttäjiä asiakirjojen saanti oli tehty varsin hankalaksi, niin äsken mainitun määräyksen 22 ja 25 § mukaan oikeusistuimilla oli oikeus saada

¹⁵⁰ *Ministerial-Blatt* 1894, s. 68 määräys nro 49.

¹⁵¹ *Ibid.*, s. 68 määräys nro 49.

¹⁵² *Ibid.*, s. 67 määräys nro 49.

¹⁵³ Henttonen 2015, s. 38.

¹⁵⁴ *Ministerial-Blatt* 1853, s. 30, määräys nro 14.

¹⁵⁵ *Ministerial-Blatt* 1867, s. 327, määräys nro 251.

asiakirjoja tai niiden oikeaksi todistettuja jäljennöksiä väliaikaisesti käyttöönsä ilman muuta¹⁵⁶.

Sen sijaan filologian professorin osallistuminen lautakuntaan voi näyttää ensisilmäykseltä oudolta. Asia käy ymmärrettäväksi, kun muistetaan jo mainittu keskiajalta saakka kerääntyneiden asiakirjojen määrä. Näiden asiakirjojen kunnolliseen tutkimukseen ja arvonmääritykseen on tarvittu saksan varhaisempien muotojen tuntemusta, samoin kuin latinan ja ranskan taitoa. Nämä kolme mainitaan lautakuntaa koskevassa määräyksessäkin ”arkistoitujen asiakirjojen sanallisen sisällön ymmärtämiseen [...] eniten tarvittuina kielinä”. Sivumennen sanottuna meillä Suomessahan nykyisinkin on pienemmässä mittakaavassa vastaava tilanne vanhan ruotsin kielen suhteen; suurin osa 1800-lukua edeltävästä aineistosta on ilman sen osaamista mahdoton käyttää.

Filologian osaaminen oli sikäläkin tarpeen, että vanhojen kielten lisäksi asiakirjoja lukiessa täytyi osata tietty tyyli. Keskiajalla nimittäin oli kehittynyt erityinen asiakirjakieli, jota kutsuttiin kuriaalityyliksi¹⁵⁷. Sen tunnusmerkkejä olivat formaali kielenkäyttö, hallitsijoiden allekirjoittamisessa asiakirjoissa me-pronominin ja kaikkien relevanttien arvonimien luetteleminen¹⁵⁸ (esim. ”me, X, roomalainen keisari ja Saksan kuningas Jumalan armosta..”). Lisäksi tittelien ja tervehdysten sijoittamisessa asiakirjaan oli tietty hierarkia sen mukaan, oliko kyseessä maan sisäinen käskykirje vai toiselle hallitsijalle lähetetty asiakirja, ja jälkimmäisessä tapauksessa myös sen mukaan, mikä oli kyseisten hallitsijoiden välinen arvoero¹⁵⁹. Erityisen suosittu tällainen jäykkä tyyli oli diplomaattisissa asiakirjoissa¹⁶⁰. Kuriaalityyli lienee myös toiminut hyvänä asiakirjan ajoittamisen ja aitouden tunnusmerkkinä, joten tässä tapauksessa diplomaatikka ja filologia ovat toimineet käsi kädessä. Lisäksi tätä tyyliä käytettiin pitkään, joten se ei ollut mikään historiallinen kuriositeetti. Preussissa kuriaalityylin rippeistä luovuttiin viranomaisten välisessä kirjeenvaihdossa virallisesti vasta vuonna 1849¹⁶¹. Käytännössä tittelien käyttöä jatkettiin joissakin tapauksissa aina vuoteen 1918 asti.

Tutkintomääräyksessä ehkä eniten huomiota kiinnittää kuitenkin se, mikä puuttuu. Yhteiskuntatieteet eivät ole lainkaan edustettuina itsenäisinä aloina. Tämä johtunee osaltaan siitä, että sosiologia ja muut arkistoalaan liittyvät yhteiskunnalliset tieteet olivat tähän aikaan vasta muotoutumassa omiksi tieteenaloikseen filosofisen ja oikeustieteellisen tiedekunnan helmoista.

¹⁵⁶ *Ministerial-Blatt* 1867, ss. 328-329 määräys nro 251.

¹⁵⁷ Meisner 1969, s. 130.

¹⁵⁸ *Ibid.*

¹⁵⁹ *Ibid.*, s. 131.

¹⁶⁰ *Ibid.*

¹⁶¹ *Ministerial-Blatt* 1849, ss. 41-42 määräys nro 56.

Olihan 1800-luvun loppu juuri sitä aikaa, kun esimerkiksi Max Weber kirjoitti perustavanlaatuiset teoksensa. Toisaalta arkistoilla ei monarkian ajan Preussissa selvästikään edes nähty samanlaista merkitystä kansalaisyhteiskunnalle kuin nykyään.

Tämä näkyy myös vuoden 1894 määräyksessä välillisesti. Sen ensimmäisen osan kohdassa 3 nimittäin linjataan:

”3) *Oikeus- ja valtiotieteen aloilta täytyy [tutkintoon valmistautumiseen vaadittavaan materiaaliin] sisällyttää: yleisenä johdatuksena roomalaisen oikeuden tai instituutioiden ensyklopedia, lisäksi Saksan valtiollinen ja oikeushistoria, saksalainen valtio-oikeus, Preussin hallintolainsäädäntö ja sen historia, kirkkolainsäädäntö, kansantalous ja taloustiede.*”¹⁶²

Tässä ei näy jälkeäkään modernin arkistotieteen niistä painotuksista, jotka korostavat arkistojen säilyttämien tietojen ja yksittäisten kansalaisten suhdetta toisiinsa¹⁶³ tai arkistoja yhteiskunnallisen vallankäytön välineinä roolissaan kollektiivisen muistin säilyttäjinä¹⁶⁴. Tällaisia painotuksia ei monarkian ajan Preussissa olisi edes tarvittu, sillä niin kuin on nähty arkistot olivat siellä itsestään selvästi valtion ja sen sallimissa rajoissa historiantutkimuksen, eikä niinkään yleisön, palvelijoita. Määräyksen vaatimuksissa juridiikka ja historia kietoutuvatkin tiiviisti yhteen.

Edellä mainitut seikat eivät ole oikeastaan kovinkaan yllättäviä. Niin kuin jo luvussa 2 nähtiin, von Sybelin kaltaisten arkistojohdajien mielestä arkistojen päätehtävänä oli historiallisen tutkimuksen edistäminen, kun taas valtion poliittisten johtajien silmissä ne olivat kruunun ja valtion etujen ajajia. Nämä käsitykset eivät myöskään olleet mitenkään yksinomaisesti preussilaisia, vaan etenkin historiallinen aspekti oli koko Euroopassa merkittävin arkistollisen ajattelun osa¹⁶⁵. Itse asiassa Preussi oli tässä suhteessa melkoisen moderni kiinnittäessään huomiota myös viranomaisten ja arkistojen väliseen yhteistyöhön. Mitä ilmeisimmin siksi siis sekä juridiikkaa että historiatieteitä on pidetty keskeisimpinä tieteenaloina arkistotyöntekijöiden koulutuksen kannalta.

Tutkinnon kulku alkoi ilmoittautumisella, joka ei ollut aivan yksinkertainen toimenpide. Liitteeksi piti nimittäin antaa:

¹⁶² *Ministerial-Blatt* 1894, s. 68 määräys nro 49.

¹⁶³ Ks. esim. Terry Cookin makroseulontateoria.

¹⁶⁴ Mm. McKemmish & al. 2005, ss. 277-297.

¹⁶⁵ Mm. Henttonen 2015, ss. 38-40.

- ”1) Saksalaisen humanistisen kimnaasin päättötodistus,
- 2) Akateeminen lopputodistus, josta käy ilmi, että kokelas on opiskellut jossakin Saksan valtakunnan yliopistossa vähintään kuusi lukukautta,
- 3) Akateemisen opettajan henkilökohtainen todistus siitä, että [kokelas] on menestyksekkäästi ollut jäsenenä vähintään kahden lukukauden ajan historiallisten aputieteiden, kaksi lukukautta historiallisen [ja] yhden lukukauden saksalaisen filologian seminaareissa sekä ottanut vähintään yhden lukukauden verran osaa arkistotieteellisille kursseille,
- 4) lääkärintodistus terveydentilasta
- 5) todistus asepalveluksen suorittamisesta
- 6) 50 markkaa tutkintomaksuna.”¹⁶⁶

Mitä tulee tutkintomaksuun, se oli melkoisen kallis. Lisäksi on muistettava, että lukio- ja yliopistotason koulutus ei ollut Preussissa ilmaista, minkä päälle yliopistossa tulivat vielä kurssimaksut¹⁶⁷. Arkistoala ei siis ollut todellakaan köyhille avoin käytännön tasolla, minkä jo Preussin arkistoissa 1930-luvulle saakka työskennellyt Ernst Posner totesi eräässä raportissaan vuonna 1949¹⁶⁸. Kuten jo yllä todettiin, käytännössä siis henkilökunnan on voitu odottaa tulevan keski- ja yläluokan riveistä, eli juuri niistä yhteiskuntaluokista jotka suurimmalta osaltaan kannattivat sekä Preussin että Saksan valtakunnan monarkistista järjestelmää.

Itse tutkinnon sisällöstä on mielenkiintoista tarkastella, mitä aiheita painotettiin. On tietysti itsestään selvää, että arkistotieteelliset kysymykset kuuluivat mukaan, samoin kuin juridiikka ja vanhat kielet. Samoin historia sinällään ei ole mitenkään erikoinen osa kuulusteltavia asioita. Sen sijaan vaadittavan historianosaamisen sisällöt ovat valaisevia.

Keskiaika tuli käydä läpi ”yleiskatsauksena”, mutta siinä kiinnitettiin erityishuomiota Pyhän saksalais-roomalaisen valtakunnan kehitykseen. Preussin historiaa käytiin tarkemmin läpi vuodesta 1640 alkaen, eli suuren vaaliruhtinaan Fredrik Vilhelmin valtaannoususta alkaen. Tärkein teema oli ”valtion vähittäinen yleneminen [arvossa] sotien ja ulkopoliittikan kautta”¹⁶⁹. Toisin sanoen, Preussin legendan tyypilliset ainekset. Samoin uusimmasta historiasta käsiteltiin Preussin roolia Saksan liitossa ja uuden valtakunnan muodostumisessa¹⁷⁰. Ottaen huomioon ajan preussilaisten historioitsijoiden aatemaailman, tämä tarkoitti käytännössä sitä, että kokelaat olivat

¹⁶⁶ *Ministerial-Blatt* 1894, s. 69 määräys nro 49.

¹⁶⁷ Bertaux 1969, s. 61.

¹⁶⁸ Eckert 2007, s. 226.

¹⁶⁹ *Ministerial-Blatt* 1894, s. 69 määräys nro 49.

¹⁷⁰ *Ibid.*

yliopistoluennolla tutustuneet esimerkiksi Otto Hintzen näkemyksiin, joiden mukaan Preussi oli vahvan monarkiansa ja voimapolitiikkansa ansiosta kohonnut asemaan, jossa saattoi ”synnyttää Saksan uudelleen”¹⁷¹.

Sinänsähän on tietysti selvää, että niin historiallisesti suuntautuneella alalla kuin Preussin arkistoala oli, historian tuntemus on ensiarvoista. Mutta tutkinnossa ei rajoitettu yksinomaan faktojen ulkoa muistamiseen, vaan kokelaalta vaadittiin

*”että [hän] näyttää että hän on hankkinut varmuuden tieteellisissä metodeissa, tottumuksen selkeään ymmärrykseen ja syvällisen katsomuksen laajan kirjallisuudentuntemuksen lisäksi ja siten pätevyyden itsenäiseen tieteelliseen edelleen oppimiseen.”*¹⁷²

Tämä määräyshän on sinänsä aivan niin kuin pitääkin. Vahvasti historiantutkimuksen tukemiseen orientoituneella alalla oli paikallaan vaatia kyseisen tieteenalan metodien osaamista. Kuitenkin on hyvä huomata, että tiede, etenkin humanistinen ja ei-eksakti, ei ole koskaan vapaa aikansa yhteiskunnallisista ja eettisistä käsityksistä. Historiassakin niin tutkimusaiheet kuin näkökulmatkin noudattelevat helposti sitä, mitä yleisesti pidetään ajankohtaisena ja kiinnostavana. Tätä ei tule käsittää niin, että 1800-luvun preussilais-saksalainen historiantutkimus olisi ollut yhtään sen vähemmän tieteellistä kuin 2000-luvunkaan, tai päinvastoin. 1800-luvullahan nimenomaan Saksassa kehiteltiin lähdekritiikin ja lähteiden käytön metodiikkaa hyvin voimaperäisesti. Lähteiden tulkinnassa tutkija ei kuitenkaan voi kokonaan välttää omien ja ympäröivän yhteiskunnan ennakkokäsitysten vaikutusta, varsinkaan ennen kuin historiankirjoituksen poliittisia merkityksiä alettiin kunnolla tutkimaan 1900-luvun jälkipuoliskolla.

Niinpä preussilaista historiankirjoitusta dominoivat Treitschken kaltaiset konservatiivis-kansallismieliset tutkijat, jotka kannattivat Preussin johtamaa keisarikuntaa ja maalasivat kuningaskunnan historiasta heroista kuvaa. Poikkeuksiakin toki löytyi ja sallittiin, kuten kulttuurihistorioitsija Johannes Scherr, joka kritisoi keisarikunnan perustuslakia niinkin voimakkaasti kuin kirjoittamalla, että se oli ”vain hätäratkaisu, harmillinen paikka- ja tilkkutyö”¹⁷³. Vallitsevana tai ainakin Preussin ja myös Saksan valtion suosimana historiallis-yhteiskunnallisena kuvana kuitenkin säilyi seuraavien Treitschkelta otettujen sitaattien kaltainen maailmankuva:

¹⁷¹ Dwyer 2001, ss. 22-23.

¹⁷² *Ministerial-Blatt* 1894, s. 69 määräys nro 49.

¹⁷³ Scherr 1954, s. 489. Teoksen 7. painos, johon nämä sanat ilmeisesti ensi kerran on liitetty, julkaistiin vuonna 1879.

”Niin kuin jokainen porvarillinen yhdistys sisältää luokkaeroja kyvyssä ja sosiaalisessa asemassa, niin täytyy myös jokaisessa valtiossa olla luonnollinen hallitsevien ja hallittujen vastakohta, täytyy olla 'ylhäällä' ja 'alhaalla'.[...] On Ranskasta tänne tullut radikaali oikku nähdä sanassa alamainen jotain kunnialle käyvää ja korvata se [sanalla] kansalainen.”¹⁷⁴

”[Keskiajan Saksan valtakunta] yhdisti kerran ylitsevuotavalla tarmolla itseensä kristikunnan keisarinkruunun, koristi elämänsä kaikella ritarillisen taidon ja kasvatuksen innolla, uskalsi ja uhrasi suunnattomasti säilyttääkseen länsimaiden johtajuuden.”¹⁷⁵

Tietystikään ei ole syytä olettaa, että ihmiset olisivat minään aikakautena ottaneet aivan kaikkea ylhäältä annettua minään erehtymättömänä totuutena. Kuitenkin on selvää, ettei yllä kuvatun opetuksen sisältö voinut olla kokonaan vaikuttamatta preussilaisten opiskelijoiden arvo- ja ajatusmaailmaan. On siis todennäköistä, että arkistotutkintoa suorittamaan tuleva opiskelija ainakin osaksi jakoi niin luokkataustansa kuin edeltävän koulutuksensakin vuoksi konservatiivisen historiankäsityksen.

Tietenkään tutkintoa ei ollut ainakaan tietoisesti tarkoitettu pelkästään tällaiseksi ideologiseksi ”tarkastukseksi”, mikä aspekti olikin mitä todennäköisimmin vain sivutuote. Tenttaajia nimittäin kehoitetaan olematta päästämättä silmistään tutkinnon käytännöllistä tarkoitusta, eli kokelaan valmistamista arkistotyötä varten¹⁷⁶. Tähän liittyen seuraava kohta tutkinnossa olikin paleografian osaamisen tenttaaminen. Pääasiana tässä pidettiin, että tuleva arkistovirkailija kykeni lukemaan 1200-1500-lukujen asiakirjoja ”nopeasti ja varmasti”¹⁷⁷.

Sitten seurasivat diplomatiikka ja kronologia. Edellisessä korostettiin paavillisten ja keisarillisten asiakirjojen sijaan pienempien ruhtinaiden, luostarien ja yksityisten asiakirjoja¹⁷⁸. Ottaen huomioon Saksan sirpaleisen historian niin valtiollisella kuin kirkollisellakin alalla, tämä on varmastikin ollut järkevä linjaus, sillä aineiston suuri enemmistö on varmasti ollut juuri mainitunlaisia asiakirjoja. Kronologian kohdalla taas painotettiin kirkollista kalenteria sekä keskiaikaisten päiväysten muuntamista modernin kalenterin mukaisiksi¹⁷⁹.

¹⁷⁴ Treitschke 1899, s. 139.

¹⁷⁵ Treitschke 1904, s. 3. Sivumennen mainittakoon se mielenkiintoinen yksityiskohta, että lainauksen sisältävä teos ”Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert” oli omistettu Max Dunckerille, joka oli ollut Preussin arkistolaitoksen johtajana (ks. tämän työn luku 2).

¹⁷⁶ *Ministerial-Blatt* 1894, s. 69 määräys nro 49.

¹⁷⁷ *Ibid.*

¹⁷⁸ *Ibid.*

¹⁷⁹ *Ibid.*

Aikaa tutkintoon oli varattu yhteensä neljä tuntia kokelasta kohti: tunti historialle, toinen oikeustieteelle ja yhteensä kaksi aputieteille ja kielille¹⁸⁰. Tutkinto on ollut kokelaille varmasti vakava paikka. Nimittäin jos hän ei läpäissyt, saattoi hän yrittää uusintaa vasta aikaisintaan puolen vuoden päästä. Jos uusintakin tuli hylätyksi, lisämahdollisuuksia ei enää tullut. Läpäistyään kokelas taas sai lautakunnassa istuvan arkistonhoitajan ja lautakunnan puheenjohtajan allekirjoittaman todistuksen¹⁸¹.

Kaiken kaikkiaan tutkinto vaikuttaa hyvin mietityltä ja tasapainoiselta, jos asiaa katsotaan traditionaalisen sivistyskäsityksen kannalta. Siinä ei selvästikään ole haettu kapeaa erikoistumista niin paljon kuin hyvää pohjasivistystä lisättynä alan erikoistiedoilla. Toisaalta lautakunnan kokoonpano on osoitus arkistoalallakin vahvistuneesta professionalismista. Professionalismin yksi erityispiirre nimittäin on ”pyrkimys kontrolloida ja vahvistaa työtä koskevia valtuuksia ja ammattikunnan statusta”¹⁸². Arkistovirkailijoiden pääsy tutkintolautakuntaan heijastelee tätä luonnollista pyrkimystä. Tämä osallisuus nimittäin antoi heille valtaa, kuten jo sanottu, valikoida tulevia arkistotyöntekijöitä. Arkistolliseen virkaan ei siis enää voinut ministeripresidentin päätöksellä nimittää ketä tahansa, vaan tarjokkailla täytyi olla pätevyys, jonka sisältö ainakin osittain oli jo alalla toimivien virkamiesten määrittelemä. Tältä kannalta tarkasteltuna Preussin arkistotutkinto, ja oikeastaan koko moderni professionalismismi, vaikuttaa siis jonkinlaiselta vanhan ammattikuntalaitoksen mestaritutkinnon uudemmalla muunnoksella.

Tällainen professionalismin lujittuminen liittyi myös oleellisesti arkistolaitoksen kypsymiseen byrokraattisena laitoksena weberiläisessä mielessä. Weberin mukaan nimittäin modernille byrokralle on ominaista, että tehtävät vaativat huolellista koulutusta viraston erikoisalalle¹⁸³. Lisäksi arkistolaitoshan oli (ja on edelleen kaikkialla maailmassa) byrokraattinen laitos *par excellence*, koska sen erikoisalana on nimenomaan asiakirjojen säilytys ja muun asiakirjahallinnon ohjaus. Yksi modernin virkakoneiston ominaispiirrehän on, että virastojen toiminnan ohjaus perustuu asiakirjoille¹⁸⁴. Näin ollen pyrkimys ammattimaistaa Preussin arkistolaitoksen toimintaa tarkoitti samalla myös sen ohjaamista modernisoitumisen polulle valtion virastona.

Historiatieteen suuri merkitys tutkinnon sisällössä jopa osin varsinaisen arkistotieteen kustannuksellakin voidaan myös nähdä pyrkimyksenä tehdä arkistolaitoksesta autonomisempi

¹⁸⁰ *Ministerial-Blatt* 1894, s. 70 nro 49.

¹⁸¹ *Ibid.*

¹⁸² Kirjonen, Remes & Eteläpelto 1997, s. 54.

¹⁸³ Weber 1978, s. 958.

¹⁸⁴ *Ibid.*, s. 957.

valtionhallinnon tarpeisiin nähden. Valtion ensisijainen intressihän, niin kuin on nähty, oli nimittäin käyttää arkistoja omien hallinnollisten ja juridisten etujensa ajamiseen. Arkistojen työntekijät ja johtajat taas olivat enimmäkseen enemmän orientoituneita arkistojen merkitykseen historiallisena muistina. Kun siis tutkinnossa käsiteltiin yhtä paljon toisaalta valtio- ja oikeustiedettä ja toisaalta historiallista osaamista, tämä voidaan nähdä arkistoammattilaisille edullisena kompromissina näiden kahden pyrkimyksen välillä.

Pääsyvaatimuksia arkistoalalle tarkennettiin vielä pian tutkintomenettelyn perustamisen jälkeen. Vuonna 1896 Koser perusti työharjoittelujärjestelmän, jonka puitteissa arkistoalalle aikovan oli työskenneltävä ensin kaksi vuotta vapaaehtoisesti – siis palkatta – valtiollisissa arkistoissa¹⁸⁵. Vuonna 1906 tämä virallistettiin myös valtion taholta. Tänä vuonna nimittäin annettiin uusi määräys koskien arkistokokelaiden tutkintoa. Pääosiltaan se oli samanlainen kuin vuoden 1894 tutkintokin, mutta sen ensimmäisessä osassa todettiin työharjoittelusta näin:

”[8] II. [Pätevyyden] myöntäminen arkistotyöhön on riippuvainen kaksivuotisen vapaaehtoispalvelun [saks. Volontärdienst] yhdessä tai useammassa valtiollisessa arkistossa sekä pääsääntöisesti ensimmäisen vapaaehtoisvuoden lopussa järjestettävän tutkinnon läpäisystä. Ilmoittautumiset vapaaehtoispalveluun astumiseen, jotka osoitetaan arkistolaitoksen pääjohtajalle, huomioidaan vasta [vaaditun mittaisten] yliopisto-opintojen päätökseen saamisen sekä [arkistolaitoksen työvoiman] odotettavissa olevan täydennystarpeen arvioinnin jälkeen.”¹⁸⁶

Käytännön työharjoittelun lisääminen vaatimukseen on ollut varmasti omiaan parantamaan kokelaiden käytännön taitoja ja tietoja jo ennen varsinaisen viran saamista. Preussin järjestelmässä pistää silmään sen keskittyneisyys, koska hakemus piti osoittaa suoraan arkistolaitoksen johtajalle. On vaikea päätellä syytä tällaiseen ratkaisuun. Ehkä tarkoituksena on ollut keskittää mahdollisimman paljon ratkaisuvalltaa johtajan käsiin tältäkin osin, tai sitten yksittäisten maakunta-arkistojen ei ole vain luotettu kykenevän arvioimaan harjoittelijoidentarpeensa itsenäisesti. Voi myös olla, että tiukkojen salaussääntöjen vuoksi ainoastaan arkistolaitoksen johtajan on katsottu omaavan kompetenssin arvioida tarjokkaiden soveltuvuus.

Viimeinen syy, ehkä todennäköisin, voi olla myös se, että harjoittelijanpaikkoja oli tarjolla vain vähän. Virkoja vapautui arkistolaitoksessa keskimäärin vain kaksi vuodessa, ja siksi periaatteena oli

¹⁸⁵ Brackmann 1975, s. 2.

¹⁸⁶ *Ministerial-Blatt* 1906, s. 206 määräys nro 74.

ottaa ”vain juuri niin monta harjoittelijaa (*Volontär*), että kokelaat voivat jollakin todennäköisyydellä odottaa vapaaehtoispalvelun ja valtionutkinnon suorittamisen jälkeen voivansa astua johonkin tällä välin vapautuneeseen assistentinvirkaan”¹⁸⁷. Hakemuksiakin siis on tullut todennäköisesti melko vähän, joten arkistolaitoksen johtajalla on ollut aikaa ratkaista ne henkilökohtaisesti.

Toinen kiinnostava seikka on harjoittelun pituus. Kaksi vuotta tuntuu pitkältä ajalta työharjoitteluksi. Etenkin kun huomioidaan, että se oli palkaton, on arkistoalalle pyrkivillä täytynyt olla vahva motivaatio ja kiinnostus työtä kohtaan. Tämä lienee karsinut suurimman osan alalle soveltumattomista jo pois. Motivaatiota on vaadittu myös siksi, että tuleva virka ei ollut mitenkään varma. Salaisen valtionarkiston laatimassa ohje- ja määräyskokoelmassa vuodelta 1908 ohjeistetaankin vastaamaan tuoreilta yliopisto-opiskelijoilta tuleviin tiedusteluihin, että arkistotyö on nähtävä elämänurana, mutta että mitään varmoja lupauksia harjoitteluun tai tutkintoon pääsystä ei voitu tässä vaiheessa antaa¹⁸⁸.

Tällä kaikella oli myös selkeä yhteiskunnallinen vaikutus, vaikkakin on mahdotonta sanoa miten tarkoituksellista se oli. Pitkä palkaton harjoittelu nimittäin varmastikin vain lisäsi jo mainitun kouluttautumisen kalleuden vaikutusta arkistoalan opiskelijoiden ja työntekijöiden luokkarakenteeseen. Vähävaraisilla oli uudessa järjestelmässä entistä vähemmän mahdollisuuksia pyrkiä alalle.

Toinen uudistus oli se, että arkistokokelaiden opintoihin lisättiin käytännön harjoituksia¹⁸⁹. Määräyksessä ei valitettavasti tarkenneta, mitä harjoitukset pitivät sisällään, mutta luultavasti ne muistuttivat nykyisten arkistoalan opintojen vastaavia; toisin sanoen, asiakirjojen tunnistamista, vanhojen käsialojen lukuharjoituksia ja niin edelleen. Tämä vaatimus varmastikin lisäsi kokelaiden valmiuksia sekä työharjoittelun että tutkinnon läpäisyyn.

Arkistoalalle pääsyn pätevyysvaatimuksia muokattiin monarkian aikana vielä vuonna 1917 annetulla määräyksellä. Ammattitutkintoon pääsyä tiukennettiin reilusti, sillä jo pelkästään kaksivuotiseen työharjoitteluun päästäkseen kokelaan oli esitettävä todistus filosofian tohtorin tutkinnosta ja siitä, että väitöskirja oli ollut historian alalta¹⁹⁰. Toisaalta myös tutkintoon

¹⁸⁷ *Bestimmungen* 1908, s. 11 alaviite 1.

¹⁸⁸ *Ibid.*

¹⁸⁹ *Ministerial-Blatt* 1906, s. 206 määräys nro 74.

¹⁹⁰ *Ministerial-Blatt* 1917, s. 235 määräys nro 171.

valmistautumisen muotoa tarkennettiin. Työharjoittelun ensimmäinen vuosi tuli suorittaa Berliinissä salaisessa valtioneuvostossa, ja sen aikana kokelaan täytyi säännöllisesti käydä arkistotyöhön valmistavilla kursseilla, joiden sisällön arkistolaitos ja opetushallinto yhteistyössä päättivät. Tämän jälkeen hän siirtyi toiseksi vuodeksi johonkin provinssiarkistoon jatkamaan työharjoitteluaan¹⁹¹.

Tämän työn kannalta mielenkiintoisin uudistus oli, että hakijalta vaadittiin nyt myös todistusta siitä, että hänellä oli ”sellaiset varat, jotka näyttävät riittävän hänen säätyensä mukaiseen elatukseen seuraavien vuosien aikana”¹⁹². On todennäköistä, että tämä klausuuli oli lisätty arkistoharjoittelun keskeyttämisten ehkäisemiseksi. Ilman riittäviä säästöjä kahden vuoden palkattoman työjakson suorittaminen nimittäin itsestään selvästi ei ollut mahdollista, tai vähintäänkin erittäin vaikeaa. Käytännössä tämä määräys kuitenkin myös vahvisti profession keskiluokkaisuutta. Se, että määräyksen sanamuoto vaati nimenomaan ”säädyille sopivaa” varojen määrää, näyttäisi osoittavan että tämä oli ainakin osittain tarkoituksellista. Joka tapauksessa määräys vähintäänkin heijastelee sellaista perusolettamaa, että kokelaat olisivat olleet varakkaammista kansankerroksista lähtöisin.

Kokelaan oli myöskin annettava lautakunnalle omakätisesti kirjoittamansa omaelämäkerta¹⁹³. Tälläkin toki varmastikin oli ensisijaisena tarkoituksena nähdä, millaiset koulutukselliset ja muut valmiudet kokelaalla oli arkistoalalle pääsyyn. Tämänkin vaatimus on kuitenkin nähtävä myös luokkanäkökulmasta. Mitä todennäköisintä on, että esimerkiksi elämäkerrassa näkyvä sosialistisen työväenliikkeen toimintaan osallistuminen tuskin olisi lisännyt kokelaan mahdollisuuksia tulla hyväksytyksi tutkintoon. Samoin tietenkin elämäkerta on voitu tarkoittaa myös taloudellisesti tai rikollisesti hämärän taustan omaavien kokelaiden karsimiseksi. Ottaen huomioon tiukan asiakirjasalaisuuden (ks. seuraava alaluku) Preussin arkistoammattilaisilta vaadittiin suurta luotettavuutta, ja kokelaiden omaelämäkerrat ovat voineet olla siis myös keino tutkia ennalta käsin, kuka kelpasi valtion salaisuuksien vartijaksi. Valitettavasti käytössäni olevissa lähteissä ei sanota, miten tarkasti, jos lainkaan, näiden kertomusten sisällön oikeellisuutta tarkastettiin. Näin onkin vaikea sanoa, miten paljon merkitystä omaelämäkertoilla oli.

Samoin kielivaatimuksia rukattiin vuoden 1917 uudistuksessa niin, että kokelaan toivomuksesta voitiin tutkia myös tämän puolan kielen taito. Tätä perusteltiin sillä, että puolan osaaminen oli toivottavaa maan itäisten läänien arkistoissa työskenneltäessä¹⁹⁴. Tämä voisi ensi silmäykseltä

¹⁹¹ *Ministerial-Blatt* 1917, s. 236 nro 171.

¹⁹² *Ibid.*

¹⁹³ *Ibid.*

¹⁹⁴ *Ibid.*, s. 237 nro 171.

vaikuttaa myönnytykseltä puolalaisvähemmistölle, jonka tukea sodan aikaan tietysti tarvittiin. Tästä ei kuitenkaan ainakaan ensisijaisesti liene ollut kysymys, sillä samassa pykälässä todetaan myös:

”Ylipäätään [tutkintoon hakijalle] ei voida hänen varhaisemman virkaan asettamisensa ja virkaylennystensä vuoksi kyllin painokkaasti suositella laajan osaamisen hankkimista jossain niistä kielistä, joiden alueet rajautuvat Saksan valtioalueeseen, nimittäin hollannin tai tanskan tai ruotsin, venäjän tai tshekin.”¹⁹⁵

Käytännön vaatimukset siis ilmeisesti ovat pääasiassa sanelleet tämän vaatimuksen, arkistoammattilaiselle kun itsestään selvästi on eduksi osata lukea myös ulkomaisia asiakirjoja, joita mahdollisesti toimitetaan säilytettäväksi. Lisäksi on muistettava, että Preussiin oli 1700- ja 1800-lukujen mittaan liitetty alueita, jotka olivat aiemmin kuuluneet Puolan kuningaskuntaan, Ruotsiin ja Tanskaan. Myös historiallisia asiakirjoja oli siis näillä kielillä varmasti runsaasti säilössä Länsi-Preussin, Posenin, Pommerin ja Slesvig-Holsteinin arkistoissa. Tässäkin siis edistettiin myös arkistolaitoksen itselleen asettamaa päätarkoitusta, eli historiatieteen palvelemista.

Puolan kielen nostaminen erityisesti esille voi myös johtua siitä, että juuri määräyksen antamisaikaan Saksa miehitti laajoja Venäjälle kuuluvan Puolan osia, ja oli pystyttänyt sinne arkistohallinnon osaksi miehityskoneistoa (ks. tarkemmin alaluku 2.3.). Tämän vuoksi juuri puolaa taitavia arkistotyöntekijöitä on varmastikin tarvittu. Lisäksi on huomattava, että Saksa aikoi liittää itseensä pysyvästi osia Venäjän Puolasta ja luoda rippeestä itsestään riippuvaisen vasallivaltion¹⁹⁶. Ensin mainitut alueet olisi mitä todennäköisimmin liitetty osaksi Preussia. Oli siis odotettavissa, että puolalaisia asiakirja-aineistoja tulisi runsaasti Preussin arkistolaitoksen piiriin.

Yleisesti ottaen tutkinto- ja koulutusjärjestelmä arkistoalalle näyttää ensi silmäykseltä systemaattiselta ja tehokkaalta. Toisaalta taas esimerkiksi Albert Brackmannin mielestä näin ei ollut. Hän moittii opetusohjelmaa yhtenäisyyden puutteesta ja siitä, että eri aihealueiden opettajien välillä ei ollut tarpeeksi yhteistyötä¹⁹⁷. Toisaalta, Brackmannin oma edeltäjistään poikennut käsitys arkistolaitoksen päätehtävästä on voinut vaikuttaa hänen käsityksiinsä ja saada hänet kritisoimaan edeltäjiensä toimia enemmänkin kuin olisi ollut aiheellista. Nimenomaan Brackmannin käänne omalla johtajakaudellaan (1929–1936) Preussin arkistolaitoksen suuntaa enemmän valtionhallintoa

¹⁹⁵ *Ministerial-Blatt* 1917, s. 237 nro 171.

¹⁹⁶ Mm. Evans 2004, kartta ss. 52-53;

¹⁹⁷ Brackmann 1975, ss. 3-4.

kuin historiantutkimusta tukevaksi¹⁹⁸. Näin ollen on vaikea hahmottaa lopullista totuutta tästä asiasta.

Luku 3.3. Asiakirjojen julkisuus poliittisen vallan työkaluna

Nykyajan länsimaisissa demokratioissa asiakirjojen julkisuus on ainakin periaatteessa tärkeä arvo (käytännön toteutus voi toisinaan olla eri asia). Viranomaisten toiminnan läpinäkyvyys paranee, kun kansalaiset voivat saada tietoa niiden asiakirjoista. Suomen laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta (621/1999) on tähän päämäärään pyrkimisestä hyvä esimerkki, ja nykyajan Saksassakin on laki pääsystä tietoihin liittotasavallassa (*Gesetz zur Regelung des Zugangs zu Informationen des Bundes*), tunnettu myös tiedonvapauslakina (*Informationsfreiheitsgesetz, IFG*). Sen ensimmäisen pykälän ensimmäisessä momentissa jo todetaan, että ”jokaisella [...] on oikeus saada tietoonsa viranomaisinformaatiota”, ja seuraavassa pykälässä luetellaan keinot, joilla tämä voi toteuttaa, mukaanlukien itse asiakirjan näyttämisen¹⁹⁹. Asiakirjoja saa pitää salassa vain erityisistä, luetelluista syistä. Tämä koskee paitsi viranomaisten vielä itse säilyttämiä, myös arkistoihin siirrettyjä asiakirjoja; kuka tahansa voi kävellä sisään arkistoon ja pyytää vain muutamain rajoituksin ilman sen kummempia perusteluja nähtäväkseen haluamansa asiakirjat.

Meille tämä voi näyttää itsestään selvältä, mutta on yleisenä käytäntönä erittäin nuori. Lähes koko byrokratian historian ajan nimittäin viranomaisten asiakirjat ovat olleet lähtökohtaisesti salaisia. Näin oli myös monarkian ajan Preussissa vuoteen 1918 saakka. Se oli nimittäin pseudokansanvaltaisesta pintasilauksesta, kuten maapäivistä ja perustuslaista, huolimatta edelleen pohjimmiltaan kuninkaan johtama valtio²⁰⁰. Poliittisen johdon kannalta kansalaisten pääsyyllä asiakirjoihin siis ei ollut mitään arvoa sinänsä. Päinvastoin, asiakirjallisten tietojen vapaus olisi hallituksen näkökulmasta katsoen voinut tehdä haittaa niille poliittisille ja yhteiskunnallisille tavoitteille, joihin se pyrki.

Tätä salauspyrkimystä heijasteli myös asiakirjojen luokittelu. Ne nimittäin oli jaettu keskiajalta lähtien ikäänkuin kahteen arvoluokkaan: *Urkunden* eli varsinaisasiakirjat (sananomuk. käännös alkuperäistodistus) ja *Akten* eli aktiasiakirjat. Varsinaisasiakirjat olivat sellaisia, joilla oli todistusarvo sinällään, irrallaan muista asiakirjoista. Tällaisia olivat valtiollisella tasolla muun muassa hallitsijan määräykset, kaupunkien ja säätyjen vapauskirjat, virkanimitys- ja

¹⁹⁸ Henttonen 2015, s. 39.

¹⁹⁹ IFG 2006 (http://www.gesetze-im-internet.de/ifg/___1.html). Viitattu 13.8.2015.

²⁰⁰ Mm. Oster 2012, ss. 288-290.

erottamisasiakirjat ynnä muut sellaiset²⁰¹. Kyseessä olivat siis virallisten prosessien loppu- ja päätösasiakirjat. Aktiasiakirjat puolestaan olivat kirjeistöä, muistioita ja muita vastaavia asioiden valmistelua ja järjestelyä koskevia prosessin kuluessa syntyneitä asiakirjoja²⁰². Nämä olivat ymmärrettävissä ja todistusvoimaisia vain muun samaan asiaan kuuluvan aktiaineiston yhteydessä.

Näistä kahdesta luokasta vain varsinaisasiakirjat olivat alunperin julkisia, mikä johtui niiden luonteesta hallitsijan tai hänen virkamiestensä tahdonilmauksina sekä juridisesti sitovina todisteina. Aktit taas olivat salaisia, ja niitä pääsi tutkimaan vain maakunnan ministeripresidentin tai koko maan pääministerin erityisellä luvalla (ks. alemmaa), riippuen siitä oliko kyse maakunnallisesta vai valtiollisesta arkistosta, ja silloinkin niistä useimmiten annettiin vain lajitelma kopioita tutkijan käyttöön. Tällainen jaottelu heijastelee selkeästi itsevaltaisen valtion eetosta; ainoastaan konkreettiset päätökset ja määräykset tehtiin julkisiksi, että niitä noudatettaisiin. Sen sijaan niiden taustalla oleviin hallinto- ja päätöksentekoprosesseihin alamaiset eivät saaneet sekaantua. Heidän täytyi pysyä passiivisina hallitustoimien objekteina. Sen vuoksi myös niistä tietoa sisältäviä asiakirjoja pidettiin salaisina. Onkin kuvaavaa, että jopa valtionarkiston viralliseen nimeen sisältyi sana ”salainen”.

Preussilainen arkisto ei siis ollut pelkästään tiedon säilytyspaikka, vaan myös sen vankila. Näin on myös, kun Preussin tilannetta verrataan ajan muihin arkistolaitoksiin. Iso-Britanniassa esimerkiksi lähtökohtana oli selkeästi, että historialliset asiakirjat olivat julkisia. Ainakin vuosina 1875–1903 voimassa olleiden määräysten mukaan Public Record Officessa säilytettyjen aineistojen julkisuuden rajavuodet riippuivat aineiston tyypistä. Osa oli vapaasti tutkittavissa jopa vain muutaman vuoden ikäisinä, vaikkakin useimmissa aineistoissa näyttää olleen noin 50 vuoden ”karanteeni”. Toisaalta rajoitetutkin aineistot sai käyttöönsä vain pienin poikkeuksin hakemalla luvan arkistonmuodostajalta.²⁰³ Lupia myös sai monista ministeriöistä erittäin helposti²⁰⁴, ja tutkijalle suurimmat ongelmat näyttävätkin olleen käytännön vaihtelevuus²⁰⁵ ja asiakirjojen käyttömaksut, joista niistäkin saattoi päästä anomalla itselleen tutkijalipun (*student ticket*)²⁰⁶. Ranskassa puolestaan pidettiin pääsääntönä, että 50 vuotta vanhemmat asiakirjat olivat kaikkien kansalaisten vapaasti tutkittavissa²⁰⁷.

²⁰¹ Meisner 1969, s. 34 eteenp.

²⁰² Ibid., s. 44.

²⁰³ *Royal Commission* 1912, Vol 1 Pt II, ss. 60-61.

²⁰⁴ Ibid., ss. 59-60.

²⁰⁵ Ibid. s. 60.

²⁰⁶ *Royal Commission* 1912, Vol 1 Pt I, s. 21.

²⁰⁷ *Royal Commission* 1912, Vol 1 Pt II, s. 66.

Aivan päinvastoin kuin Preussissa, arkistoluettelot ja -kortistot olivat Britannian Public Records Officen tutkijasalissa vapaassa käytössä²⁰⁸. Samoin oli Hollannissa, missä arkistonhoitajat jopa erikseen veloitettiin tuomaan kaikki mahdolliset luettelot ja muut apuneuvot arkistonkäyttäjien ulottuville²⁰⁹. Toisin sanoen, näissä aidosti perustuslaillisissa monarkioissa periaatteena oli tutkijoiden auttaminen aineistojen löytämisessä, kun taas jäljempänä tässä luvussa nähdään, että preussilaiset julkisuusmääräykset pyrkivät estämään sen, että arkiston käyttäjä saisi edes yleiskuvan siellä säilytetyistä aineistoista, saati sitten tietoa yksittäisistä sarjoista.

Tärkeimpiä asiakirjojen julkisuutta koskeneita määräyksiä oli 1800-luvun Preussissa kaksi. Näistä ensimmäinen oli vuonna 1867 Bismarckin antama ”Ohjeita provinssien valtionarkistojen virkailijoille”²¹⁰. Jo ensimmäinen kohta, jossa luetellaan provinssiarkistojen ydintehtävät, on kuvaava. Arkistot nimittäin määrätään säilyttämään asiakirjoja ”niin viranomaisten, kuin tieteellisen tutkimuksenkin käyttöä varten”²¹¹. Sanaakaan ei mainita kansalaisten käyttötarpeesta.

Arkistovirkailijat myös olivat vaitiolovelvollisia säilyttämiensä asiakirjojen sisällöstä. Määräyksen 21. pykälän sanoin he eivät saaneet

*”koskaan virantoimituksessa saamistaan tiedoista ilmi lausumalla tai [asiakirja-]ottein, todistaen, jäljennöksin tai muilla tavoin julkistaa tai sallia julkistaa mitään, mikä aiheuttaisi haittaa, vahinkoa tai esteitä [kuninkaan, kuningashuoneen tai valtion] eduille ja intresseille. Nämä velvoitteet [...] eivät pääty virasta eroamisen jälkeenkään.”*²¹²

Tässä kohtaa on hyvä huomata, että valtion ja kuninkaan etu oli siis käytännössä yksinomainen salausperuste Preussissa. Tällainen käsitys oli suoraa jatkumoa vuoden 1848 vallankumousta edeltäneen itsevaltiuden ajalta, jolloin salaisen valtionarkiston johtaja luonnehti vuonna 1819 kirjoittamassaan muistiossa laitoksensa päätehtäväksi ”kruunun etujen puoltamisen maan sisä- ja ulkopuolella”²¹³. Tähän oli siis 1860-luvulle tultaessa lisätty vielä historian ja muun tieteellisen tutkimuksen tarpeet, mutta myös kansalaisten oikeuksien puoltaminen arkistojen eräänä tehtävänä ei ilmeisesti juolahtanut ainakaan poliittisen johdon mieleen. Tästä kertoo myös se välinpitämättömyys, millä kansalaisten henkilötietojen suojaamiseen suhtauduttiin ainakin ennen

²⁰⁸ Royal Commission 1912, Vol 1 Pt II, s. 55.

²⁰⁹ Ibid., s. 72.

²¹⁰ *Instruktion für die Beamten der Staatsarchive in den Provinzen*, 31.8.1867.

²¹¹ *Ministerial-Blatt* 1867, s. 327 määräys nro 251.

²¹² Ibid., s. 329 määräys nro 251.

²¹³ Weiser 2000, s. 25.

vuotta 1871 (ks. seuraava luku). Vasta tällöin tapahtunut Saksan keisarikunnan muodostaminen ja siihen liittyneet demokraattiset uudistukset, kuten miesten yleisellä ja yhtäläisellä äänioikeudella valitut valtiopäivät muuttivat tilanteen, kuten seuraavassa luvussa nähdään.

On myös huomattava, että edes kaikille viranomaisille ei asiakirjoja voitu antaa suoraan käytettäväksi. Mainitun määräyksen 22. pykälä nimittäin määrää, että siinä missä ministeriöiden ja muun valtiollisen keskushallinnon asiakirjapyyntö on täytettävä ”hetimiten ja täsmällisesti”, maakunnallisten viranomaisten asiakirjapyyntö on hoidettava yksinomaan maaherrojen kautta. Samoin

”mikäli edellämainitut viranomaiset katsovat soveliaammaksi lähettää [jonkun] edustajansa tutkimaan aineistoja arkistoon, niin myös tälle tarvitaan kuninkaallisen maaherran valtuutus.”²¹⁴

Tällainen asiakirjojen käytön rajoittaminen jopa viranomaisilta kertonee siitä, että arkistojen sisältämä tieto haluttiin pitää mahdollisuuksien mukaan yksinomaan korkeimman poliittisen johdon omana. Preussin korkein johto lienee ymmärtänyt, että asiakirjallinen tieto on vallan väline. Siksi se lienee tehnyt jopa omille virkamiehilleen tiedon saamisen asiakirjoista näin hankalaksi ja tipoitaiseksi. Perusajatus on varmastikin ollut se, että virkamiestenkään ei pidä antaa tietää enempää kuin oli aivan tarpeellista tehtävien hoitamista varten. Tämä tuntuu kuin jäänteeltä absolutismin ajoilta, ja olisikin mielenkiintoista verrata Preussin arkistoitujen asiakirjojen julkisuutta tsaarien Venäjän vastaavaan.

Valtion pelko *arcana imperi*in paljastumisesta menee tässä määräyksessä niinkin pitkälle, että pykälässä 27 arkistojen johtokunnille annetaan oikeus antaa tietoja ”vaakunoista ja sineteistä, yksityisten perheiden sääty-, omistus- ja sukulaisuussuhteista, perheiden ja henkilöiden kokemuksista [sekä] rajatuista historiallisista kysymyksistä, *sikäli kuin sillä tavoin ei vaaranneta julkisia etuja*”²¹⁵. On vaikea arvata, miten Bismarck ajatteli antikvaaristen ja perhehistoriallisten tietojen voivan vaarantaa valtion etuja. Yksi oletus on pyrkimys menneisyyden hallintaan. Monien Preussin aatelisten vaiheet olivat kietoutuneet tiiviisti yhteen itse valtion historian kanssa, sillä sekä armeijassa että virkakunnassa oli suoranaisia dynastioita. Näin ollen voi olla, että Bismarck pelkäsi perhehistoriallisista asiakirjoista voivan löytyä jotain, mikä ei olisi edullista sille historiankuvulle, jota valtio halusi propagoida.

²¹⁴ *Ministerial-Blatt* 1867, s. 329 määräys nro 251.

²¹⁵ *Ibid.*

Toinen ja todennäköisempi arvaus on se, että pykälä liittyi Posenin provinssiarkiston perustamiseen, josta enemmän alaluvussa 5.3. Kyseiseen arkistoon todennäköisesti kootut myös puolalaisten aatelissukujen ja maoikeuksien historiaa käsittelevät asiakirjat saattoivat olla tulenarkojakin puolalaista nationalismia Preussin itäosissa hillitsemään pyrkineen Bismarckin näkökulmasta. Vapaa pääsy asiakirjoja tutkimaan olisi nimittäin voinut edistää myös puolalaisten kansallismielisten pyrkimyksiä.

Yksityisten kansalaisten asiakirjojen käyttöä määräys säätelee myös tiukasti. Pykälät 28 ja 29 linjaavat:

”§ 28. Arkiston johtokunta ei saa itsenäisesti sallia arkistojen käyttöä yksityisiin tai tieteellisiin tarkoituksiin asiakirjojen tutkimisen kautta. Tällaista [käyttöä] täytyy edeltää kirjallinen anomus, jossa toivotun käytön kesto on ilmoitettava mahdollisimman tarkasti.

§ 29. Maan omien asukkaiden on osoitettava tämänkaltaisen anomus kuninkaallisille maaherroille, ulkovaltojen lähettiläiden, ulkomaisten virkamiesten ja kaikkien [muiden] ulkomaalaisten [lähetettävä mainitunlainen anomus]arkistohallinnon päällikölle.”²¹⁶

Tässä näyttäytyy jälleen hyvin traditionaalinen käsitys asiakirjallisesta tiedosta valtion yksinoikeutena. Moanrkian ajan Preussissahan viranomaiset olivat käytännössä vastuussa ainoastaan esimiehilleen, niin että vastuista ja alaisuhteista muodostui aina kuninkaaseen ja valtiokansleriin johtava ketju. Varsinaista poliittista vastuuta ei siis modernissa mielessä ollut, eikä siis myöskään tarvetta päästää kansalaisia tutkimaan viranomaisten asiakirjojakaan.

Asiakirjojen hankala saanti ei siis mitenkään haitannut varsinaisen valtiollisen järjestelmän toimintaa. Pikemminkin päinvastoin, sillä Preussin 1800-luvun loppupuolen historiaa leimaa, samoin kuin koko Saksan keisarikunnassa, valtiovallan pyrkimys jarruttaa kansanvaltaisten ajatusten ja käytäntöjen leviämistä. Tätä kuvaa hyvin esimerkiksi Vilhelm II:n erään ministerin nimitysasiassa tekemä lausahdus, ettei ”Preussin kuninkaan valtioministeristön pitänyt olla mikään puolueministeristö, vaan että sen tuli puolueista aivan riippumattomana pysyä niiden yläpuolella”²¹⁷. Kun kerran aitoa parlamentarismia ei ollut, ei hallituksen näkökulmasta katsoen myöskään tarvittu sen toimimisen edellyttämää tietojen julkisuutta. Keisarikunnan perustamisen jälkeenkin Saksan

²¹⁶ *Ministerial-Blatt* 1867, s. 329 määräys nro 251.

²¹⁷ Vilhelm II 1922, s. 178.

valtiopäivien asiakirjat olivat toki julkisia, mutta valtakunnan suurin ja tärkein osamaa Preussi ei edelleenkään muuttanut omia käytäntöjään tässä asiassa.

Huomioitava on myös säätelyn tiukkuuden ero ulkomaalaisten ja oman maan kansalaisten välillä. Tämä liittyy puhtaasti hallinnollisten syiden ohella 1800-luvulle tyypilliseen kabinettdiplomatiaan, jossa pienetkin tiedonmuruset saattoivat olla hyödyksi ja siten salattavia vieraiden valtojen edustajilta. Tähän viittaa sekin, että määräyksessä lähettäjä ja virkamiehet on erikseen spesifioitu. Toinen syy ulkomaalaisten arkistonkäyttäjien erityiskontrolliin on voinut olla se, että ulkomaisten historioitsijoiden ei ehkä mielellään olisi sallittu päästä kaivelemaan Preussin roolia esimerkiksi Ranskan vallankumouskaudella, jossa se oli vähemmän kunniakas. Kyseessä siis olisi ollut valtion suosiman historiankuvan varjeleminen, niin sanoakseni historiallinen protektionismi.

Arkistonkäyttäjän ongelmat eivät loppuneet käyttöluvan saamiseen. Kun hän viimein sai itse asiakirjat eteensä, hän sai provinssiarkistomääräyksen 30 § mukaan tutkia niitä ”vain sallitussa laajuudessa sekä arkistovirkailijoiden työhuoneessa ja heidän valvontansa alaisena”²¹⁸. Toisin sanoen, mikäli lisäaineistolle havaittiin tarvetta, arkistonkäyttäjän täytyi tehdä erikseen uusi lupanomus. Lisäksi käyttäjällä ei välttämättä edes ollut mahdollisuuksia etukäteen tutkia, mitä kaikkea mahdollisesti tarvittavaa kyseisessä arkistossa edes säilytettiin, koska mainitun pykälän mukaan ”arkistojen luetteloita ei paljasteta [...] koskaan eikä kenellekään”²¹⁹.

Tosin vuonna 1856 annetun ”määräyksen maakunta-arkistojen käytöstä” (*Reglement für die Benutzung die Provinzial-Archive*, 28.5.1856 nro 119) mukaan arkiston johtokunta sai antaa tietoja harkintansa mukaan siitä, löytyykö arkistosta ylipäättään tutkittavaa asiaa koskevia asiakirjoja. Silti on huomionarvoista, että jopa näin yksinkertainen asia, joka nykyisin voitaisiin selvittää arkistovirkailijalta tai luettelosta, kuului johtokunnan vastuulle. Lisäksi tämän määräyksen nojalla edes tutkijan itse tekemät jäljennökset eivät olleet kontrollista vapaita. Määräyksen kuudes pykälä nimittäin toteaa:

”Kaikki yksityiskäyttöön, myös kirjallisten töiden tarkoituksiin arkistomateriaalista otetut jäljennökset samoin kuin aineistoista tehdyt otteet tulevat laatijansa tai hänen toimeksiantajansa vapaasti käytettäväksi omaisuudeksi vasta sitten, kun ne on esitetty arkiston johtokunnalle ja niiden

²¹⁸ *Ministerial-Blatt* 1867, s. 330.

²¹⁹ *Ibid.*

käyttö jatkossa on julistettu sallituksi. Ennen tätä esittelyä ja päätöstä niitä ei saa viedä pois arkistotiloista, tai [arkiston] käyttäjä voi odottaa ei vain pääsykieltoa arkistoon, vaan myös jäljennösten ja otteiden takavarikoimista.”²²⁰

Myös vuoden 1856 määräys käskee seitsemännessä pykälässään, että arkistoluetteloista ja muista arkistollisista apuneuvoista saa antaa tietoja vain arkistovirkailijan kautta ja vain aivan tarpeellisessa määrässä²²¹. Arkiston säilyttämien aineistojen kokonaiskuva oli siis vain arkistovirkailijoiden sekä keskushallinnon viranomaisten käytettävissä. Tässä yhteydessä kannattaa kiinnittää huomiota siihen, että kuten jo luvussa 2 mainittiin, ainakin vuoden 1867 määräyksen sisällys oli arkistolaitoksen johtajan Max Dunckerin laatima. Totta kai on varmaa, että Duncker on kirjoittanut tekstin sen pohjalta, mitä tiesi valtiovallan haluavan.

Mutta määräyksen tiukat salaus- ja käyttösäännökset voi nähdä myös arkistolaitoksen oman edun ajamisena. Arkistovirkailija ja johtokunta olivat nimittäin avainasemassa arkistoa käytettäessä. Asiakirjojen tarvitsija oli täysin heidän varassaan, sillä ilman vapaasti nähtävillä olevia luetteloita tai muita apuneuvoja hänellä ei ollut mitään muuta keinoa saadakseen edes tietää edes, sisälsikö arkisto ylipäätään lainkaan haluttuja tietoja. Lisäksi tutkija oli koko ajan arkistovirkailijan valvovan silmän alla, ja jopa hänen tekemänsä muistiinpanot olivat tämän armoilla.

Kaikki tämä tarkoitti, että arkistovirkailija oli hyvin tarpeellinen. Hän yksin hallitsi tietoa, joka kuului hänen professioonsa. Vuosien 1856 ja 1867 määräyksistä saakin kuvan, että yksi niiden funktio oli myös arkistojen ja niiden työntekijöiden statuksen korottaminen. 1800-luvulla modernisoitumiskehityksen yksi osa oli nykyaikaisten professioiden, eli asiantuntijaryhmien, muodostuminen. Yksi osa tätä oli se, että työalan tehtävät ja tieto pyrittiin tekemään alan asiantuntijoiden yksinoikeudeksi²²². Tämä tavoite voidaan saavuttaa joko siten, että alalle pääsyyn vaaditaan erikoiskoulutus²²³, tai käytännön työnäyttäjien kautta²²⁴. 1850- ja 1860-lukujen Preussissa arkistoalan erikoiskoulutus oli lapsenkengissään ja ammattiala ylipäätään nuori, joten käytännössä alan kehittyminen vaati sitä, että käytännön työhön vaadittu tieto, kuten arkistolliset apuneuvot, tehtiin eksklusiiviseksi. Niin kuin edellisessä alaluvussa nähtiin, professionalismin koulutuksellinen puoli järjestettiin Preussissa vasta 1890-luvulla. Maan arkistolaitos oli tällä tavoin pitkälti vielä esimodernin ja modernin profession välimuoto silloin, kun julkisuutta koskevat määräykset

²²⁰ *Ministerial-Blatt* 1856, ss. 177-178.

²²¹ *Ibid.*, s. 178.

²²² Mm. Kirjonen, Remes & Eteläpelto 1997, s. 54.

²²³ Mm. Weber 1978, s. 960.

²²⁴ Mm. Kirjonen, Remes & Eteläpelto 1997, s. 53.

annettiin.

Valtiovallan pyrkimys asiakirjallisten tietojen salaamiseen oli siis hyvä tilaisuus tehdä niiden käsittelemisestä arkistoammattilaisten yksinoikeus. Tilanne loi ”vahvan kysynnän koulutettujen asiantuntijoiden hoitamalle hallinnolle”, jota Weber kuvailee yhdeksi virkakunnan statuksen kivijalaksi²²⁵. Ainakaan ilman lisälähteitä on mahdotonta tietää, miten tietoista tai tarkoitettua tämä arkistoalan statuksen nosto tietojen salaamisen kautta oli, mutta vaikutus on joka tapauksessa nähtävissä muun muassa siinä, miten arkistolaitoksen määrärahoja jatkuvasti korotettiin.

3.4. Arkistoitujen asiakirjojen käytön kontrolli ja raportointi

Asiakirjojen julkisuuteen liittyen on hyvä huomata myös, että valtio valvoi vielä jälkikäteenkin, kuka oli käyttänyt mitään asiakirjoja. Jo vuoden 1867 määräyksen pykälät 34-36 käskevät maakunta-arkistoja pitämään säilyttämistään aineistoista käyttöpäiväkirjaa²²⁶. Vuonna 1877 tätä täydennettiin määräyksellä, jonka mukaan kopiot käyttöpäiväkirjoista oli kuukausittain lähetettävä arkistolaitoksen johtajalle²²⁷. Tietystikin on mitä todennäköisintä, että tämä johtui pääasiassa hallinnollisista tarpeista, etenkin kun samassa määräyksessä säädetään myös muiden säännöllisten raporttien lähettämistä. Käyttöraporteilla lienee ollut merkitystä asiakirjojen arvonmäärityksen kannalta sikäli, että käytetyimpiä aineistoja on pidetty keskeisimpänä.

Toisaalta taas ei voi olla päättelemättä, että määräyksessä on kyse myös tiedon saatavuuden kontrolloinnista. Käyttöpäiväkirjat olivat nimittäin työntekijöiden työnjälkeä kuvaavien raporttien lisäksi ainoita kuukausittain lähetettäviä raporteja. Lisäksi ne oli lähetettävä ”kuninkaallisten maaherrojen välityksellä”²²⁸. Tämä tarkoitti, että valtion edustaja maakunnassa sai päiväkirjat nähtäväkseen ennen arkistolaitoksen johtajaakaan. Huomioitava on myös, että vain kuukausittaiset raportit lähetettiin näin, kun taas vuosiraportit lähetettiin suoraan maakunta-arkistoista arkistolaitoksen johtajalle.

On siis perusteltua olettaa, että valtio halusi saada tietoonsa, kuka asiakirjoja oli käyttänyt ja miten. Tällaisen tiedon avulla oli mahdollista estää mahdollisesti epämieluisien arkistoaineistoihin pohjautuvien teosten julkaisu alkuunsa, tai identifioida potentiaalisesti ”vaaralliset” tutkijat.

²²⁵ Weber 1978 ss. 959-960.

²²⁶ *Ministerial-Blatt* 1867, s. 330 määräys nro 251.

²²⁷ *Ministerial-Blatt* 1877, ss. 8-9 määräys nro 5.

²²⁸ *Ibid.*

Käytettävissäni olevien lähteiden perusteella ei tosin voi sanoa, käytettiinkö tätä tietoa hyväksi missä määrin tai lainkaan. Siltikin mielestäni määräys on nähtävä eräänlaisena jälkikäteisenä asiakirjojen julkisuuskontrollina.

Mitä tulee muutenkin asiakirjoihin perustuviin julkaisuihin, niin edes arkistovirkailijat itse eivät olleet kontrollista vapaita. Vuoden 1867 maakunta-arkistoja koskeva määräys nimittäin toteaa:

*”33§. Arkistovirkailijoiden on sovittava valtionarkistojen johtajan kanssa tieteellisistä töistä, joihin käyttävät oman arkistonsa aineistoja, sekä esitettävä ne tälle [hyväksymistä varten] ennen julkaisua. Otteet, muistiinpanot ja yhteenvedot, jotka arkistovirkailijat ovat laatineet aineistojen pohjalta omaa tai tieteellistä käyttöä varten, on jätettävä arkistoon.”*²²⁹

Tällä määräyksellä on nähtävä se työnjohdollinen tarkoitus, että näin valvottiin sitä, millaiseen toimintaan arkistovirkailijat käyttivät työaikaansa. Mutta samalla se oli selkeästi myös yksi muoto historiantutkimuksen lähteiden hallinnasta. Arkistovirkailijoilta ei tietenkään voinut salata arkistoluetteloita ja muita apuvälineitä. Samoin olisi ollut epäkäytännöllistä kieltää heitä käyttämästä tiettyjä aineistoja. Sen vuoksi siis määräyksen mukainen ”ennakkosensuuri” varmisti sen, että ne asiakirjalliset tiedot, jotka valtio halusi pitää salaisina, myös pysyivät sellaisina. Samaan tähdännee myös käsky muistiinpanojen jättämisestä arkistoon. Jälkimmäisen kohdan voi tosin nähdä myös pyrkimyksenä helpottaa tulevien tutkijoiden työtä, ja siten arkistolaitoksen omana sormenjälkenä tekstissä.

Pääsy asiakirjoihin alkoi helpottua vasta, kun laajemmat kansalaispiirit alkoivat saada enemmän poliittista merkitystä niin Saksan keisarikunnassa kuin Preussissakin. Ensi näkemältä vaikuttanee yllättävältä, että painetta tähän tuli myös arkistoprofession sisältä, olihan se osa kuninkaallista virkamiehistöä ja kun asiakirjasalaisuus toimi alan statuksen eduksi. Asia käy ymmärrettäväksi, kun huomioidaan, mistä piireistä arkistolaitoksen henkilökunta suurimmalta osin tuli 1800-luvulla sekä pitkään jälkeenpäinkin. Se oli nimittäin akateemisesti koulutettuja ja suurelta osin tavalla tai toisella yhteyksissä historiantutkimukseen (mm. valtionarkiston 2. johtaja Paul Bailleu kuului kahteen historialliseen yhdistykseen, kuten jo luvussa 2 kuvattiin)²³⁰. Tiukat rajoitukset lähteiden saannin suhteen haittasivat historiantutkimusta. On siis luonnollista, että arkistotyöntekijät halusivat helpottaa yliopistoissa toimivien historioitsijakollegoidensa työtä.

²²⁹ *Ministerial-Blatt* 1867, s. 330 määräys nro 251.

²³⁰ Weiser 2000, s. 69.

Historioitsijoiden kannalta esimerkiksi 27.1.1898 annettu määräys oli varmasti tervetullut. Siinä nimittäin todettiin, että vuotta 1700 edeltävät asiakirjat olivat vapaasti käytettävissä ilman lupamenettelyä²³¹. Huomattava on kuitenkin, että tämä koski vain Saksan valtakunnan kansalaisia, ja että uudempien asiakirjojen tutkiminen edellytti vieläkin edellä kuvatun kaltaista luvan hakemista. Sen lisäksi tämäkin rajavuosi oli edelleen varhaisempi kuin useimmissa Euroopan valtioissa. Tällaisena tilanne näyttää sitten pysyneen vuoteen 1918 asti.

Yhteenvedona voidaan sanoa, että Preussin valtiolla oli selkeä pyrkimys pitää asiakirjansa itselleen uskollisissa käsissä, kuten arkistoammattilaisten koulutusmääräyksistä nähdään, ja myöskin provinssiarkistomääräysten perusteella pitää hyvin tiukassa kontrollissa pääsy näiden asiakirjojen sisältämiin tietoihin. Jopa hyvin vanhojen asiakirjallisten tietojen paljastumista on selkeästi pidetty riskinä, mistä kertoo erittäin varhainen vapaan julkisuuden rajavuosi 1500. Kontrasti Länsi-Euroopan kansanvaltaisempiin valtioihin oli siis suuri, kuten nähtiin. Tämä heijastelee Preussin traditionaalista ja autoritaarista luonnetta valtiona sekä itsevaltaisuuden perintöä. Tämä käy vieläkin selvemmäksi, kun asiakirjojen julkisuuden suhteen Preussia lähimpänä oli niin ikään traditionaalinen Itävalta-Unkari, jossa myös tarvittiin tutkimuslupa arkistolaitoksen johtajalta käytännössä kaikkiin aineistoihin ja jossa kaikki tutkijalle annettavat asiakirjat, etenkin noin vuoden 1750 jälkeiset, tarkastettiin salassa pidettävien tietojen varalta ennen käyttöön luovutusta²³².

Asiakirjoja pidettiin siis potentiaalisina poliittisen kontrollin välineenä vielä päätearkistoissakin. Tämä oli sikäli loogista, että myös asiakirjahallinnon aktiivivaiheessa Preussin valtio näyttää ymmärtäneen asiakirjojen merkityksen kontrollivälineenä. Tätä, sekä sitä, mitä asiakirjahallinnon käytännöt voivat kertoa Preussin luonteesta valtiona, käsitelläänkin seuraavassa luvussa.

²³¹ *Bestimmungen* 1908, s. 6.

²³² *Royal Commission* 1912 vol 1 pt II, s. 69.

LUKU 4: ASIAKIRJALLISEN TIEDON ARVONMÄÄRITYS, EHEYS JA KÄYTETTÄVYYS PREUSSIN KUNINGASKUNNASSA

4.1. Johdatus Preussin asiakirjahallinnon pääteemoihin

Asiakirjallisen tiedon eheys, aitous ja käytettävyys ovat tärkeitä jokaiselle arkistonmuodostajalle edelleenkin, ja samoin oli 1800-luvun Preussissa. Tiedon eheyshän tarkoittaa sitä, että asiakirjan tieto on virheetöntä ja että se on alkuperäisessä muodossaan, eli siis muokkaamatonta joko tarkoituksellisesti tai tahattomasti. Eheyteen tiiviisti yhteydessä on aitouden käsite, eli se, että asiakirja ei ole väärennetty ja että sen alkuperä voidaan luotettavasti varmistaa. Käytettävyys taas on sinänsä käsitteenä itsestään selvä, mutta voi jäädä huomiotta, että sitä edistää se, että tarpeettomat asiakirjat poistetaan niin, ettei tarpeellinen tieto olisi liian hankalaa etsiä aineistomassan joukosta.

Tässä luvussa tarkastellaan sitä, miten näitä tekijöitä pyrittiin monarkian ajan Preussissa varmistamaan (vaikkakaan käsitteistöä ei tällaisenaan silloin käytetty), ja mikä oli arkistolaitoksen ja muiden valtioelinten työnjako tässä tehtävässä, sekä vielä mitä etenkin arvonmääritys kertoo sekä valtion että arkistolaitoksen arvostuksista tiedon suhteen. Tässä tarkastelussa asiakirjojen seulontaa ja arvonmääritystä käsitellään limittäin samassa alaluvussa, sillä edellisen käytännöistä voidaan tehdä päätelmiä jälkimmäisestä ja koska lähteissäkin nämä kulkevat rinta rinnan. Samoin tietojen eheyden kohdalla voidaan tietyistä asioista päätellä, mitä tietoa valtio arvosti ja miten tämä heijasti sen arvomaailmaa.

Asiakirjahallinnon tärkeyttä korosti saksalais-preussilaisessa valtiokoneistossa se, että se oli hyvin byrokraattinen, mistä hyvänä esimerkkinä käy keisarikunnan ulkoministeriö. Vuonna 1907 sen toiminnasta syntyi 179 849 asiakirjaa, kun suurvalloista toista sijaa piti USA:n ulkoministeriö 105 125 asiakirjalla. Lisävertailuna mainittakoon, että diplomaattitoimintaa kaikkialla maailmassa harjoittaneen Ison Britannian ulkoministeriö tuotti samana vuonna vain 52 558 asiakirjaa. Ylemmät saksalaisvirkaileijat laativat samana vuonna keskimäärin 3459 raporttia kukin, eli lähes 10 päivässä (tosin on varmaa, että alemmat virkaileijat valmistelivat suurimman osan näistä), brittiläisen ministeriön ylemmät virkaileijat taas keskimäärin 938 kukin, eli vain runsaan neljänneksen saksalaisten virkaveljiensä työmäärästä²³³. Mikään ei anna olettaa, että keisarikunnan ja sen tärkeimmän osamaan Preussin sisäisten asioiden hoidossa asiakirjoja olisi syntynyt suhteessa

²³³ Cecil 1976, s. 20.

merkittävästi vähemmän, varsinkin kun samat kirjaamisen ja asiakirjojen laatimisen peruseriaatteet ovat todennäköisesti päteet koko valtiokoneistossa. Joka tapauksessa se tosiseikka, että asiakirjoja ylipäättään seulottiin hävitettäväksi, todistaa siitä, miten paljon niitä syntyi Preussin hallintokoneistossa. Esimerkiksi Suomessahan kaikki ennen vuotta 1920 laaditut viranomaisten asiakirjat ovat pysyvästi säilytettäviä.

4.2. Asiakirjojen arvonmääritys ja seulominen

Ottaen huomioon kerääntyvien asiakirjojen määrän on siis selvää, että aineisto vaati ajoittaista seulomista ja hävittämistä. Preussissa ei tietenkään käytetty arkistonmuodostussuunnitelmia, jotka ovat varsin moderni pohjoismainen käytäntö. Niin ollen asiakirjoilla ei näytä olleen arkistolaitoksen määräämiä tarkkoja säilytysaikoja, ainakaan ennen vuotta 1876 (ks. alemmaa). Sen sijaan asiaa koskevissa määräyksissä puhutaan yksinkertaisesti ”tarpeettomista” aktiasiakirjoista (*unbrauchbare Akten*). Vaikuttaa siltä, että kukin hallinnonala sai hyvin pitkään itse päättää asiakirjojensa säilytysajan. Poistetun aineiston hävittäminen hoidettiin siten, että suurin osa siitä myytiin aineiston laadusta riippuen joko paperimyllyille tai kenelle tahansa eniten tarjoavalle julkisessa huutokaupassa. Tässä yhteydessä on hyvä korostaa, että kun seuraavissa kappaleissa puhutaan ”asiakirjoista”, kyse on aina aktiasiakirjoista (saks. *Akten*), ellei toisin mainita. Niin sanotut varsinaisasiakirjat (*Urkunden*) ilmeisesti säilytettiin aina pysyvästi. Tästä erottelusta tarkemmin ks. tämän työn alaluku 3.3.

Insterburgin ylimaaoikeuden määräys vuodelta 1814 ja Kleven ylimaaoikeuden määräys vuodelta 1817 ovat hyviä esimerkkejä siitä, miten myyntiprosessi hoidettiin ainakin oikeuslaitoksen asiakirjojen suhteen. Nämä vuodet eivät kylläkään kuulu varsinaisesti tämän työn käsittelemään aikaväliin, mutta myöhempien lähteiden perusteella on ilmeistä, että kyseisten määräysten linjaamat käytännöt olivat olennaisilta osiltaan voimassa vielä ainakin 1850-luvulla, ja osittain ainakin jopa 1870-luvulle. Vaikuttaa siis siltä, että asiakirjojen seulonta- ja poistomenettelyt muotoiltiin pian niin sanotun Preussin vapautussodan (1813–1815) päätyttyä ja sen jälkeen pysyivät vuosikymmeniä muuttumattomina. Tämän vuoksi edellämainittuja määräyksiä kannattaa tarkastella huolellisesti kuvan muodostamiseksi preussilaisesta asiakirjahallinnosta.

Ensinnäkin asiakirjat oli jaettu eri luokkiin sen mukaan, miten niitä sai poistaa. Insterburgissa ensimmäisen ryhmän muodostivat sellaiset asiakirja-aineistot, jotka oli ”jätettävä poistojen tai tuhoamisen ulkopuolelle, ja joita on säilytettävä edelleen kuten tähän asti”. Näistä ”yleisiä asioita”

koskevia aineistoja (*Generalakten*) olivat tuomioistuinten, niiden virkojen, kirkkojen, koulujen, sairaaloiden ja vastaavien laitosten samoin kuin kiltojen ja säästökassojen perustamisasiakirjat, tuomioistuimen toimialueen omaisuussuhteiden oikeellisuuteen liittyvät asiakirjat, tuomioistuimen antamia määräyksiä, julistuksia ja tuomioita koskevat asiakirjat, sekä oikeuden toimeenpanemiin tarkastuksiin liittyvät asiakirjat²³⁴. Näiden lisäksi poistojen ulkopuolelle jääviksi oli omiksi ryhmiin luokiteltu yleisesti perintöveroasioihin liittyvät asiakirjat, kiinnityksiin liittyvät asiakirjat, kirkonkirjojen kopiot, testamentteihin liittyvät asiakirjat, tuomiovaltaan liittyviä asioita koskevat asiakirjat, talletettujen rahojen säilytykseen yleisesti liittyvät asiakirjat, holhous- ja perintöasioiden asiakirjat, diaarit ja asiakirjaluettelot, sekä vielä tärkeimpien käsiteltyjen omaisuus- ja perheasioiden asiakirjat²³⁵.

Myytäväksi tai tuhottaviksi seuloivat asiakirjat oli lajiteltu siten, että tietyt aineistot sai poistaa tietyn säilytysajan jälkeen. Kolmenkymmenen vuoden jälkeen sai poistaa:

”1. Ne siviilijuttujen aktit, joissa on kiisteltu yksinomaan henkilökohtaisista oikeuksista ja suhteista, joihin on luettava tavanomaiset kouluvalitukset, avioerot, kihlauslahjat, moratoriot, panttaus- ja kiinnitysasiat ja sen kaltaiset.

2. Rikos- ja taloudelliset tutkimusasiat.

3. Konkurssi- ja likvidaatioasiakirjat [tietyin rajoituksin][...]

*4. Palkka- ja talletuskassojen erityisesti koskevien asioiden asiakirjat, niiden laskelmat sekä laskut ja loppulaskelmat, lisäksi kaikenlaiset niihin liittyvät kassakirjat ja laskelmat.*²³⁶”

Kymmenen vuoden säilytysaika puolestaan määrättiin valitus- ja muutoksenhakuasiakirjoille, kirjeenvaihdolle muiden tuomioistuinten kanssa, sekä erilaiset tuomioistuinten toimintaan liittyvät päiväkirjat ja luettelot. Viisi vuotta täytyi säilyttää vahingonkorvausjuttujen asiakirjoja sekä sellaisia luetteloita ja taulukoita, joista oli lähetetty puhtaaksikirjoitettu versio ylioikeuteen²³⁷. Nämä säilytysajat näyttävät olleen yleinen käytäntö, sillä myös Preussin toisella laidalla Kleveissä ne olivat olennaisesti samat²³⁸.

Määräysten sisällöt ovat muutenkin niin samankaltaiset, että herää ajatus siitä, että ne noudattelivat jotain keskushallinnosta, todennäköisesti oikeusministeriöstä, saapunutta mallia. Toisaalta,

²³⁴ *Jarhbücher* 1822, ss. 288-289.

²³⁵ *Ibid.*, ss. 289-290.

²³⁶ *Ibid.*, ss. 290-291.

²³⁷ *Ibid.* s. 291.

²³⁸ *Amts-Blatt der königlichen Regierung zu Cleve* 1817, ss. 654-656.

määräysten allekirjoittajina ovat kyseiset ylioikeudet ja lisäksi niiden sisällölliset painotukset eroavat toisistaan jonkin verran; esimerkiksi Kleven oikeusistuimia koskevassa määräyksessä määritellään tarkemmin, mitkä asiakirjat saa myydä vain paperimyllyille ja miten niiden sisällön salassapysyminen varmistetaan²³⁹. Insterburgissa taas eri säilytysaikojen piiriin kuuluvat aineistot oli eritelty hienojakoisemmin.

Toinen jakolinja kulki siinä, mitkä asiakirjat piti myydä ”mahdollisen väärinkäytön vuoksi paperimyllyssä murskatun kokonaan tuhottaviksi”²⁴⁰. Klevessä näihin kuuluivat kaikki kassakirjat ja niihin liittyvät asiakirjat, pappien ja koulunopettajien luettelot (*Conduitenlisten*), suullisten käsittelyjen pöytäkirjat sekä rikos-, talous- ja vahingonkorvausjuttujen asiakirjat²⁴¹, Insterburgissa taas edellisistä kolme jälkimmäistä sekä tositteet, joihin ilmeisesti luettiin myös kassakirjat²⁴². Sekä Klevessä että Insterburgissa tällaisten asiakirjojen ostajan täytyi valalla vakuuttaa, että kaikki asiakirjat tuhottiin kerralla ja siten, ettei kukaan päässyt lukemaan niitä²⁴³.

Loput asiakirjat voitiin myydä kenelle tahansa eniten tarjoavalle. Ennen myyntiä sidotuista akteista oli revittävä selkämukset pois, nimiöt poistettava ja yksittäiset vihkot otettava erilleen ja sekoitettava eri pakkauksiin²⁴⁴. Tällä tavoin poistettavien asiakirjojen määrää kuvaa esimerkiksi se, että Wagrowiecin (tunnettu myös nimellä Wongrowitz) rauhantuomarikunnan asiakirjoja myytiin lokakuussa 1834 neljä sentneriä²⁴⁵, eli yhteensä noin 206 kilogrammaa. Tämä on melkoinen määrä, kun otetaan huomioon että koko Brombergin hallintopiirin asukasluku oli vuonna 1846 vajaat 461 000²⁴⁶, ja että Wagrowiec oli vain yksi tämän piirin pikkukaupungeista, jossa vuonna 1818 oli vain 875 asukasta²⁴⁷.

Valtakunnan tasolla on saatavillani olevilla tiedoilla mahdotonta arvioida tarkkaa vuosittain poistettavien asiakirjojen määrää, mutta todennäköisesti kyse on ollut tuhansista sentnereistä. Tämä huomioiden ei ole mitenkään erikoista, että valtio halusi myydä ylimääräiset asiakirjansa. Se myöskin halusi saada mahdollisimman hyvän hinnan. Insterburgin maaylioikeus esimerkiksi linjasi, että mikäli paperimyllyyn menevien asiakirjojen enimmäistarjous oli alle 1 taaleri 30 groschenia

²³⁹ *Amts-Blatt der königlichen Regierung zu Cleve* 1817, s. 656.

²⁴⁰ *Ibid.*

²⁴¹ *Ibid.*

²⁴² *Jahrbücher* 1822, s. 292.

²⁴³ *Amts-Blatt der königlichen Regierung zu Cleve* 1817, s. 656; *Jahrbücher* 1822, s. 293.

²⁴⁴ *Ibid.*

²⁴⁵ *Amtsblatt der königlichen Regierung zu Bromberg* 1834, s. 818.

²⁴⁶ *Mittheilungen des statistischen Bureau's* 1849, s. 3.

²⁴⁷ *Demian* 1818, s. 374.

sentneriltä tai 4 taaleria 45 groschenia sentneriltä muista asiakirjoista, piti harkita niiden kuljettamista suurempaan kaupunkiin jossa niistä voitaisiin saada parempi hinta²⁴⁸. Koko Preussin kuningaskunnan tasolla siis valtion hallintoelimet saattoivat odottaa vuosittain saavansa yhteensä jopa kymmeniätuhansia taalereita tarpeettomista asiakirjoistaan. Ei siis olekaan ihme, että sisäministeri von Manteuffel lausui vuonna 1853 määräyksessä ”koskien menettelyä tarpeettomien asiakirjojen myynnissä”, että:

”Kuninkaallisen hallituksen on mahdotonta olla huomioimatta, että ylimääräisten asiakirjojen seulontaa ja poistoa ei sallita [pelkästään] tarkoituksessa saada tuloja valtionkassaan, tai hankkia korvaus seulontatyön suorittaneille henkilöille. Tarpeettomien asiakirjojen syrjään ottamisella on päinvastoin tarkoituksena olla ahtauttamatta käytössä olevia tiloja ylimääräisillä papereilla ja näiden, usein jopa asioiden hoitoa häiritsevien papereiden saaminen pois tieltä[...]”²⁴⁹

Myyntitulot tilitettiin pitkään suoraan myynnin toimeenpanneelle virastolle²⁵⁰, ja seulonnan toimeenpanneille virkamiehille voitiin jakaa korkeintaan neljännes rahoista²⁵¹. Loput virasto saattoi käyttää omiin tarpeisiinsa. Ilmeisesti tässä suhteessa oli joitakin epäselvyyksiä tai ongelmia, kuten jo von Manteuffelin sanat yllä antavat ymmärtää, sillä rahojen tilitystapaa muutettiin alkuperäisestä. Sisäministeriö nimittäin linjasi määräyksessään ”koskien tarpeettomien asiakirjojen myyntituloja ja toimistotarvikkeiden hankintaa” 27. päivältä huhtikuuta 1852, että virastot eivät enää saaneet hankkia rahoilla toimistotarvikkeita. Sen sijaan asiakirjojen myynnistä saadut tulot oli lähetettävä lääninhallituksen pääkassaan, ja siellä liitettävä valtiolliseen erikoisrahastoon (*allgemeinen Staats-Fond extraordinaire*). Mikäli virasto tarvitsi tarvikkeita, niiden tuli olla ”yksinkertaisinta ja halvinta lajia” ja rahoja niihin oli anottava mainitusta rahastosta²⁵².

Asiakirjojen poistoprosessiin liittyi sen rahallisesta hyödyistä huolimatta melkoisia ongelmia asiakirjahallinnolliselta ja arkistolliselta kannalta katsottuna. Ensinnäkin seulonnan toimittaneille virkamiehille maksettu osuus myyntitulosta oli mitä ilmeisin houkutus poistaa mahdollisimman paljon asiakirjoja. Kuninkaallisten ministeriöiden kiertokirje vuodelta 1838 toteaaakin, että tästä tulo-osuudesta ei saanut tulla tantieemin eli tuotoista riippuvan lisäpalkan luontoista, ja että se ei saanut johtaa siihen, että asiakirjojen arvonmäärityksestä ja seulonnasta tulisi vähemmän huolellista

²⁴⁸ *Jahrbücher* 1818, s. 294.

²⁴⁹ *Ministerial-Blatt* 1853, s. 42 määräys nro 30.

²⁵⁰ *Ibid.*

²⁵¹ *Annalen* 1838, s. 846.

²⁵² *Ministerial-Blatt* 1852, s. 106 määräys nro 92.

mahdollisimman suuren voitto-osuuden saamiseksi²⁵³. Maksettavaa osuutta tarkennettiin sotaministeri von Boninin määräyksellä ainakin sotilashallinnossa vuonna 1859, sen jälkeen kun oli huomattu että osuus usein laskettiin huutokaupan bruttotuotosta, siten, että vastedes osuus maksettiin vain nettotuotosta asiakirjojen hävittämisestä, kuljetuksesta ja huutokaupasta ilmoittamisesta syntyneiden kulujen vähentämisen jälkeen²⁵⁴. Tällainen tarkennus ja siitä seurannut maksetun osuuden pieneneminen on saattanut jonkin verran lievittää ongelmaa, mutta itse sen syyhyn ei tämäkään toimenpide kajonnut.

Yksittäisillä virastoillakaan ei silloisen systeemin vallitessa, jossa ne saivat pitää loput rahat, ollut niilläkään varmastikaan suurta intoa valvoa virkailijoidensa toimintaa asiakirjoja poistettaessa. Päättellen sisäministerin määräyksestä vuodelta 1853, näitä rahoja oli saatettu käyttää varsin löyhästi uusien tarvikkeiden ja vastaavien ostoon. Tämä kaksoishoukutus myydä mahdollisimman paljon poistettuja asiakirjoja voi olla yksi suuri syy niille suurille aukoilte aineistoissa, joita 1820- ja 1830-luvuilla Preussin arkistoja Hardenbergin käskystä järjestäneet virkamiehet valittelivat (ks. mm. tämän työn alaluku 2.2.). Vaikka preussilainen virkamies olisi muuten ollutkin niin lahjomaton kuin legendassa, niin hän kuitenkin tuskin oli aina immuuni pienten sinänsä laillisten lisätulojen hankkimisen houkutukselle.

Asiakirjojen poisto myymällä myös osoitti, että Preussissa ei ollut pitkään mitään kunnollista henkilötietosuojaa. Esimerkiksi avioero- ja riitajuttujen asiakirjathan sai myydä kolmenkymmenen vuoden säilytyksen jälkeen aivan vapaasti. Ottaen huomioon ajan asenneilmaston, etenkin avioerojen ja vastaavien perheasioita koskevien juttujen osapuolet tuskin olisivat olleet mielissään vanhojen skandaalien paljastumisesta edes näin pitkän ajan kuluttua.

Jonkinlaista alkeellista käsitystä tietosuojasta osoittaa tosin se määräys, että yksittäiset asiakirjavihkot oli hajotettava eri pakkauksiin. Ostaja siis ei välttämättä saanut kokonaisia sarjoja ja fondeja käsiinsä, tai ainakin niiden uudelleen kokoaminen olisi ollut erittäin hankalaa. Samoin se, että arkaluonteisiksi miellettyjen juttujen asiakirjoilla oli niinkin pitkä säilytysaika, osoittaa että valtio ei kokonaan jättänyt huomiotta alamaistensa yksityisyydensuojaa. Asiakirjojen säilytys kun tarkoitti samalla käytännössä niiden salaamista, niin kuin alaluvussa 3.3. esitettiin. Tästä huolimatta voidaan päätellä, ettei Preussin valtio pitänyt henkilötietojen salausta kovin tärkeänä.

²⁵³ *Annalen* 1838, s. 846 määräys nro 2.

²⁵⁴ *Ministerial-Blatt* 1859, ss. 1-2 nro 2.

Sen sijaan Preussin valtion prioriteetit olivat aivan toisaalla. On merkillepantavaa, että nimenomaan tuomioistuinten kassakirjat sekä taloudellisiin asioihin liittyvät tutkimusasiakirjat olivat niitä, jotka voitiin myydä ainoastaan paperimyllyissä murskattaviksi vaitiolovalan alla. Tämä on ymmärrettävää sen valossa, että taloudelliset asiat olivat olleet Preussin valtaapitäville heti armeijan jälkeen tärkeimpiä jo ainakin kaksi vuosisataa. Esimerkiksi Suuri vaaliruhtinas Fredrik Vilhelmhän kutsui Ranskasta karkotetut hugenotit maahan suureksi osaksi siksi, että arvosti heidän taloudellista panostaan kauppiaina ja käsityöläisinä²⁵⁵. Samoin hänen pojanpoikansa ja kaimansa kuningas Fredrik I Vilhelm oli kiinnittänyt suurta huomiota Preussin talouteen, ja mennyt jopa niin pitkälle *ancien régime*'n aikaiseksi hallitsijaksi, että määräsi aatelisetkin verovelvollisiksi²⁵⁶. Tältä historialliselta pohjalta, ja kun muistetaan millainen valta-asema varakkailta luokilla 1800-luvun yhteiskunnissa oli, ei ole ihmeellistä, että taloudellisia asiakirjallisiakin tietoja pidettiin tärkeimpinä ja eniten suojelun tarpeessa olevina.

Samoin on muistettava, että asiakirjojen seulomista koskevat määräykset annettiin 30 vuotta ennen kuin Preussiin perustettiin edes etäisesti modernissa mielessä demokraattista muistuttava kansanedustus. Ennen maapäivien perustamistahan budjettivalta oli kokonaan hallituksella. Näin ollen valtion elinten taloudellisten asiakirjojen sisältämät tiedot on mitä varmimmin nähty yksinomaan sille kuuluvina, samoin kuin esimerkiksi diplomaattiset asiakirjat. Toisin sanoen, niihin pätevät samat salauseriaatteen kuin muihinkin valtiollisiin asiakirjoihin. Preussin valtiolla ei siis ollut mitään syytä ja tuskin edes ajatusta ainakaan ennen maapäivien (joilla oli valta hyväksyä tai hylätä hallituksen budjettiehdotus) perustamista antaa alamaisilleen pääsyä sen virastojen taloudellisiin tietoihin. Vielä yksinvaltaisessa valtiossahan hallitus itse valvoi omaa rahankäyttöään, eikä yleisö tai kansanedustus. Näin ollen ajatus taloudellisten tietojen tiukasta salaamisesta asiakirjojen hävitysvaiheessakin on ollut varsin luonnollinen. Niiden paljastuminenhan olisi saattanut tehdä haittaa valtion eduille, kun taas alamaisten yksityisasioiden paljastuminen ei niinkään.

Koko asiakirjojen hävitys- ja myyntiprosessissa on oleellista huomata se, että arkistolaitoksella ei näytä pitkään aikaan olleen siinä mitään ohjaavaa roolia, eikä missään mainita säännöllisistä asiakirjaluovutuksista provinssiarkistoihin. Tämä heijastelee sitä jo useasti mainittua tosiasiaa, että Preussin salaisen valtionarkiston ja provinssiarkistojen pääfokuksena oli historiallisten asiakirjojen säilyttäminen ja tutkimuksen tukeminen. Tästä syystä sen johtajia ei juuri näytä kiinnostaneen

²⁵⁵ Mm. Tenbrock 1965, s. 131.

²⁵⁶ Oster 2012, ss. 80-81, 86-87.

puuttua päivittäiseen asiakirjahallintoon muissa viranomaisissa. On mielenkiintoista, että arkistolaitoksen huomio nykymittapuilla takaperoisesti keskittyi ajan kuluessa yhä enemmän historiallisiin tehtäviin, kun taas vapautussotia ja alueliitoksia välittömästi seuranneena aikana se oli valtiokanslerin käskystä pyrkinyt luomaan järjestystä etenkin Preussiin liitettyjen alueiden asiakirja-aineistoihin. Tämän ankaran työvaiheen jälkeen arkistolaitos oli kuitenkin jättänyt asiakirjahallinnon ohjaukseen liittyvät tehtävät pitkäksi aikaa lähes kokonaan syrjään.

Ei ole jälkiviisautta sanoa, että tällainen asenne ei palvellut edes arkistolaitoksen historiatieteellisiä tehtäviä. Esimerkiksi vuonna 1859 sisäministeri Flottwell toteaa kiertokirjeessään, että oli olemassa

”[...]peruste sellaiselle olettamukselle, että kaupunkien asiakirjojen säilytyksessä ei yleisesti ottaen ole osoitettu sellaista tarkkaavaisuutta, jonka käyttöä asian tärkeyteen nähden täytyy toivoa. Erityisesti myös ylipormestari Piperin Frankfurt [an der Oderissa] julkaisemassa Saksan kaupunki- ja kunta-alan kuukausilehdessä on valitettu, että jopa arvokkaita [varsinais-]asiakirjoja²⁵⁷ on usein myyty kaupunkien arkistoista, että tämä toiminta ei ole merkityksetöntä, ja että painettujen tai käsinkirjoitettujen vanhojen kirjallisten tuotteiden vienti ulkomaille on lisääntynyt huomattavasti juuri viime aikoina.”²⁵⁸

Ongelma ei myöskään ottanut poistuakseen. Vielä vuonna 1871 sisä- ja talousministerit Bitter ja Elwanger julkaisivat määräyksen, jossa todettiin, että asiakirjojen poistossa rahalliset tulot eivät ole pääasia²⁵⁹. Mielenkiintoisinta tässä määräyksessä kuitenkin on, että suhtautuminen henkilötietoihin näyttää muuttuneen. Ministerit nimittäin toteavat:

”Paitsi virka-asioita koskevia asiakirjoja, joiden sisällön paljastuminen on estettävä virantoimituksellisten etujen vuoksi, sisältävät monet aktiasiakirjat tietoja yksityishenkilöistä, joiden perhe- ja omaisuussuhteita yms. [tietoja] on tullut virantoimituksen yhteydessä virkamiesten tietoon, ja sen vuoksi näillä on velvollisuus pitää ne [asiakirjat] kaukana kaikkien asiattomien silmistä.”²⁶⁰

Samoin määräyksessä tarkennettiin hävittämisprosessia. Asiassa ilmeisesti oli ollut epäselvyyttä, koska määräyksessä linjataan:

²⁵⁷ Alkutekstissä *Urkunden*, eli varsinaisasiakirjat. Poisto ja myyminenhan eivät koskeneet näitä, vaan määräysten teksteissä puhutaan aina pelkästään aktiasiakirjoista (*Akten*).

²⁵⁸ *Ministerial-Blatt* 1859, s. 89.

²⁵⁹ *Ministerial-Blatt* 1871, s. 163 nro 131.

²⁶⁰ *Ibid.*

”Tästä lähtien täytyy pitää kiinni siitä, että vanhojen asiakirjojen myynnissä [niiden] tuhoaminen asetetaan ehdoksi. Tuhoamisena ei voida kuitenkaan pitää sitä, että [sidotut] aktivoluumit hajotetaan ja useiden voluumien yksittäiset osat sekoitetaan keskenään. Sillä tavoin kylläkin tuhotaan jatkuvien asioiden yhteenkuuluvuus, mutta yksittäiset tekstit pysyvät ehjinä. Ilmoitettua tarkoitusta vastaava tuhoaminen voidaan vasta silloin katsoa suoritetuksi, kun asiakirjat on murskattu [myllyssä] tai leikkaamalla hajotettu niin pieniksi palasiksi, että ei enää ole mahdollista saada tietoa yksittäisten lehtien sisällöstä.”²⁶¹”

Määräyksen viimeisessä kappaleessa korostetaan vielä kerran, että asiakirjoja ei saa myydä muuten kuin tuhottavaksi, ja annetaan ohjeita kassakirjojen suhteen. Yllä siteeratut katkelmat osoittavat jo paljon laajempaa käsitystä tietosuojasta kuin 1810-luvulta 1850-luvulle saakka. Esimerkiksi henkilötietoja suojattiin nyt selkeän tietoisesti. Mistään esimerkiksi suomalaisen henkilötietolain tai nykyisen Saksan *Bundesdatenschutzgesetzin* kaltaisesta erityishuomiosta tuskin oli kyse, mutta ainakin kansalaisten henkilökohtaiset tiedot nyt olivat salauksen suhteen samalla viivalla valtion taloustietojen kanssa.

Tämä heijastelee yhteiskunnan vähittäistä kehitystä demokraattisempaan suuntaan; vallan haltijoiden tiedoitan ovat arvokkaimpia ja suojatuimpia. Demokratioissa valta on ainakin periaatteessa kansalla, joten käy järkeen että kansalaisten henkilökohtaisia tietojakin suojataan hyvin. Monarkistisessa Preussissa taas muutos henkilötietojen verraten huolimattomasta käsittelystä niiden salaamiseen kävi näköjään yhtä jalkaa valtiollisten muutosten kanssa. Demokraattiset instituutioitan olivat saaneet juuri vuonna 1871 uutta merkitystä, kun Saksan keisarikunnan perustamisen yhteydessä perustettiin myös miesten yleisellä ja yhtäläisellä äänioikeudella valitut valtiopäivät.

Arkistolaitos otti asiakirjojen seulonnessa selkeän roolin vasta vuonna 1876, kun von Sybel lähetti maaherroille ja provinssiarkistoille kiertokirjeen, joka oli otsikkonsa mukaan ”yhteenveto tarpeettomien asiakirjojen seulomista ja hävittämistä koskevista päätöksistä”. Sen tärkeimpänä sisältönä oli se, että seulottaessa asiakirjat piti tästä lähin jakaa kolmeen osaan: ensimmäiseksi ne, jotka olivat vielä asioiden hoidolle tarpeellisia ja siten pidettävä virastossa, toiseksi juoksevien asioiden kannalta tarpeettomat, mutta muuten säilytettävät ja kolmanneksi sekä tarpeettomat että tuhottavat asiakirjat. Jokainen sidottu asiakirjavolyymi tuli käydä läpi ja arvioida kunkin asiakirjan ryhmä erikseen. Seulonnan jälkeen tarpeettomat, mutta säilytettävät asiakirjat tuli pitää muista

²⁶¹ *Ministerial-Blatt* 1871, s. 163 nro 131.

erillään ja luovuttaa asianmukaiseen provinssiarkistoon²⁶².

Määräys oli siitä hyvä, että koskien kaikkia valtion viranomaisia se selkeytti ja yhtenäisti poistokäytäntöjä, ja myös teki asiakirjojen luovutuksesta arkistoihin normaalin osan poistoprosessia. Lisäksi asiakirjojen säilytysajasta annettiin, ainakin käytettävissäni olevien lähteiden perusteella, ensimmäisen kerran kaikkia viranomaisia sitovia määräyksiä. Nämä tosin rajoittuivat talousasiakirjoihin²⁶³. Pitkät säilytysajat – laskuille 10, tiliasiakirjoille 30 vuotta ja eräille kirjanpidon kirjoille jopa 50 – osoittavat nekin jo aiemmin mainittua taloustietojen korkealle arvottamista asiakirja-aineistojen joukossa.

Vielä yksi tärkeä kiertokirjeen aspekti oli se, että se on ensimmäinen merkki asiakirjojen luovutusten ja hävittämisen dokumentoinnista. Kirjeen kohdassa 4 nimittäin määrätään, että paikalliseen provinssiarkistoon oli lähetettävä luettelot sekä hävitettäväksi seulotuista että arkistoon luovutettavista asiakirjoista sekä erikseen korostetaan, että tämä on tehtävä *ennen* hävittämisen toimeenpanoa²⁶⁴. Ilmeisesti Preussin arkistolaitoksessa oli siis huomattu jäljempänä laajemmin käsitelty kontrollin puute siihen nähden, millainen sille luovutettujen aineistojen laatu oli.

Kiertokirjeessä tarkennetaan vielä, että arkistoon luovutettaviksi on valikoitava asiakirjat, jotka ovat tärkeitä ”isänmaan historian eri haaroille, omaisuus- ja oikeussuhteille sekä provinssien hallinnolle”²⁶⁵. Nykyajan historiantutkijan kannalta on harmillista, että tätä ei tarkenneta sen enempää.

Onneksi sentään ainakin yksi lähde osaa osaksi valottaa, millaisia asiakirjoja ”isänmaan historiaan” liittyen haluttiin arkistoihin. Jo vuonna 1858 sisäministeri von Westphalen ja talousministeri von Bodetschwingh olivat antaneet määräyksen ”koskien isänmaan historian eri puolien kannalta hyödyllisten kirjoitusten ja asiakirjojen säilyttämistä”. Ministerit käskivät ilmoittamaan ”Preussin sotahistorialle tarpeellisten historiallisten materiaalien säilyttämisen ja keskittämisen vuoksi”, mitä vuosien 1813-1815 sekä vanhempia sotia koskevia asiakirjoja viranomaisilla oli hallussaan, sekä lähettämään tiedon niiden ylimalkaisesta sisällyksestä pääesikunnan päällikölle ja itse asiakirjat sota-arkistoon. Muuten tässäkin lähteessä valitetaan sitä, miten historiallisesti arvokkaita asiakirjoja on tuhottu. Vastaanottajille tähdennetäänkin sen vuoksi, että heillä ”on pakottava velvollisuus

²⁶² *Ministerial-Blatt* 1876, s. 254 nro 224.

²⁶³ *Ibid.*, s. 255 nro 224.

²⁶⁴ *Ibid.*, s. 254 nro 224.

²⁶⁵ *Ibid.*, s. 255 nro 224.

huolehtia siitä, että valittaessa hävitettäväksi kaikenlaisia kirjoituksia kotiseudun, yleisen, maakunnallisen ja jopa paikallisenkin historian[tutkimuksen] edut huolellisesti otetaan lukuun”²⁶⁶.

Merkillepantavaa on, että tässä ainoassa tätä asiaa koskevassa sisäministeriön määräyksessä mainitaan nimenomaan sotahistorian tutkimuksen edut. Tietenkin on karkeaa liioittelua sanoa, että yksinomaan sotahistoria olisi ollut Preussin valtionkaan kannalta kiinnostava. Mutta on otettava huomioon, että Preussin legendan juuret ovat nimenomaan sen voitokkaissa sodissa. Maan historian legendaarisin hahmo Fredrik Suurikin oli, ja on edelleen, suurelle yleisölle etupäässä soturikuningas. Kun Preussissa edelleen 1850-luvulla armeija oli suuri voimatekijä ja maan suuruuden pohjana olivat nimenomaan voitokkaat sodat, ei ole ihme että niiden muistoa haluttiin asiakirjoja säilyttämällä vaalia. Tietysti myös poliittinen historia oli tärkeää, mitä osoittavat jo Preussin arkistolaitoksen julkaisujen aiheet (joista enemmän luvussa 5).

Sen sijaan taas sosiaalishistoriaa ja vastaavia ”pehmeitä” historian genrejä ei ole selvästikään juuri osattu arvostaa, kuten ei tosin juuri missään muuallakaan ennen 1960-lukua. Tästä todistaa jo se, että esimerkiksi alioikeuksien käsittelemien perheasioita koskevien juttujen asiakirjat oli määrätty määrääjän kuluttua hävitettäväksi. Näiden asiakirjojen sisältämä tieto olisi nimittäin voinut olla sosiaalishistoriallisesti erittäin arvokasta monella tavalla; onhan esimerkiksi Suomessakin tutkittu juuri tuomiokirjojen avulla muun muassa rakkautta 1600-luvulla.

Yhteenvedona asiakirjojen seulomisesta, hävittämisestä ja arvonmäärityksestä voidaan sanoa, että yllämainitut uhkakuvat ja varjopuolet olivat käyneet viimeistään 1850-luvulle tultaessa toteen, ja eri ministeriöiden täytyi yhä tarkemmalla säätelyllä korjata niitä pala palalta, ennen kuin arkistolaitokselle annettiin tehtäväksi laatia kokoava ohjeistus. Tällaisia ongelmia olisi ehkä voitu ainakin osittain ehkäistä jo aiemmin, mikäli arkistolaitoksella olisi ollut todellista tarkastus- ja ohjeistusvaltaa asiakirjahallintoon. Se seikka, että kaupunkien ja kunnalliset arkistot olivat valtiollisen arkistolaitoksen suoran kontrollin ulkopuolella, oli sekin tietysti omiaan kärjistämään asiakirjojen seulonnan ongelmia nimenomaan niissä, kuten Flottwellin kiertokirjeestäkin nähdään. Tietenkin olisi typerää olettaa, että määräyksiä olisi aukottomasti noudatettu, sillä asiakirjahallintohan surullisen usein laiminlyödään kaikesta ohjeistuksesta huolimatta. Mutta vähintään olisi Preussissakin voitu saada aikaan jonkinlainen standardisointi ja yleiset suuntaviivat asiakirjojen käsittely- ja poistoprosesseille, mikäli arkistolaitoksella olisi ollut jo ennen von Sybelin kautta siihen kiinnostusta tai valtuuksia.

²⁶⁶ *Ministerial-Blatt* 1858, s. 57 nro 50.

Lopputuloksena siis oli, että Preussin arkistolaitos ei pitkään kyennyt juuri kontrolloimaan sille luovutettavien historiallistenkaan asiakirja-aineistojen laatua. Se ei voinut mitenkään ennaltaehkäistä aukkoja aineistoissa tai valvoa sitä, miten virkamiehet hoitivat seulonnan ja arvonmäärityksen. Tässä olikin 1800-luvun arkistojen historiatieteellisen suuntautumisen akilleen kantapää, ei pelkästään Preussissa vaan yleisesti länsimaissa. Ei ollut selkeää käsitystä asiakirjojen elinkaaresta, vaan ilmeisesti pääasiassa vanhasta tottumuksesta tehtiin liian jyrkkä ero historiallisten ja aktiivivaiheen asiakirjojen välille. Samalla niiden arvonmääritys jäi liaksi yksittäisten virastojen ja jopa virkamiesten varaan, vieläpä tilanteessa jossa näillä ei ollut asian vaatimaa asiantuntemusta. Kun tähän vielä lisättiin tahaton taloudellinen kimmoke poistaa mahdollisimman paljon asiakirjoja, eri määräyksissä ja kiertokirjeissä toistuvat valitukset arvokkaiden asiakirjojen tuhoamisesta eivät ole mikään ihme.

Nykyaikaisille arkistoillehan taas asiakirjahallinnon ohjeistus- ja tarkastusvalta tarkoittaa sitä, että ne voivat hoitaa myös historian ja muun tieteellisen tutkimuksen tukemistehtävänsä tehokkaammin. Sen ymmärtämisestä, että asiakirjan siirto päätearkistoon on vain monipolvisen jatkumon päätepiste (Henttosen sanoin asiakirjan ”kuolema”²⁶⁷), seuraa tietenkin helposti se ajatus, että koko tämän jatkumon olisi hyvä olla edes osittain yhden asiaan perehtyneen organisaation ohjaama. Arkistolaitokset luonnollisestikin ovat parhaita tahoja tällaisen ohjauksen järjestämiseen. Nykyisin tosin on jopa huomioitu ainakin Yhdysvalloissa, että asiakirjahallinnon asiantuntijat kiinnittävät liikaakin huomiota asiakirjahallinnon arkistointia edeltäviin osiin päätearkistotyön kustannuksella²⁶⁸. Joka tapauksessa, viranomaisten tukeminen asiakirjahallinnossa tarkoittaa parhaassa tapauksessa myös sitä, että päätearkistoihin tulevan aineiston laatu on paras mahdollinen.

Preussin arkistolaitos taas, kuten on nähty, oli pitkään täysin vastakkaisella laidalla pitäessään päätearkistojen hoitoa lähes yksinomaisena tehtävänä. Preussin valtion eduillekaan tällainen asiain tila on tuskin ollut edullinen. Niin kuin viitatuista asiakirjoista näkyy, erilaisia asiakirjahallinnon detaljeja jouduttiin säätelemään jopa ministeriötasolta käsin, mikä ei liene ollut ajan ja resurssien käytön kannalta tehokasta. Tämä korostuu etenkin asiakirjojen seulonnassa, jossa perustaltaan viallista systeemiä jouduttiin paikkailemaan pala palalta vuosikymmenien aikana. Lisäksi ei ole mitään syytä olettaa, etteikö historiallisesti arvokkaiden asiakirjojen lisäksi olisi tällaisen ohjeistuksen hajanaisuuden vuoksi tuhottu myös taloudellisesti ja juridisesti merkittäviä tietoja. Vaikka valtio pyrkiikin säätelemään esimerkiksi talousasiakirjojen säilytysaikoja, ei

²⁶⁷ Henttonen 2015, s. 83.

²⁶⁸ Ibid.

hävittämisen taloudellinen kannustin, määräysten tipoittainen ja paloittainen antamistapa ja miksei myös silkka välinpitämättömyys tai halu saada virastojen hyllyille tilaa ole ainakaan auttanut määräysten noudattamista. Aktiivivaiheen asiakirjahallinnon neuvonnan ja ohjauksen keskittäminen arkistolaitokselle olisikin ollut parempi ratkaisu ilman jälkiviisaustakin tarkasteltuna.

Toisaalta, Preussin silloisen arkistolaitoksen historiallis-tieteellinen fokus tarkoitti sitä, että se ei ollut kehittänyt asiakirjahallintoon mitään tarkempia periaatteita tai käytänteitä eikä siten tietenkään olisi voinut myöskään jakaa niitä muille viranomaisille. On kuitenkin muistettava, että samahan pätee oikeastaan myös varsinaiseen arkistointiin vielä 1840-luvulla. Siinäkin arkistolaitos joutui lähtemään aivan alkeista ja kehittämään omat teoreettiset perustansa ja johtamaan käytännön työnsä niistä. Mikäli sen johtajilla olisi ollut halua ja kiinnostusta, myös asiakirjahallinnon saralla olisi epäilemättä kyetty kehittämään enemmänkin toimivia malleja. Tämän todistaa vuoden 1876 kiertokirjekin.

4.3. Asiakirjallisen tiedon eheys, käytettävyys ja autenttisuus

Preussin valtio ohjasi myös asiakirjallisen tiedon eheyttä määräyksillään. Yksi sen tärkeimpiä osia näyttää olleen asiakirjoihin käytettyjen paperilaatujen ja musteiden tarkka määrittely. Tässäkin kohtaa on huomionarvoista, että määräyksiä ja ohjeita antoivat ministeriöt, ei arkistolaitos. Lisäksi osa määräyksistä ja ohjeista oli vain paikallisia, eikä siis sitonut kaikkia kyseisen ministeriön alaisia viranomaisia, kuten jo seuraavassa kappaleessa nähdään. Toisin sanoen, asiakirjahallinnon hajaantuneisuus ja yhtenäisen johdon puute näkyivät jopa tällaisella tasolla.

Sisäministeriön osalta tärkeintä näyttää olleen paperin materiaali. Esimerkiksi vuonna 1879 Sigmaringenin viranomaisille sisäministeriöstä lähetetty kiertokirje säätyluetteloissa (*Standesregister*) käytettävästä paperista painottaa, että paperin täytyy olla valmistettu ”puhtaasta lumpusta”. Puuselluloosaa sai olla vain 25% raaka-aineesta, mikä ”monien asiantuntijoiden mukaan” ei vielä vaikuttanut alentavasti paperin laatuun. Lisäksi paperin koko ja vähimmäispaino oli määrätty²⁶⁹. Näinkin pikkutarkka säätely voi vaikuttaa pinnalta katsoen ylimitoitetulta, mutta muistettakoon että asiakirjahallinnossa on käytännössä pakko säädellä paperienkin ominaisuuksia. Kysymys on nimittäin ennen kaikkea asiakirjojen säilyvyydestä. Puuselluloosan määrää säädeltiin esimerkiksi siksi, että siitä tehtyä paperia oli kiertokirjeen lähettämisaikaan valmistettu Preussissa

²⁶⁹ *Ministerial-Blatt* 1879, s. 27 nro 22.

vasta yhdeksän vuoden ajan, joten sen kestävyydestä säilytyksessä ei ollut kokemuksia²⁷⁰.

Tämä olikin varsin viisasta varovaisuutta, sillä on osoittautunut, että lumppupaperi säilyy huomattavasti paremmin kuin varhainen puupaperi. Puun hartsi nimittäin on syövyttävää, ja ennen kuin tätä osattiin neutraloida (noin 1920-luvulta alkaen), se haperrutti paperin ajan myötä hauraaksi ja huokoiseksi. Halvat paperilaadut vielä paljon myöhäisemmiltäkin vuosikymmeniltä saattavat syöpyä. Tekijän omakin kokemus tukee tätä; 1800-luvulta peräisin olevat, jopa hieman puutteellisissa olosuhteissa säilytetyt lumppupaperiset asiakirjat saattavat olla lähes uudenveroisessa kunnossa, kun taas halvalle puupohjaiselle kopiopaperille niinkin myöhään kuin 1970-luvun lopulla kirjoitetut asiakirjat hyvin usein ovat muuttuneet ruskeiksi, ”hilseileviksi” ja hauraiksi. Niinpä Preussin sisäministeriön tapauksessa on erittäin todennäköistä, että sen konservatiivisuus tässä asiassa pelasti melkoisia määriä asiakirjoja jälkipolville.

Tämä paperin laadun valvonta ei tietenkään rajoittunut vain säätyrekisteriin. Esimerkiksi vuonna 1886 sisä- ja talousministerit antoivat yhdessä kiertokirjeen viranomaisille, joissa käytettävän paperin laatu määriteltiin hyvinkin tarkkaan. Paperit oli jaettu kuuteen eri lujuusluokkaan pääasiassa sen mukaan, miten helposti ne repeytyivät²⁷¹. Toinen jakolinja kulki paperin raaka-aineen mukaan seuraavasti:

”Taulukko II. Materiaaliluokat I-IV.

- I. Paperit, vain lumpusta, ei enempää kuin 2% tuhkaa.*
- II. Lumppupaperit, lisättynä selluloosalla, olkimassalla, espartolla [paperinvalmistukseen käytetty ruohokasvi], mutta vapaa puuhakkeesta, vähemmän kuin 5% tuhkaa.*
- III. Paperit millä tahansa raaka-ainekoostumuksella, kuitenkin ilman lisättyä puuhaketta, vähemmän kuin 15% tuhkaa.*
- IV. Paperit millä tahansa raaka-ainekoostumuksella ja millä tahansa tuhkasisällyksellä.*

Kaiken paperin täytyy olla mustetta pitävää²⁷² ja ilman vapaita happoja.”²⁷³

²⁷⁰ *Ministerial-Blatt* 1879, s. 27 nro 22.

²⁷¹ *Ministerial-Blatt* 1886, s. 154 nro 61.

²⁷² Saks. *Leimfest*. Paperinvalmistuksessa käytetty tekninen termi, joka mitattiin laadunvarmistuksessa sillä, miten nopeasti ja pitkälle värjäävä neste eteni kaltevassa tasossa olevalla arkilla. Suomeksi termin voisi (tarkemman tiedon puutteessa) kääntää mustetta pitäväksi tai valumattomaksi. Ks. mm. Herzberg 1902, ss. 117-118.

²⁷³ *Ministerial-Blatt* 1886, s. 155 nro 61.

Se, mihin asiakirjoihin mitäkin lajia käytettiin, säädettiin seuraavassa kappaleessa:

”1. Erityisen tärkeille ja pitkäksi aikaa säilytettäväksi suunnitelluille varsinaisasiakirjoille (Urkunden):

Lujuusluokka 1, materiaaliluokka I

2. Varsinaisasiakirjoille, väestörekisterikirjoille (Standesamtregister), kirjanpidon rekistereille jne.:

a. ensimmäinen laji: luokka 2 ja raaka-ainekoostumus I

b. toinen laji: luokka 3 ja raaka-ainekoostumus II

3. Pysyvään säilytykseen määrätyille aktiasiakirjoille (Aktenpapier):

a. kanslia-, muistio-, kirje- jne. paperiksi: luokka 3 ja raaka-ainekoostumus II

b. konseptipaperiksi: luokka 4 ja raaka-ainekoostumus II

4. Asiakirjoille, jotka ovat tarkoitettu tavalliseen käyttöön ja joita säilytetään [...] vain muutamia vuosia:

a. kanslia-, muistio-, kirje- jne. paperiksi: luokka 3 ja raaka-ainekoostumus III

b. konseptipaperiksi: luokka 4 ja raaka-ainekoostumus III

5. Kirjekuoriksi, pakkauspaperiksi jne.

a. ensimmäiselle lajille: luokka 3 ja raaka-ainekoostumus II

b. toiselle lajille: luokka 5 ja raaka-ainekoostumus III

6. Papereille, jotka on tarkoitettu vähäarvoisiin tarkoituksiin päivittäisessä työskentelyssä, ja joille ei aseteta vaatimuksia säilyvyydestä, voidaan valita raaka-ainekoostumus IV ilman erityistä huomiota [lujuus-]luokkaan.”²⁷⁴

Tällainen hieno jaottelu on mitä varmimmin tehty taloudellisista syistä; lumppaperi oli suhteessa huomattavasti kalliimpaa kuin selluloosasta valmistettu, joten kalleimpia laatuja ei kannattanut käyttää kaikkeen. On tietenkin eri asia, miten hyvin tätä on käytännössä voitu noudattaa. Joka tapauksessa jaottelu on sikäli mielenkiintoinen, että siitä voidaan päätellä jotakin asiakirjojen arvonmäärityksestä Preussissa.

²⁷⁴ *Ministerial-Blatt* 1886, s. 155 nro 61.

Ensinnäkin, Meisnerin mainitsema jako varsinais- ja aktiasiakirjojen välillä on tässäkin selkeä. Varsinaisasiakirjoille on varattu paras laatu, kun taas aktiasiakirjat saavat tyytyä huonompiin papereihin. Viranomaisten prosessien lopputulosten ja oikeudellista merkitystä omaavien tietojen säilytys on siis selkeästi nähty ensisijaisena niiden taustalla olevan toiminnan dokumentoinnin sijaan.

Toisaalta, toiseksi parhaat laatuluokat on tarkoitettu muun muassa kirjanpitokirjoille. Tämä viittaisi jo asiakirjojen hävittämisen yhteydessä mainittuun taloustietojen arvon korostamiseen. Samoin väestötiedot ovat saaneet samanlaisen luokituksen. Näiden on tietysti ollut tarkoitus säilyä pitkään jo tilastoinnin tarpeiden vuoksi. Mutta samallahan ihmisten henkilötiedot, kuten syntymä-, kuolin- ja muuttotiedot toimivat sekä yksilöinnin että hallinnan välineinä. Valtiohan ei voi hallita ihmisiä, ellei se tiedä heistä mitään. Sen vuoksi vieläkin monet yksittäisiin ihmisiin liittyvät tiedot tai niistä koostetut luettelot ovat joko pysyvästi tai vähintään kyseisen yksilön elinajan säilytettäviä.

Lisäksi on huomioitava, että pysyvästikin säilytettävien aktiasiakirjojen papereille on annettu huonommat laatuluokat kuin talousasiakirjoille, joita ei suurelta osalta edes säilytetty pysyvästi. Tietenkin kun muistetaan, että näitä asiakirjoja on syntynyt moninkertainen määrä kassakirjoihin ja varsinaisasiakirjoihin nähden, luokituksen eräs pääsyy on varmastikin ollut paperin hinta. Kuitenkin toiseksi syyksi voidaan olettaa myös se jo aiemmin mainittu tosiasia, että Preussin viranomaisilla ei ollut samanlaista vastuuta yleisölle kuin demokraattisissa yhteiskunnissa, eikä niiden toiminta ollut kovin julkista. Näin ollen niiden päivittäistä toimintaa dokumentoivien aktiasiakirjojen säilyvyyttäkään ei ole selvästikään arvoitettu yhtä tärkeäksi kuin jo luonteensa vuoksi julkisten varsinaisasiakirjojen tai sekä juridisesti että taloudellisesti merkittävän kirjanpidon.

Pelkkä säilyvyys ei selvästikään ole ollut paperilaatujen säätelyn syynä, vaan myös paljon akuutimmin tärkeä tekijä, eli asiakirjojen aitous. 1800-luvullahan paperiset asiakirjat olivat ainoa tiedon säilytysmuoto, sekä siten myös kansalaisten ja viranomaisten oikeuksien ja velvollisuuksien ainoita todistajia. Tämän vuoksi niiden autenttisuus oli ensiarvoisen tärkeää, koska hyvät väärennökset saattoivat näyttää helposti aidoilta, ja tietojen tarkastaminen puhtaasti paperisesta, ehkä moniin virastoihin hajautuneesta aineistosta oli hidasta. Käytetty paperi oli yksi väärennösten tunnistamisen ja ehkäisyn keino, mikä Preussissakin käsitettiin.

Esimerkiksi sisäministeri von Bischoffshausen, talousministeri Wallach sekä kauppa- ja teollisuusministeri Richter antoivat 21.12.1906 määräyksen ”koskien ulkomaalaisille

[tarkoitettujen] liikkuvien elinkeinojen todistusten²⁷⁵ väärentämistä”. Määräyksen kimmokkeeksi mainittiin se, että kaksi galitsialaista kiertävää kaupustelijaa oli tuomittu kuritushuoneeseen siitä, että he olivat väärentäneet mainittuja elinkeinotodistuksia ja myyneet niitä eteenpäin²⁷⁶. Väärentämistä oli helpottanut se, että määräyksen tekstin mukaan ne oli siihen asti painettu huonosti värjätylle halvalla puupaperille. Tarpeet siis oli varmaankin saanut helposti mistä tahansa paperikaupasta. Niinpä ministerit linjasivatkin seuraavasti:

”Tällaisten väärennysten toistumisen ennalta ehkäisemiseksi ja niiden paljastamisen helpottamiseksi tulee vastaisuudessa käyttää näihin kaavakkeisiin paperia, joka on varustettu valtakunnanpainolle kuuluvalla vesileimalla ja jossa näkyy jokin keisarillisessa patenttitoimistossa tavaramerkiksi rekisteröity vesileima. Lisäsuojaksi jäljittelyä vastaan tulee vesileimapaperin pohjaksi painaa quilloché-kuvio reagenttiväreillä, millä tavoin saadaan tehokas suoja niin hyvin mekaanista kuin kemiallistakin musteen poistoa vastaan²⁷⁷.”

Paperien ja musteiden laadun säätely ei siis ollut turhaa asiakirjojen autenttisuuden kannalta. Samoin eri kaavakkeiden tarkan muodon säätelyllä on varmasti ollut osittain sama tarkoitus. Esimerkiksi vuonna 1881 sisäministeri von Kehler antoi ohjeet ulkomailla oleskeleville saksalaisille tarkoitetun kansalaisuustodistuksen kaavasta²⁷⁸. Kaavojen määrittämisessä tarkoituksena on varmasti ollut myös se tietojen käytettävyyteen liittyvä seikka, että samanlaisiin asiakirjoihin on saatu kaikki tarvittavat tiedot yhtenäisessä muodossa. Silti on otettava huomioon myös autenttisuusaspekti. Aikana, jolloin tietoja oli hankala tarkastaa, etenkin valtioiden välillä niin kuin tässä tapauksessa, kaavakkeet jo itsessään takasivat tiettyssä mielessä asiakirjan autenttisuuden. Yhdistelmänä tietylle paperilaadulle painettu kaavakepohja, siihen kirjatut tiedot, allekirjoitukset ja viralliset leimat ovat taanneet niin suuren varmuuden autenttisuudesta kuin puhtaasti analogisessa asiakirjaympäristössä on voitu saavuttaa.

Tuskin on myöskään sattumaa, että nimenomaan tällaisista henkilöiden kansalaisuutta tai muuta statusta koskevista asiakirjoista annettiin autenttisuutta varmistavia ohjeita. On muistettava, että henkilöllisyyden todentaminen pelkkien asiakirjojen nojalla on epävarmaa ilman biotunnisteita tai vastaavia. Tämä todentaminen on kuitenkin tärkeää sekä henkilön itsensä oikeuksien kannalta, että sen kannalta että hän on valtion kontrollin piirissä. Henkilön statusta valtion viranomaisten

²⁷⁵ *Wandelgewerbeschein*. Vaadittiin Preussissa ja Saksan valtakunnassa henkilöiltä, jotka kiertelivät mm. kattilanpaikkaajina, kaupustelijoina tai muissa liikkuvissa töissä.

²⁷⁶ *Ministerial-Blatt* 1906, s. 34 nro 6.

²⁷⁷ *Ibid.*

²⁷⁸ *Ministerial-Blatt* 1881, s. 86 nro 56.

näkökulmasta, esimerkiksi sitä onko hän irtolainen vai liikkuva työntekijä, tai vaikkapa onko hän kansalainen vai maassa luvatta oleskeleva ulkomaalainen, on vaikea todentaa ellei hänen henkilöllisyyttäänkään tunneta.

Kun tarkastellaan esimerkiksi mainittuja elinkeino- ja kotipaikkatodistuksia ne onkin käsitettävä virallisen kontrollin instrumentteina. Elinkeinotodistus osoitti, että sen kantajan oleskelu maassa oli viranomaisten tiedossa ja että hän oli saanut luvan toimintaansa. Kotipaikkatodistus taas osoitti vieraiden maiden viranomaisille, että sinne saapunut matkustaja oli kotoisin Saksasta niin kuin väittikin. Henkilöiden liikkumisen ja maassa oleskelun valvonta on siis ollut molempien funktio, niin että valtiokoneiston toiminta tältä osalta on ollut sujuvaa. Väärennykset taas ovat olleet hiekkaa koneiston rattaissa tekemällä henkilöiden maassaolon tai toiminnan luvallisuuden tunnistamisesta epäluotettavampaa. Väärennöksethän potentiaalisesti mahdollistivat sekä irtolaislakien kiertämisen, luvattoman elinkeinotoiminnan että yhdessä muiden väärennettyjen asiapapereiden kanssa jopa kokonaan tekaistun henkilöllisyyden luomisen.

Lisäksi ulkomaalaisille myönnettävän elinkeinotodistuksen tapauksessa on muistettava, että niitä koskevan määräyksen antoaikaan joulukuussa 1906 elettiin jatkuvan kansainvälisen jännityksen aikaa muun muassa vähän aiemmin päättyneen ensimmäisen Marokon kriisin vuoksi. Aikaa sävytti koko Euroopassa sodan ja ulkomaisten vakoilijoiden pelko, kuten esimerkiksi Niall Ferguson teoksessaan *Julma sota* (1999) esittää. Tämän vuoksi ulkomaalaisten liikkumisen kontrollia maan sisällä on varmasti pidetty tärkeänä. Tähän suuntaan viittaa sekin, että elinkeinotodistuksen paperilaatua parannettiin siitä huolimatta, että se tarkoitti lomakepohjille 1,50–3 kultamarkan hinnankorotusta sataa kappaletta kohti tyypistä riippuen²⁷⁹, mikä ei suinkaan ollut pieni raha tähän aikaan. Vertailun vuoksi vuonna 1900 tapaturmailmoituskaavakkeiden hinta oli 2,80 markkaa sadalta kappaleelta²⁸⁰. Tästä voidaan johtaa, että elinkeinotodistusten hinta valtiolle on suunnilleen kaksinkertaistunut. Niiden autenttisuuden varmistamisesta koituneet lisäkulut ovat siis voineet olla suhteessa melkoiset kun otetaan huomioon että varsinkin Preussin itäosissa niitä on todennäköisesti jaettu vuosittain jopa kymmenille-, ellei sadoilletuhansille Venäjän Puolasta ja Itävalta-Unkarin Galitsiasta tuleville kaupustelijoille ja sesonkiloontoisille maataloustyöläisille.

Preussin valtio siis on selkeästi ainakin ulkomaalaisvalvontaan liittyvissä asioissa arvostanut asiakirjojen sisältämien tietojen aitoutta ja sen mahdollistamaa henkilökontrollin toimivuutta

²⁷⁹ *Ministerial-Blatt* 1906, s. 34 nro 6.

²⁸⁰ *Ministerial-Blatt* 1900, s. 242 nro 163.

taloudellisuutta enemmän. Tätä tukee sekin tosiasia, että elinkeinotodistukseltahan vaadittiin määräyksessä jopa setelitasoisia varmenteita; sekä quilloché-kuvio että vesileimahan ovat perinteisesti setelien ja muiden arvopapereiden ominaisuuksia. Muiden asiakirjojen väärennöksiähän on niitäkin paljastunut varmasti aika ajoin, mutta niitä koskien ei ainakaan *Ministerial-Blattiin* ole kirjattu näin pitkälle meneviä varmennemääräyksiä, toisin kuin puheena olevalle asiakirjalle, jonka nojalla ulkomaalaiset saattoivat liikkua maassa.

Juuri tässä kontrollin hakemisessa voikin olla eräs syy siihen, miksi arkistolaitosta ei vastuutettu enempää asiakirjahallinnon ohjauksesta. Ministeriöt ovat ehkä pitäneet varmimpana pitää oman alansa asiakirjojen hallinnan omissa käsissään. Arkistolaitoshan oli, kuten on nähty, vielä ainakin von Sybelin astuessa virkaansa melko nuori, ja vasta kehittymässä ammatillisesti ja tieteellisesti kypsäksi laitokseksi. Ministeriöillä ja suurella osalla muista valtion virastoistahan taas oli pitkät perinteet ja vakiintuneet toimintatavat. Sen ja arkistolaitoksen omien johtajien historiallistieteellisen suuntautuneisuuden vuoksi on mahdollista, että arkistolaitoksen kykyyn huomioida ministeriöiden tarpeita asiakirjahallinnon suhteen ei ole luotettu riittävästi. Tämä sama huomio voi päteä myös yleiseurooppalaisesti, ottaen huomioon että asiakirjahallinnon tila oli koko maanosassa hyvin samankaltainen siinä suhteessa, että arkistolaitokset osallistuivat siihen vain erittäin rajoitetusti.

Preussissa siis myös asiakirjahallinto oli osa yhteiskunnan poliittista kontrollia. Asiakirjojen arvonmääritys sekä niiden eheyden ja autenttisuuden varmistaminen kaikki tähtäsivät siihen, että valtiolle tärkeä tieto säilyi mahdollisimman hyväkuntoisena ja aitona. Vaikka ruohonjuuritason toimet eivät aina olleetkaan ideaalisia, niin keskushallinto kuitenkin pyrki ohjaamaan niitä parhaansa mukaan.

Kun tähän yhdistetään luvussa 3 esitetyt asiakirjojen elinkaaren loppupään, eli päätearkistojen julkisuus- ja muut käytännöt, syntyy selkeä kuva valtiosta, joka on myös asiakirjojen avulla pyrkinyt edistämään etujaan ja valtaansa. Valtiolle tärkeän tiedon syntymistä ja säilyttämistä kontrolloitiin ensin asiakirjojen aktiivivaiheessa virastoissa, ja niiden päädyttyä päätearkistoihin niiden sisältämien tietojen leviämistä annosteltiin tarkasti. Tällä jatkumolla oli melkoinen poliittinen potentiaali. Herääkin kysymys, tyytyikö Preussin valtio passiivisesti vain valvomaan tiedon syntyä ja säilytystä, vai käyttikö se etenkin jälkimmäistä myös aktiivisten poliittisten manööveriensä tukena. Vastauksen saamiseksi tähän onkin tutustuttava tarkemmin kahteen jo luvussa 2 mainittuun Preussin arkistolaitoksen vaiheeseen, eli julkaisutoiminnan aloittamiseen sekä Posenin provinssiarkiston perustamiseen.

LUKU 5: PREUSSIN ARKISTOLAITOS VALTION LEGITIMITEETIN JA VALLAN TUKIJANA

5.1. Vallan legitimiteetin perusta Preussissa ja historiankuva sen osana

Edellisissä kahdessa luvussa nähtiin, miten Preussin valtio hyödynsi asiakirjahallinnon eri aspekteja ja arkistolaitoksen työntekijöiden koulutusta omiin tarkoituksiinsa. Nämä tarpeet olivat enimmäkseen käytännöllisiä, valtiokoneiston työskentelyn tehokkuuteen ja kansalaisten kontrolliin liittyviä. Kuitenkin varsinkin asiakirjojen julkisuuden kohdalla viitattiin myös välillisempiin etuihin, kuten valtiolle edulliseen historiankuvaan. Samoin tähän liittyen luvussa 2 viitattiin lyhyesti Posenin ja Slesvig-Holsteinin provinssiarkistojen perustamiseen, joista ainakin edellisellä oli selkeästi myös historiantutkimuksen hallitsemisen tarkoitus. Tämän luvun tarkoitus on tutkia näitä edellisten lukujen sisältöä tulkinnanvaraisempia ja ideologisempia aspekteja Preussin arkistolaitoksen historiassa.

Ensimmäiseksi herää tietysti kysymys siitä, miksi valtio ylipäätään näyttää olleen kiinnostunut käyttämään arkistolaitosta historiantutkimuksen sisällön muokkaamiseen. Ilman selkeää motivaatiotahan olisi turhaa olettaa, että valtio olisi suunnannut resurssejaan tähän asiaan. Vastauksen saamiseksi onkin ensin tutkittava valtion legitimiteetin perusteita yleisesti ja Preussissa erityisesti.

Max Weberin määritelmä vallasta on, että jokin toimija yhteiskunnallisessa suhteessa on kykenevä viemään tahtonsa läpi vastustuksesta huolimatta. Tähän liittyy tiivistä dominaation tai herruuden (*Herrschaft*) käsite, joka tarkoittaa todennäköisyyttä sille, että tietty henkilöiden joukko noudattaa vallan haltijan antamaa tietyn sisältöistä käskyä²⁸¹. Toisin sanoen, herruuden käsite olettaa, että käskyn saajat syystä tai toisesta haluavat noudattaa sitä. Tietystikin, kuten Weberkin esittää, fyysisen väkivallan uhka voi olla yksi motivaatio²⁸². Hallitsijat kautta aikain, joitakin Attilan tai Tamerlanin kaltaisia puhdastyyppejä hirmuhallitsijoita lukuunottamatta, kuitenkin mieluiten ovat jättäneet väkivallan viimeiseksi keinoksi ja sitouttaneet alamaisiaan tottelemaan itseään muilla keinoin, mieluiten omasta vapaasta tahdostaan²⁸³. Tähänhän kaikki valtiollinen propagandakin tähtää pyrkiessään saamaan yleisönsä suhtautumaan hallitukseen myönteisesti.

²⁸¹ Weber 1978 osa I, s. 53.

²⁸² Ibid., s. 54.

²⁸³ Esim. jopa useimmat Rooman keisarit, joilla oli käytettävissään omana aikanaan suunnaton väkivaltakoneisto, pyrkivät ensisijaisesti varmistamaan alamaistensa uskollisuuden keisarikultin ja ruoanjakelujen kaltaisten psykologisten ja taloudellisten keinojen avulla.

Tässä näyttämölle astuukin legitimiteetin käsite. Lyhyesti ilmaistuna se on sitä, että vallan haltijan herruus hyväksytään laajassa mitassa päteväksi. Toisin sanoen, vallankäytön kohteet tottelevat määräyksiä enemmän tai vähemmän vapaaehtoisesti, koska hyväksyvät niiden lähtökohtaisen oikeellisuuden²⁸⁴. Tälle hyväksynnälle voidaan tunnistaa kolme puhdasta tyyppiä. Ensimmäinen on rationaalinen legitimiteetti, jossa vallan oikeutus perustuu uskoon sen laatimien sääntöjen laillisuuteen ja siihen, että vallan haltijoilla on oikeus näiden sääntöjen puitteissa antaa määräyksiä. Toinen tyyppi on traditionaalinen auktoriteetti, joka nojaa uskoon vanhojen perinteiden pyhyyteen ja näihin perinteisiin nojaavien vallanpitäjien legitimiteettiin. Kolmantena on karismaattinen auktoriteetti, joka nojaa yhden henkilön (ainakin luuloteltuihin) poikkeuksellisiin ominaisuuksiin, jotka oikeuttavat hänen valta-asemansa²⁸⁵.

On tietenkin selvää, että tuskin mikään valtio nojaa valtansa vain yhteen näistä tyypeistä, joskin henkilökultteja ylläpitävät diktatuurit ovat ajoittain päässeet lähelle puhdasta karismaattista legitimiteettiä. Kun tarkastellaan monarkistista Preussia, etenkin Bismarckin ja Vilhelm II:n aikana, nähdään, että siinä oli elementtejä kaikista kolmesta tyyppistä. Preussihan oli ainakin teoriassa oikeusvaltio jo Fredrik Suuren päivistä lähtien, ja siten perusti oikeutuksensa lain ja järjestyksen ylläpitoon²⁸⁶. Samoin vuoden 1848 vallankumouksen jälkeinen perustuslaki ja maapäivien perustaminen antoi hallituksen toiminnalle myös ainakin näennäisen kansan antaman oikeutuksen. Toisaalta myös karismalla oli osuutensa vallan legitimoimisessa tämän työn kattamalla periodilla. Esimerkiksi Bismarckin ympärillehän kerääntyi jo hänen elinaikanaan suorastaan myyttinen hohde hyvin monien saksalaisten silmissä²⁸⁷. Samoin Vilhelm II halusi nähdä itsessään suositun, karismaattisen johtajan.

Kuitenkaan ei käy kiistäminen, että Preussin valtion legitimiteetti oli 1800-luvulla suurimmalta osaltaan luonteeltaan traditionaalista²⁸⁸. Kuninkuus ”Jumalan armosta” ja 1600-1700-lukujen suuret muistot olivat nimittäin sen kulmakiviä, huolimatta kansanvaltaisista uudistuksista. Richard Evans käyttää bismarckilaisesta sosiaaliturvajärjestelmästä nimitystä ”byrokraattinen paternalismi”²⁸⁹, mutta tämä sanapari voisi hieman kärjistäen yhtä hyvin kuvata koko Preussin valtion asennetta alamaisiinsa. Fredrik I Vilhelmin ja Fredrik II Suuren aikana rakennettu laajan byrokratian leimaama järjestelmä nimittäin yhdistyi autoritaariseen käsitykseen kuninkaasta maanisänä.

²⁸⁴ Weber 1978 osa I, ss. 212-215.

²⁸⁵ Ibid., ss. 215-216.

²⁸⁶ Ks. mm. Dwyer 2001, s. 89.

²⁸⁷ Mm. Steinmetz 2011, ss. 1-3. Mielenkiintoista sinänsä, Steinmetzkin siteeraa relevanttia Weberin teoksen kohtaa.

²⁸⁸ Ks. mm. Dwyer 2001, s. 88.

²⁸⁹ Evans 2004, s. 139.

Esimerkiksi Fredrik I Vilhelm puuttui henkilökohtaisesti jopa talonpoikaislasten koulunkäyntiin, ja Vilhelm I:stä, hänen päästyään vuoden 1848 aikaisesta ”shrapnelliprinssin” maineestaan eroon, pidettiin laajasti rakastettavan isällisenä hallitsijana²⁹⁰. Tämä sama perinteisiin pohjautuva legitimitettiin päti muuten ehkä hieman yllättäen myös Preussin johtamaan Saksan keisarikuntaan. Jo pelkkä termi ”Reich” nimittäin väistämättä loihti saksalaisille esiin miellelyhtymän vanhaan saksalais-roomalaiseen keisarikuntaan ja siten vaikutti osalta tuhatvuotista jatkumoa²⁹¹.

Tältä pohjalta onkin helppo nähdä, miksi Preussin valtionjohto halusi kontrolloida historiankirjoitusta. Historiahan on kansan ja valtion muistin kirjallinen ilmentymä, ja siten niiden perinteiden tärkeä kantaja ja eteenpäin välittäjä. Siksi sillä, miten historiaa kirjoitetaan, tietysti on erityisen suuri merkitys jokaiselle valtansa traditionaalille pohjalle perustavalle valtiolle. Suoraa ennakkosensuuriahan ei Preussissa ollut vuoden 1849 perustuslain jälkeen, mutta valtionjohdolla oli jotain vielä parempaa arsenaalissaan. Sillä nimittäin oli hallussaan historian raaka-aine eli asiakirja-aineisto. Niin kuin julkisuusperiaatetta käsitelleessä alaluvussa esitettiin, valtion- ja provinssiarkistoissa säilytetyjä asiakirjoja pääsikin tutkimaan vain melko hankalasti, ja arkistotyöntekijät olivat siten myös historian tutkimuksen portinvartijoita. Samoin hyvin varhainen asiakirjojen vapaan käytön rajavuosi 1500 osoittaa, miten paljon arvoa valtio asetti menneisyyden hallinnalle.

Tämä arkistolaitoksen monopoliasema tietysti tarkoitti sitä, että sitä saattoi myös käyttää ikään kuin kaksisuuntaisena filtterinä; toisaalta se haali viranomaisten passiivivaiheen asiakirjat sisäänsä, toisaalta valtio saattoi valita mitkä aineistot voitiin päästää ”ulos” yleisön silmiin. Preussin arkistolaitoksen julkaisutoimintaa, jota seuraavassa alaluvussa käsitellään, onkin tarkasteltava tämän tosiasian kautta. Pääasiallisesti esimerkiksi on valittu julkaisusarjan aivan ensimmäinen osa vuodelta 1878, sillä se on selkein esimerkki siitä, miten asiakirjajulkaisu voi olla samaan aikaan tieteellinen ja poliittinen teko.

Samoin filtterin toinen, sisäänsä vangitseva pää sai käyttöä valtion etujen työkaluna. Kuten luvussa 2 esitettiin, provinssiarkistojen perustaminen auttoi valtion keskushallinnon otteen tiukentamisessa etenkin vuoden 1815 alueliitosten jälkeisenä aikana. Mutta niillä oli myös toinen merkitys, kuten tässä luvussa nähdään. Niiden avulla nimittäin voitiin myös edistää vähemmistökansallisuuksien saksalaistamista sekä näiden asuttamien alueiden esittämistä historiallisesti saksalaisina. Alaluku

²⁹⁰ Oster 2012, ss. 91, 309.

²⁹¹ Ibid., ss. 6-7.

5.3. käsittelee tätä seikkaa käyttäen esimerkkeinä Posenin ja Slesvig-Holsteinin provinssiarkistoja.

5.2. *Asiakirjajulkaisut politiikan instrumentteina*

Preussin salaisen valtionarkiston harjoittamaan julkaisutoimintaan on tässä työssä viitattu jo pariin otteeseen, ja tämän alaluvun tarkoitus on paneutua syvemmin sen merkitykseen valtion ja arkistolaitoksen suhteen kannalta tarkasteltuna. Arkistolaitoksen omat johtajatkin, etupäässä Heinrich von Sybel, korostivat julkaisujen tärkeyttä arkistojen tehtävissä. Von Sybelin voidaan sanoa jopa ylikorostaneen julkaisuja ja muuta tieteellistä toimintaa organisatoristen kysymysten ja viranomaisten asiakirjahallinnon tukemisen kustannuksella (ks. alaluku 2.3.). Toisaalta valtionjohto salli arkistolaitokselle tämän toiminnan ja jopa tuki sitä, vaikka se ei pinnalta katsoen suoraan edistänytkään sen omaa toimintaa ja poliittisia etuja. Koko julkaisutoiminta von Sybelin visioimassa säännöllisessä ja systemaattisessa muodossaanhan oli sitä paitsi käynnistetty vuonna 1878 Bismarckin siunauksella, joka varmisti tarvittavat lisävarat.

Preussin arkistolaitoksen julkaisuja onkin tarkasteltava kahdesta näkökulmasta. Toisaalta ne olivat keino arkistoalan professionalismin kehittämiseen ja laitoksen toiminnan itsenäistämiseen, jotka molemmat olivat luonnollisia kehityskulkuja. Toiselta kädeltä katsottuna taas Preussin valtiollekin oli hyötyä siitä, että arkistolaitos käytti paljon aikaa ja resursseja asiakirjakokoelmien kokoamiseen ja julkaisemiseen. Tämä hyöty tosin oli epäsuoraa, kuten aiemmin nähtiin, lähinnä historiantutkimuksen ja siten sivistyneen kansanosan ja koululaitoksen mentaliteettia muokkaavaa. Tässä kohden arkistolaitos saattoi tehdä palveluksia valikoimalla ne historialliset asiakirjat, jotka julkaistiin kaikkien saataville. Paras esimerkki tästä on sarjan ensimmäinen osa, joka käsitteli Preussin ja katolisen kirkon suhteita vuosina 1640–1740, toisin sanoen suuren vaaliruhtinaan Fredrik Vilhelmin valtaannoususta kuningas Fredrik I Vilhelmin kuolemaan saakka.

Jo koko julkaisusarjan hyväksymisessä on nähtävä sen poliittinen tausta, eli kulttuuritaistelu katolista kirkkoa vastaan. Tämä konflikti oli ollut käynnissä Preussissa jo ainakin vuodesta 1871 lähtien²⁹², eikä vielä vuosina 1877-1878 ollut päättynyt. Katolisesta kirkosta maalattiin kuvaa epäisänmaallisena ja epäpreussilaisena voimana, jopa siihen määrään että Bismarck uskoi Preussin protestanttista kuninkuutta vastaan kohdistuvaan ultramontaaniseen salaliittoon²⁹³. Tällaisen kuvan

²⁹² Steinberg 2011, s. 317.

²⁹³ Dwyer 2001, s. 174.

luomisessa oli tietenkin eduksi, jos katolisuus voitaisiin esittää myös historiallisesti Preussin vastaisena toimijana.

Tässä kohtaa Preussin arkistolaitoksen johtajalla von Sybelillä olikin mahdollisuus saada unelmansa tieteellisen julkaisutoiminnan perustamisesta toteutettua. Niin kuin aiemmin nähtiin, hän oli myös antikatalilainen, joskin liberaalina varmastikin hieman eri motiivien vuoksi kuin Bismarck. Preussin liberaalithan nimittäin osallistuivat kulttuuritaisteluun siksi, että katolinen kirkko näytti seisovan heidän sekulaarien yhteiskunnallisten ihanteidensa tiellä²⁹⁴. Olisi siis hyvin luonnollista olettaa, että von Sybel ja Bismarck ovat tehneet jonkinlaisen sopimuksen, jonka mukaan arkistolaitos saisi julkaisutoimintaan tarvittavat varat vastineeksi kulttuuritaistelun tukemisesta. Tällainen yhteisymmärryshän olisi ollut molempien etujen mukainen ja siksi varsin todennäköinen. Käytettävissäni olevien lähteiden nojalla tätä ei voida aukottomasti todistaa. Mutta ne kaksi tosiasiaa ovat kiistattomia, että arkistolaitos sai lisärahoituksensa, ja vuonna 1878 ilmestynyt julkaisusarjan ensimmäinen osa oli nimeltään ”Preussi ja katolinen kirkko vuodesta 1640 lähtien”²⁹⁵.

Julkaisun tekijäksi on merkitty Max Lehmann, mutta esipuheen siihen kirjoitti von Sybel. Aluksi hän kiittelee hallitusta sen ”auliista suostumuksesta” toteuttaa Preussin historian tuntijoiden ja ystävien toive ”nähdä arkistojemme aarteet tieteen käytössä suuremmissa mitassa kuin aiemmin”²⁹⁶.

Hän jatkaa:

*”Se [hallitus] on huomannut, että ne pienet vaikeudet, joita yksittäistapauksissa voi aiheutua arkistoaineistojen julkaisusta, eivät kumoa sitä etua, joka syntyy isänmaamme historian aidosta tunteuksesta kansallishengen elyvttämiseksi ja poliittisen näkemyksen kypsyydelle. Kansa, joka ei tiedä, mistä se tulee eimyöskään tiedä, minne se on menossa. Vain silloin voidaan sen poliittinen kasvatus täyttää terveellä tavalla, kun se on kiinnittynyt elävään tietoisuuteen historiallisesta kehityksestään, ja sellainen ei ole ajateltavissa siellä, missä autenttiset lähteet ovat [julkisuudelta] suljettuja pitemmän aikaa.”*²⁹⁷

Tämä katkelma on käytännössä avoin tunnustus siitä, että poliittiset näkökannat olivat saaneet arkistojen julkaisutoiminnan alulle. Von Sybel perustelee tätä siten, että:

²⁹⁴ Dwyer 2001, s. 175.

²⁹⁵ Lehmann, Max: *Preussen und die katholische Kirche seit 1640. Erster Theil. Von 1640 bis 1740.*

²⁹⁶ *Publicationen* 1878, I Band, s. v.

²⁹⁷ Ibid.

*”kokemus on osoittanut, että meille valtioviisauden ja tieteellisen kulttuurin edut ovat yksi ja sama asia. Ei ole parempaa propagandaa Preussin maineelle maailmassa, kuin Preussin historian autenttinen tuntemus.”*²⁹⁸

Seuraavaksi von Sybel luo lyhyen katsauksen siihenastisiin Preussin arkistolaitoksen julkaisuihin, jotka olivat hänen mukaansa harvassa ja sisälsivät pääasiassa keskiajan varsinaisasiakirjoja (*Urkunden*), mikä olikin totta kuten luvussa 2 mainittiin. Hänen mukaansa Bismarck oli tämän asiointilan huomattuaan hankkinut tarvittavat varat järjestelmällisempään julkaisutoimintaan vuoden 1876 valtiopäiviltä²⁹⁹. Sitten, kerrottuaan lyhyesti julkaisusarjan suunnitellusta laajuudesta ja sen laatimiseen osallistuvista tutkijoista, von Sybel pääsee jälleen tämän työn kannalta kiinnostavaan aiheeseen. Hän nimittäin kirjoittaa, että asiakirjojen suuri määrä ei salli kaikkien julkaisemista, vaan on täytynyt ”lyhentää, jättää pois [ja] tehdä yhteenvetoja”. Tähän ei hänen mielestään ole voinut laatia mitään sitovaa sääntöä, vaan valinta on ollut tehtävä tapauskohtaisesti. Hän painottaa vielä, että tässä on pyritty ”mahdollisimman ankarasti” välttämään subjektiivisen mielipiteen vaikutusta, jotta kokoelma saisi ”uskollisen ja luotettavan aineisto-otteen” leiman.³⁰⁰

Millainen siis tämä valikointi oli julkaisusarjan ensimmäisen osan suhteen? Ennen kuin käydään tarkastelemaan yksityiskohtia, on syytä huomauttaa, että ei liene sinänsä mitään syytä epäillä, etteikö von Sybel olisi tosissaan pyrkinyt objektiivisuuden ihanteeseensa. Kirjallisuudesta saa sen vaikutelman, että vaikka hän oli myös poliitikko, niin hän on ollut liiaksi tiedemies jättääkseen ajan positivistisen tiedeihanteen huomiotta. Mutta samaan hengenvetoon on myös huomautettava, että von Sybel oli myös jossakin määrin erehtynyt. Varsinkaan humanistisissa tieteissä täydellistä objektiivisuutta on mahdotonta saavuttaa; jo pelkästään aiheiden valinnassa tutkijan omalla persoonalla ja mieltymyksillä on roolinsa.

Se, että tämä oli myös von Sybelin kohdalla totta, näkyy muun muassa siinä että hän, kiivas antikatalilainen, oli nimenomaan eräs uskonpuhdistusajan asiakirjoja tutkivan Rooman historiallisen instituutin perustajia ja ensimmäisiä johtajia³⁰¹. Samoin hän puolusti innokkaasti uutta keisarikuntaa, joiden vihollisiin katsoi muun muassa katolisen kirkon kuuluvan³⁰². Samoin on huomattava, että vaikka itse asiakirjojen valikointi olisikin tapahtunut objektiivisesti, niin julkaisun aihe ja rajaus vallan mainiosti saattoivat palvella poliittisia päämääriä, silti tieteellisyydestä

²⁹⁸ *Publicationen* 1878, I Band, ss. v-vi.

²⁹⁹ *Ibid.*, s. vi.

³⁰⁰ *Ibid.*, s. viii.

³⁰¹ Weiser 2000, s. 59.

³⁰² Dwyer 2001, s. 21.

tinkimättä. On nimittäin huomioitava, että tämän ensimmäisen julkaisun aikarajaus päättyi sopivasti juuri ennen uskonnollisesti suvaitsevaisen – tai ehkä paremmin sanoen välinpitämättömän – Fredrik Suuren valtaistuimelle nousua. Samoin kokoelmaan liitettyjä historiallista taustaa selventäviä esilukuja ja välihuomautuksia on voitu käyttää tutkijan ohjaamiseen asiakirjojen ymmärtämiseen ”oikealla” tavalla.

Tämä näkyikin jo heti kokoelman varsinaisen, Max Lehmannin kirjoittaman, tekstin alkupuolella. Lehmann nimittäin selventää pitkähköllä alkuluvulla Preussi-Brandenburgin ja katolisen kirkon välejä ennen suuren vaaliruhtinaan valtaannousua. Tässä luvussa annetaan jo keskiajasta kuva valtion ja kirkon välisen konfliktin aikana. Esimerkiksi Lehmann kertoo, miten Brandenburgin rajakreivit saivat alueen piispojen yli suojeluherruuden³⁰³, ja miten kirkon valtaa rajattiin esimerkiksi kieltämällä porvareita viemästä maallisia asioita kirkolliseen tuomioistuimeen ja miten rajakreivit saattoivat uhata piispoja jopa läänitysten pois ottamisella³⁰⁴. Teoksessa puhutaan jopa ”hengellisen rankaisuvallan väärinkäyttämisestä”³⁰⁵, josta saa helposti kuvan mielivaltaisuudesta ja ankaruudesta, jonka vastakohtana on maallisen valtion laillinen oikeusjärjestelmä. Lehmannilta unohtuukin mainita, että maallisten asioiden viemiseen kirkolliseen tuomioistuimeen oli hyvä syy; se ei voinut muun muassa tuomita kuolemaan, toisin kuin maallinen oikeusistuin. Ylipäätäänkin luvun tekstissä pyritään korostamaan vastakkainasettelua kirkon ja valtion välillä; esimerkiksi rajakreivi Albrecht Akilleen näiden kahden välistä eroa tähdentävää kirjettä siteerataan:

”Olemme valtakunnan vaaliruhtinas ja kuulumme ilman [mitään] väliporrasta armollisen herramme keisarin alaisuuteen ja vaaliruhtinain kollegioon [...] ja mitä kristilliseen uskoon tulee, pyhän isämme paavin alaisuuteen. Mutta mikä ei koske [keisarin valtaa] tai kristillistä uskoa, on vapautemme nojalla meidän oman harkintamme varassa [...] Piispat saavat vastata hiippakunnistaan ja antaa meidän vastata ruhtinaskunnastamme. [...]”³⁰⁶

Tällainen tekstihän on aikaansa seuraavalle lukijalle varmasti tuonut mieleen Bismarckin puheen maapäivien herrainhuoneessa 10. maaliskuuta 1873, joissa hän kutsui kulttuuritaistelua osaksi ”ikivanhaa kuninkuuden ja pappouden välistä valtataistelua”³⁰⁷. Vaikutelmaa tietenkin vain tehosti kokoelman seuraava kohta, jossa kerrottiin Albrecht Akilleen kamppailusta paavin langettamaa

³⁰³ *Publicationen* 1878, Erster Band, s. 3.

³⁰⁴ *Ibid.*, s. 5.

³⁰⁵ *Ibid.*, s. 6.

³⁰⁶ *Ibid.*, s. 8.

³⁰⁷ Kortkamp 1882, s. 204.

interdiktia vastaan³⁰⁸. Kirjoittaja myös tekee selväksi kertomalla esimerkkejä rajakreivien uskonnollisuudesta, että he eivät kamppailleet suinkaan kristinuskoa, vaan paavin valtapyyteitä vastaan³⁰⁹.

Tämä samainen alkuluku myös esittää uskonpuhdistuksen Brandenburgin hallitsijoiden osalta sankarillisena kamppailuna: ”vain raskailla taisteluilla Brandenburg pystyi puolustamaan asemaansa toisuskoisen maailman keskellä”³¹⁰. Samalla kuitenkin korostetaan sitä, miten maan hallitsijat pyrkivät pitämään itsensä riippumattomina uudestakin kirkosta³¹¹. Samalla uskonpuhdistuksen yhteys hallitsijahuoneen poliittisiin etuihin tuodaan ilmi, ja sitä seurannut hajanaisuus kalvinilaisten ja luterilaisten tunnustusten välillä esitetään Preussin perinteisen uskonvapauden ituna³¹². Historiallinen esitys jatkuu vielä tämänkin jälkeen yli sata sivua, mutta jo nämä esimerkit riittävät antamaan riittävän kuvan sen tendenssistä ja näkökulmasta: Brandenburg-Preussin hallitsijat puolustautumassa paaviutta vastaan.

Nähdään siis, että jo asiakirjajulkaisun historiallinen johdanto paljastaa, miksi juuri tämä aihe aloitti julkaisusarjan. On nimittäin vaikeaa uskoa, että tällainen aihe ja sävy sen käsittelemiseen olisi valittu sattumalta juuri, kun Bismarck kävi kamppailuaan katolisuutta vastaan. On tietysti luonnollista, että kaukaisemman historiankin tutkijat ja asiakirjavalikoimien kokoajat valitsevat aiheita, jotka tavalla tai toisella liittyvät johonkin ajankohtaiseen kysymykseen. Samoin käsitellyn kokoelman alkuluvussa esitetyt faktat ja kehityskulut sinänsä varmastikin pitävät paikkansa; Preussi ei ollut mikään Neuvostoliitto, joka häpeämättä väärensi historiallisia tosiseikkoja. Mutta edellä esitetyn kaltainen sävy ei enää voi olla vahinko; kyseessä on selkeä pyrkimys esittää katolisuuden ja Preussin valtion suhde konfliktin sävyttämänä jatkumona, josta teoksen ilmestymisajan lukijan oletettiin vetävän suora paralleeli sen hetkiseen tilanteeseen. Ottaen myös huomioon, että kaksi kolmesta preussilaisesta oli protestantteja, keskimääräisen lukijan sympatiat ovat myöskin olleet jo valmiiksi maan protestanttisen hallitsijahuoneen puolella, ja siten esitetyn kaltainen historiankuvaus on varmastikin saanut hyvän maaperän mihin langeta. Etelä-Saksan katolisissa valtioissahan tällainen sävy ei varmasti ole ollut mieleinen, mutta Preussin Saksan keisarikunnan piirissä nauttiman ylivoimaisen aseman vuoksi tällä tuskin on ollut väliä.

Kun kokoelmassa päästään itse asiakirjoihin, sävy muuttuu neutraalimmaksi. Esimerkiksi

³⁰⁸ *Publicationen* 1878, Erster Band., ss. 9-10.

³⁰⁹ *Ibid.*, s. 10.

³¹⁰ *Ibid.*, s. 11.

³¹¹ *Ibid.*, ss. 11-12.

³¹² *Ibid.*, ss. 12-15.

valikoiman aloittaa katoliselle Klevelle annettu ”varmistus uskonnonvapaudesta”, jossa kreivikunnan käskynhaltija, Brnadenburgin silloisen ruhtinaan poika Georg Vilhelm lupaa suojata jokaista kristillistä tunnustusta³¹³. Samoin valikoimassa on erinäisiä asiakirjoja, joissa käsitellään kleveläisen kapusiiniluostarin asioita, jotka olivat kytkeytyneet väleihin Ranskan kanssa³¹⁴. Joukossa on myös kirjeenvaihtoa Ranskan kuninkaan Ludvig XIII:n kanssa. Toisin sanoen, Preussille vanhastaan ominaista, ja 1600-luvun Euroopassa poikkeuksellista, uskonnonvapautta tuodaan esiin tässä valikoimassa. Samalla syntyy ehkä tahattomasti myös kuva, että Ranskan kuningas olisi pitänyt Brandenburgin vaaliruhtinasta vertaisenaan. Näinhän ei kylläkään ollut, vaan Brandenburg oli vielä ruhtinaskuntana ollessaan arvoasteikossa toisen luokan valtio; esimerkiksi vielä vuonna 1697 Pfalzin perimyssodan päättäneissä rauhanneuvotteluissa ruhtinaskunnan edustajia ei edes päästetty neuvottelemaan suurvaltojen kanssa samaan pöytään, vaikka sen joukot olivat ottaneet osaa sotaan³¹⁵.

Valikoimaan otetuissa lähteissä toki on myös runsaasti konfliktiin viittaavia, hyvinkin kovasanaisia asiakirjoja. Eräs esimerkki on suuren vaaliruhtinaan käsky vuodelta 1684 Hallen, Kleven, Halberstadtin ja Ravensbergin hallinnoille, jossa kielletään jesuiittakoulut. Perusteluina ruhtinas esittää sen ”vakavan sielun- ja omantunnonvaaran”, joka seuraa protestanttisille nuorukaisille näissä kouluissa opiskelusta. Heistä nimittäin usein tuli käskytekstin mukaan salakatolisia³¹⁶. Samoin seuraavana vuonna annettu määräys katolisten valtojen edustajien jumalanpalveluksen rajoittamisesta heidän yksityistiloihinsa³¹⁷, jonka voi nähdä myös vastareaktionä Nantesin ediktille, tuntuu annetun siinä huolella, etteivät Preussin protestanttiset asukkaat kääntyisi katolisiksi. Näistä kahdesta lähteestä ja eräistä muista välittyy keskinäisen yhteytensä ja järjestyksensä kautta kuva jatkuvasti katolisten juonia torjuvasta evankelisesta ruhtinaasta. Onko tämä ollut kokoajien tietoisena tarkoituksena, on tietysti mahdoton aukottomasti sanoa. Silti asiakirjoja edeltävän historiallisen esityksen huomioon ottaen voitaneen sanoa, että heillä on itsellään todennäköisesti ollut vähintään saman suuntainen historiankuva, mikä on voinut vaikuttaa siihen, miten merkittävänä mitäkin lähdeä on pidetty.

Kuningas Fredrik I:n ajalta huomionarvoisia valikoimaan otettuja lähteitä ovat hänen kruunaustaan koskevat. Näissä nimittäin Preussin suhde katoliseen kirkkoon on käsitetty niinkin laajasti, että asiakirjoja, jotka käsittelevät katolisen Puolan kuningaskunnan mahdollista vastustusta Fredrikin

³¹³ *Publicationen* 1878, Erster Band, s. 133.

³¹⁴ *Ibid.*, ss. 136-140.

³¹⁵ Oster 2012, s. 22.

³¹⁶ *Publicationen* 1878, Erster Band, ss. 145-146.

³¹⁷ *Ibid.*, ss. 146-147.

havittelemaa kuninkaanarvoa vastaan on otettu mukaan, vaikkei niissä mainita kirkkoa lainkaan. Toisaalta, eräänkin kirjeen laatija on katolinen pater Wolff, minkä vuoksi se on voitu katsoa mukaan otettavaksi. Kirje, yllättävää kyllä, näyttää paterin uskollisena alamaisena, joka varoittaa herraansa Puolan suhtautumisesta kuninkuustoiveisiin, ja kehoittaa häntä pitämään asian salassa sen toteutumiseen saakka³¹⁸. Toisessa kirjeessä samainen Wolff ilmoittaa Wienistä, että keisari mielellään suostuu Fredrikin kuninkaaksi korottamiseen, mikäli pari seikkaa saadaan selvitettyä. Tekstin lopuksi pater vielä kertoo rukoilevansa Fredrikin menestyksen puolesta³¹⁹. Tällaisten tekstien mukaan kelpuuttaminen osoittaa, että objektiivisuuteen tosiaan on pyritty, ja ettei kokoelmaa voi pitää pelkästään tendenssimäisenä. Toisaalta, asiakirjaa käyttävä poliittisesti suuntautunut tutkija on myös saattanut ottaa tämän asiakirjan aiempien esimerkiksi jesuiittoja käsittelevien vastakohdaksi osoittaakseen, miten katolisen alamaisen tulisi suhtautua kuninkaaseensa. Tämä tosin ei enää olisi ollut valikoiman kokoajien vastuulla.

Kuningas Fredrik I Vilhelmin aikaan päästessä valikoima muuttuu vähemmän dramaattiseksi heijastellen samalla myös uskonnollisten konfliktien yleisen merkityksen vähenemistä Euroopassa. Suhteet katoliseen kirkkoon näyttäytyvät pääasiassa hallinnollisina kysymyksinä, kuten esimerkiksi eräässä muistiossa, jossa pohditaan voidaanko tietty mies nimittää Halberstadtin hengelliseksi vikaariksi³²⁰. Tässäkin asiakirjassa tosin vihjataan kireisiin väleihin paavinistuimen kanssa; ehdotettu henkilö on yksi harvoista, jotka haluavat kyseiseen virkaan, koska paavin epäsuosio voi seurata sen vastaanottamista³²¹, ilmeisesti siksi että virka tulisi protestanttisen ruhtinaan kädestä.

Ennen yhteenvedon tekemistä on muistutettava, että edellä esitetty on vain pintaraapaisu julkaisun sisältöön, etenkin ottaen huomioon sen 916 sivun laajuuden. Toisaalta, juuri tämä laajuus tarkoittaa, että edes perusteellista lähestyvä käsittely vaatisi moninkertaisesti enemmän tilaa kuin sille tässä työssä voidaan antaa. Mielestäni edellä esitetystäkin voidaan silti tehdä erinäisiä johtopäätöksiä jonkinlaisella varmuudella.

Ensinnäkin, se että kokoelman julkaisun kimmoke oli poliittinen, on selvää. Tästä todistaa jo pelkkä ajoitus, ja historiallisen luvun sävy vain tukee tätä käsitystä. Samoin von Sybelin oma suhtautuminen katoliseen kirkkoon teki hänestä kulttuuritaistelun kannattajan, ja tämänkaltainen asiakirjavalikoima on selkeästi ollut oiva väline poliittista katolilaisuutta vastustaville

³¹⁸ *Publicationen* 1878, Erster Band, ss. 455-456.

³¹⁹ *Ibid.*, ss. 458-459.

³²⁰ *Vicarius spiritualibus*. Katolisessa kirkossa piispan jälkeen korkein kirkollinen viranhaltija hiippakunnassa. Preussissa näyttää kuninkaalla olleen oikeus hyväksyä nämä nimitykset.

³²¹ *Publicationen* 1878, ss. 701-702.

historioitsijoille. Jo pikainen silmäys etenkin alkupään asiakirjoihin kun osoittaa, että valikoimassa on ollut aineksia esimerkiksi sellaiselle esitykselle, jossa Brandenburgin ja Preussin hallitsijat näyttäytyvät puolustautumassa paaviuden poliittis-hengellistä aggressiota vastaan.

Toiseksi, kuten on jo nähty, kokoelman aikarajauskin voidaan nähdä myös poliittisena valintana. Tietenkin jo teoksen valtava laajuus on vaatinut sen pilkkomista useaan osaan, mutta ei liene sattumaa, että valikoima alkaa ajankohdasta, jossa Brandenburg oli sodassa katolista suurvaltaa vastaan ja päättyy juuri ennen Fredrik Suuren valtaannousua. Näin siitä on jäänyt kokonaan pois esimerkiksi jälkimmäisen lupa perustaa Sleesiaan jesuiittakouluja, jota hän perusteli Voltairelle siten, että he voisivat olla hyödyksi isänmaalle opettamalla nuorisoa tehokkaiksi tunnetuilla metodeillaan³²².

Tietysti tämä tarkoittaa myös sitä, että julkaisujen periodijako on ollut myös tieteellisesti perusteltu, siirryttiinhän Fredrik Suuren valtaan noustessa tiettyssä mielessä uuteen kauteen Preussin suhteessa katolilaisuuteen. Kuitenkin myös poliittinen motiivi on otettava huomioon jaottelun perusteena. Fredrik Suuren hallituskauden alkupuolta käsittelevä kokoelman osa tästä teemasta ilmestyi nimittäin vasta vuonna 1880, jolloin kulttuuritaisteluun liittyviä lakeja alettiin pikku hiljaa purkaa ja Bismarckin oli jo päättänyt pyrkiä sovintoon Vatikaanin kanssa³²³. Aiheen ajankohtaisuus oli muutenkin selkeästi ohi poliittisen katolisuuden ja Preussin valtion vastakkainasettelun hiljalleen lientyessä. Tätä osoittaa se, että vaikka samassa niin sanoakseni julkaisusarjan alasarjassa ”*Preussen und die katholische Kirche seit 1640*” julkaistiin vielä seitsemän osaa lisää, niiden ilmestymisvälit kasvoivat kasvamistaan, ja vasta vuonna 1902 julkaistu kahdeksas osa ylsi vain vuoteen 1803 asti. Sen jälkeen uusia osia ei enää näytä ilmestyneen.

Yleisarvosteluna voidaan sanoa, että tämä Preussin arkistolaitoksen julkaisusarjan ensimmäinen teos näyttää olleen onnistunut sekä poliittisesti että tieteellisesti. Poliittisesti sikäli, että alkulukujen tendenssi yhdessä tiettyjen asiakirjojen kanssa oli omiaan ohjaamaan tutkijaa tiettyyn käsitykseen katolilaisuuden ja Preussin valtion suhteista. Lisäksi on muistettava, että arkistoissa säilytetyt vuoden 1500 jälkeiset historiallisetkin asiakirjat olivat hankalan luvanhaun takana, ja että niistä tehdyt muistiinpanotkin piti hyväksyttää viranomaisilla (ks. alaluku 3.3). Näin ollen voidaan olettaa, että tutkijat ovat mieluummin tukeutuneet asiakirjakokoelmiin, jos niitä on yliopistojen ja museoiden kirjastoissa ollut saatavilla. Näiden sisältöä taas olisi juuri asiakirjasalaisuuden vuoksi

³²² Oster 2012, s. 152.

³²³ Dwyer 2001, ss. 177-178.

ollut helppo manipuloida.

Kokoelma kuitenkin vaikuttaa tähän nähden yllättävän tasapainoiselta, mikä on laskettava tieteen kannalta onnistumiseksi. On todennäköistä, että von Sybel itsekin historioitsijana on halunnut tehdä valikoimasta ensisijaisesti muuta kuin pelkän propagandavälineen. Tähän tietysti viittaavat hänen omatkin sanansa teoksen esipuheessa. Tosin von Sybelkin kautta rantain myöntää, että teoksella on tietty poliittinen tarkoitus, puhuuhan hän valtioviisauden ja tieteen olevan samaa. Joka tapauksessa, olisi ollut varsin helppoa tehdä kokoelmasta hyvin yksipuolinen ja tendenssimäinen, vallankin kun aineiston todellisen sisällön tarkistaminen olisi ollut käytännössä lähes mahdotonta. Tähän ansaan ei näköjään kuitenkaan ole sorruttu (lopullinen vastaus tähän tosin vaatisi kaiken valikoimaan harkitun materiaalin läpikäyntiä, mikä ilmiselvästi ei olisi käytännöllistä). Von Sybelin kanssa voi siis aivan pienellä varauksella olla samaa mieltä siinä mielessä, että tässä tapauksessa poliittinen tarkoitusperä edisti tieteellistä ja päinvastoin.

Säännöllisen julkaisutoiminnan aloittaminen oli myös selkeästi merkkipaalu Preussin arkistolaitoksen kehityksessä. Siitä tuli viimeistään tällöin vakavasti otettava tiede- ja kulttuuri-instituutio. Voidaankin sanoa, että juuri tämä vaihe merkitsee läpimurtoa arkistolaitoksen ammattimaistumiskehityksessä sekä statuksessa valtiokoneiston sisällä. Sillähän oli jo monopoli valtiollisten asiakirjojen säilytykseen, ja salausmääräysten takia se oli avainasemassa niiden päästämisessä tai pidättämisessä julkisuudelta. Se, että Bismarck hyväksyi julkaisutoiminnan, tarkoittaa siis sitä, että arkistolaitoksen toimijoiden harkintakykyyn ja uskollisuuteen valtiota kohtaan luotettiin niin paljon, että laitokselle voitiin antaa lupa oman suunnitelmansa mukaan julkaista haluamiaan asiakirjoja.

5.3. Provinssiarkistot vallan välineinä – tapaukset Posen ja Slesvig-Holstein

Alaluvuissa 2.2. ja 2.3. käsiteltiin jo lyhyesti sitä, miten uudet provinssiarkistot linkittyivät preussilaisen keskushallinnon lujittamiseen vuosina 1815–1866 kuningaskuntaan liitetyillä alueilla. Asiakirjojen kokoaminen preussilaisen järjestelmän mukaisesti johdettuihin arkistoihin, arkistoverkon keskittäminen ja entisten vapaiden valtakunnankaupunkien kaupunginarkistojen liittäminen osaksi Preussin arkistojärjestelmää heijastivat ja tukivat näiden alueiden hallinnon integroimista kuningaskuntaan siten, että asiakirjallinen tieto ja siten sen mahdollistama kontrolli saatiin uuden hallinnon haltuun. Mutta provinssiarkistoja voitiin käyttää myös tätä ilmeistä

tarkoitusta laajempien tavoitteiden ajamiseen. Tässä alaluvussa keskitytään Posenin (nyk. Poznan) arkiston perustamiseen sen kannalta, mitkä olivat mahdolliset poliittiset motiivit sen taustalla. Myös Slesvig-Holsteinin provinssiarkistoa käsitellään verrokkitapauksena, mutta lähteiden niukkuuden vuoksi valitettavasti vain lyhyesti.

Ennen kuin varsinkin Posenin tapausta käydään tarkastelemaan lähemmin, on syytä avata hieman historiallista taustaa. Yksi keskeinen aspekti siinä on monarkistisen Preussin suhde kansallisiin vähemmistöihinsä, etenkin puolalaisiin, toinen taas arkistojen käyttäminen vähemmistöjen tai muuten alistettujen kansallisuuksien hallintaan.

Saksalaisten ja puolalaisten välinen jännitys juontaa juurensa jo 1200-luvulta, jolloin Saksalainen ritarikunta saapui Itä-Preussin alueelle ja otti haltuunsa maita, joita Puolan ja Liettuan kuninkaat myöhemmin alkoivat vaatia itselleen. Tämä ensimmäinen konflikti päättyi Puolan voittoon, mutta jäi osittain kytemään saksalaisten herttuoiden edelleen hallitessa Itä-Preussia, olkoonkin Puolan vasalleina. 1700-luvun lopulla saksalaisten tähti Puolassa nousi jälleen, kun koko valtakunta jaettiin kolmessa erässä Venäjän, Preussin ja Itävallan kesken vuosina 1772, 1793 ja 1795. Napoleonin sotien aikaisten ja jälkeisten aluemuutosten jälkeen Preussin nettohyödyksi idässä jäivät Posenin ja Länsi-Preussin maakunnat. Samalla valtakunnan alamaisiksi tuli niin paljon puolalaisia, että heitä oli noin kymmenesosa väestöstä 1800-luvulla³²⁴. Itäisissä maakunnissa tietysti määrä oli suhteellisesti suurempi, niin että esimerkiksi juuri Posenin maakunnassa puolalaisia oli suuri enemmistö; vuonna 1910 930 628 verrattuna 440 287 saksalaiseen³²⁵.

Ennen vuotta 1848 puolalaiset eivät näytä olleen suuri ongelma valtionhallinnon silmissä, ja heille jopa annettiin laajoja oikeuksia. Länsi-Preussin ja Posenin läänit järjestettiin ”Posenin suurherttuakunnaksi”, jolla oli Berliinissä puolankieliseen eliittiin kuuluva edustaja. Lisäksi puolalaisilla oli enemmistö alueen maa- ja piiripäivillä, kontrolli alemman tason virkanimityksiin ja erinäisiä muita oikeuksia. Lisäksi, eikä varmasti vähäisimpänä, Posen-Gnesenin arkkipiispan virka tunnustettiin virallisesti kuuluvan puolankielisille³²⁶.

Preussin valtion suojeutusta (tai kenties vain neutraaliutta) osoittaa myös se, että puolan kieltä suvaittiin ja käytettiin jopa hallinnollisissa asioissa. Esimerkiksi Brombergin hallintopiirin

³²⁴ Hagen 1972, s. 38.

³²⁵ *Statistisches Jahrbuch* 1913, s. 25.

³²⁶ Hagen 1972, ss. 40-41.

tiedotuslehden teksti oli vielä vuonna 1834 painettu rinnakkain sekä saksaksi että puolaksi³²⁷. Tilanne kuitenkin muuttui saksalaisen nationalismin vahvistuessa myös Preussissa, ja puolalaistenkin kansallistunteen taas elyessä. Esimerkiksi vuonna 1862 opetusministeri von Mühler antoi määräyksen saksan kielen käyttämisestä Posenin suurherttuakunnan virkakirjeenvaihdossa. Siinä hän toteaa, että jo aiemmin annettujen määräysten nojalla velvollisuudesta hoitaa viranomaisten väliset kirjalliset asiat vain saksan kielellä saa poiketa ainoastaan siinä tapauksessa, että toinen osapuoli on hengellisen viran haltija, joka ei osaa riittävästi saksaa³²⁸. Tällä tietenkin tarkoitetaan puolankielisiä katolisia pappeja. Ministeri moittii ankarasti viranomaisia siitä, että saksan kielen käyttämisen vaatimusta ei ole noudatettu, ja toteaa, ettei edes puolankielisten asiakirjojen laatijalleen takaisin lähettäminen kehotuksella laatia se uudelleen saksaksi ole auttanut. Lopuksi hän vielä toteaa, että jatkuvan tottelemattomuuden vuoksi hallituksen on tarpeellista ryhtyä rankaisutoimiin, jos täytyy³²⁹. Tästäkin asiakirjasta näkee selvästi kahden kansallisuuden konfliktin alkavan kyteä; toisella puolen itsepintaisesti kieleensä pitäytyvät puolankieliset, toisella puolella valtakunnan pääkielen käyttöä ankarasti vaativat saksalaiset.

Lopullinen käännekohta puolalaiseen vähemmistöön suhtautumisessa oli todennäköisesti Venäjän Puolan kansannousu vuonna 1863. Preussi pelkäsi, että taistelut leviäisivät senkin alueelle ja solmi Venäjän kanssa Alvenslebenin sopimuksen, jonka nojalla Preussi salli venäläisjoukkojen ajaa puolalaiskapinallisten joukkoja takaa omalle alueelleen ja lupasi luovuttaa itse kiinni saamansa kapinalliset venäläisten tuomittaviksi³³⁰. Tämä tietysti vain lisäsi Preussissakin asuvien puolalaisten kaunaa, vaikka sopimusta ei pantukaan lopulta toimeen. Preussin hallinto taas pelätessään mahdollisesti senkin alueella tapahtuvan puolalaisen kansannousun, näyttää ottaneen tavoitteekseen Posenin ja Länsi-Preussin alueiden saksalaistamisen.

Tämän tavoitteen yksi osa oli historian hallinta, jonka tärkeyttä Preussin kaltaiselle konservatiiviselle valtiolle kuvattiin tämän luvun ensimmäisessä alaluvussa. Ja niin kuin on nähty, arkistolaitos oli avain tälle hallinnalle säilyttäessään lähteiden leijonanosaa. Näistä lähtökohdista ei olekaan yllättävää että Bismarck päätti perustaa Poseniin vuonna oman provinssiarkiston, jollaista siellä ei siihen mennessä vielä ollut. Sen tarkoituksena oli tukea, Weiserin sanoin, ”Puolan historian 'valloitusta' saksalaisen tutkimuksen keinoin”, ja vahvistaa siten käsitystä saksalaisten perimmäisestä omistusoikeudesta alueeseen. Tämä toteutettaisiin todistamalla tuhansien asiakirjojen

³²⁷ Ks. *Amtsblatt der königlichen Regierung zu Bromberg* 1834, koko teos.

³²⁸ *Ministerial-Blatt* 1862, s. 185 nro 117.

³²⁹ *Ibid.*

³³⁰ Mm. Steinberg 2011, s. 192.

avulla, että ”Puolan [1500-1700-lukujen aatelis-]tasavalta oli saanut kaikki oleelliset elementtinsä Saksasta”³³¹.

Ajatus arkiston perustamisesta ei kylläkään ollut uusi, ja tuli itse asiassa paikalliselta tasolta. Nimittäin kun asiasta puhuttiin maapäivien edustajainhuoneessa vuonna 1866 budjettikeskustelun osana, puolalaisen fraktion edustaja Kasimir Kantak esitti seuraavanlaisen esihistorian Posenin arkistohankkeelle:

*”[...] Jo vuonna 1855 asia otettiin esille budjettikomissiossa. Kysyttiin, miksi Posenin suurherttuakunnassa ei ole provinssiarkistoa. Silloin hallituksen edustaja selitti, että [provinssi-]arkistoa oli ollut vasta 30 vuoden ajan, niitä ei ollut kaikissa provinseissa ja niitä ylipäätään perustettiin tarpeellisuusarvion pohjalta. Posenissa oli joitakin tuhansia asiakirjoja, ja hallituksen aikomuksena oli tarkastuksen avulla selvittää, josko Poseniin perustettaisiin arkisto, ja tätä tarkastusta saattoi odottaa pian. Tämä tapahtui vuonna 1855. [Hallituksen edustajan vastauksen] kuultuaan komissio lausui painokkaan toivomuksen, että tämän laitoksen suhteen ryhdyttäisiin toimiin aivan pian.”*³³²

Seuraavina vuosina ei kuitenkaan tapahtunut mitään, paitsi lupailuja siitä että asiaan palataan ”seuraavina viikkoina”³³³. Kuitenkin vasta vuonna 1860 asia sai uuden käänteen, kun hallitus ilmoitti, että materiaalia oli liian niukasti provinssiarkiston perustamiseen; tärkeimmät aineistot olivat venäläisten hallussa rajan toisella puolen. Siksi hallitus halusi odottaa, josko lisää asiakirjamateriaalia löytyisi. Tämä ei edustajan mukaan ollut kuitenkaan koko totuus. Esimerkiksi erään kollegiaattiseurakunnan arkisto oli viety Königsbergiin säilytykseen. Ja niin kuin Kantak hivenen ivallisesti totesi, ”luonnollisesti, kun Posenin suurherttuakunnasta viedään aineistoa Königsbergiin, jää sitä jäljelle entistä vähemmän”³³⁴.

Huolimatta yrityksistä muistuttaa hallitusta asiasta, se ei edennyt. Vanhoja asiakirjoja oli löytynyt vain 467 sidosta, joista niistäkin yksi katosi vuonna 1860 tai 1861. Hallitus piti tätä liian pienenä määränä erillisen arkiston perustamiseen, eikä vielä vuonna 1864 hallitukselle osoitettu muistutukseen asiasta johtanut mihinkään toimiin³³⁵. Näin siis Kantak.

³³¹ Weiser 2000, s. 50.

³³² *Abgeordnetenhaus* 1866, Bd. 2, s. 655.

³³³ *Ibid.*, ss. 655-656.

³³⁴ *Ibid.*, s. 656.

³³⁵ *Ibid.*, s. 656.

Hallituksen edustaja salainen hallitusneuvos Wagener oli jo ennen häntä sanonut huomattavasti suppeammin saman asian. Hän kuitenkin huomautti, että tällä välin oli ilmaantunut ”vihjeitä” aineistoista, joita provinssiarkistoon voitaisiin antaa säilytettäväksi. Niinpä arkiston perustaminen voitiin sisällyttää vuoden 1867 budjettiin, vaikka ei ollutkaan aivan varmaa että asiakirja-aineisto riittäisi³³⁶. Suhteessahan kyseessä olikin pienehkö raha; Kantak toteaaakin, että 150 tai 160 miljoonan taalerin budjetissa 1500 tai 1000 taalerin lisä ei ole paljon³³⁷.

Preussin hallitus oli siis vuosia ollut haluton perustamaan arkistoa, ja vielä vain kaksi vuotta aiemmin jättänyt koko asian silleen, perusteena liian vähäinen aineistomäärä. Vuoden 1866 budjettikeskustelussa kuitenkin siis myös hallituksen edustaja äkkiä totesikin, että arkiston perustaminen käy päinsä. Herääkin kysymys siitä, mitä olivat ne ”vihjeet”, joista Wagener puhui, sekä siitä, miksi arkisto sittenkin haluttiin perustaa vaikka myös yleensä hallitukseen vastahankaisesti suhtautuva puolalainen fraktio halusi sitä. Sitovien todisteiden puutteessa on valitettavasti pakko turvautua oletuksiin, mutta todennäköisesti Bismarck on tajunnut valtiollisten arkistojen hyödyt poliittiselta kannalta ja päättänyt siksi perustaa sellaisen myös Poseniin. Vuoden 1867 provinssiarkisto-ohjekin oli varmaankin työn alla juuri näihin aikoihin.

Tässä ohjeessahan oli nimittäin julkisuusmääräysten lisäksi muitakin kohtia, jotka pyrkivät varmistamaan asiakirjojen saamisen valtiolliseen kontrolliin. Esimerkiksi, arkistonhoitajilla oli velvollisuus ilmoittaa arkistolaitoksen johtajalle, mikäli saivat tiedon ”oikeudenvastaisesti valtiolta salatuista” asiakirja-aineistoista. Samoin heillä oli velvollisuus pyrkiä täydentämään arkistonsa aineistoja ja hankkia kokonaiskuva myös provinssin kaupunkien, seurakuntien, ammattikuntien ja jopa yksityishenkilöiden arkistojen sisällöistä ja mahdollisuuksien mukaan laatia jäljennöksiä niissä olevista asiakirjoista³³⁸. Tässä mielessä voidaan sanoa, että arkistot tosiaan valloittivat, ellei itse historiaa, niin ainakin sen lähteistöt varsin perusteellisesti. Vielä kun otetaan huomioon, että suurin osa arkistotyöntekijöistä ja etenkin johtoportaan virkamiehistä on ollut saksalaisia, kun taas suuri osa aineistoista oli puolalaista alkuperää, saa provinssiarkisto-ohje jopa kolonialistisia sävyjä Posenin kontekstissa. Herääkin pieni epäily, että jotkin määräyksen kohdista on räätälöity osin juuri puolalaisia (ja miksei vastavalloitettuja tanskalaisiakin) alueita silmällä pitäen.

Siksi onkin ironista, että juuri puolalainen edustaja tuki yhdessä hallituksen edustajan kanssa

³³⁶ *Abgeordnetenhaus* 1866, Bd. 2, s. 655.

³³⁷ *Ibid.*, s. 656. Tarkkaa hyväksyttyä summaa en voi sanoa, koska edustajainhuoneen pöytäkirjojen liitteitä tältä vuodelta ei ole käytettävissäni.

³³⁸ *Ministerial-Blatt* 1867, s. 328 nro 251.

arkiston perustamista. Näyttäisi siltä, että Kantak ei ole tajunnut kaikkia asian poliittisia ulottuvuuksia, vaan on pitänyt asiaa lähinnä arvovaltakysymyksenä. Hänhän muun muassa perustelee arkiston tarvetta silläkin, että kaikilla muillakin provinseilla on sellainen³³⁹. Voi myös olla, että hän ei ole joko ollut tietoinen asiakirjojen käyttöön saamiseen liittyvistä hankaluuksista, tai ei ole käsittänyt julkisuusmääräysten koko ulottuvuutta, vaan on ajatellut arkistosta voivan tulla puolalaisuutta tukevan historiantutkimuksen keskus ja siten siis hänen ryhmälleen poliittisesti edullinen. Tähän viittaisi se into, jolla hän asiaa puoltaa sekä se, että hän valittelee sitä vahinkoa, joka arkistoinnin kunnollisen järjestämisen puutteesta on aiheutunut aineistoille³⁴⁰.

Tämä on tietysti arvailua, vaikkakin kohtalaisille perusteille rakentuvaa. Se on kuitenkin tosiasia, että Posenin provinssiarkiston perustaminen hyväksyttiin ilman enempää keskustelua osana valtioministeristön budjettia, 31. kapiteelin kohtana 2³⁴¹. Perustaminen lyötiin vielä lukkoon marraskuussa 1867 pidetyn valtioneuvoston kokouksen äänestyksessä. Tässä samassa kokouksessa lausuttiin myös edellä siteeratut sanat historian valloittamisesta. Suureellisista sanoista huolimatta arkiston toiminnan alkamisessa ei pidetty kiirettä; se aukesi vasta vuoden 1869 alussa, 4370 asiakirjoja sisältävää foliosidosta ”siemenaineistonaan”³⁴². Tässä on huima ero verrattuna Kantakin esittämiin asiakirjojen määriin. Ilmeisesti aineistoja alkoikin löytyä heti, kun löytyi myös tahto niitä säilyttävän arkiston perustamiseen. Voi olla, että budjetin hyväksymisen ja arkiston avautumisen välissä maakuntaan on lähetetty arkistoammattilaisia tätä varten. Niinhän tehtiin myös Reininmaissa 1820-luvulla, ja hallitushan oli Kantakin mukaan luvannut järjestää aineistojen tarkastuksen jo vuonna 1855 ja uudelleen vuonna 1858³⁴³. Onkin mahdollista ja ehkä jopa todennäköistä, että tämä lupaus viimein olisi täytetty. Kun kerran arkisto oli päätetty perustaa, niin melko kustannustehotontahan se olisi ollut Kantakin mainitsemien vain 466 asiakirjasidoksen³⁴⁴ säilyttämiseen.

Posenin maakunta-arkiston perustamisen poliittiseen motiiviin viittaa myös eräs sen erikoisuus. Sille nimittäin annettiin tehtäväksi pian perustamisensa jälkeen ottaa säilytykseensä myös provinssin kaupunkien arkistot kokonaisuudessaan. Mikään muu Preussin provinssiarkisto ei

³³⁹ *Abgeordnetenhaus* 1866, Bd. 2, s. 656.

³⁴⁰ *Ibid.*

³⁴¹ *Abgeordnetenhaus* 1866, Bd. 2, s. 1247.

³⁴² Weiser 2000, s. 50.

³⁴³ *Abgeordnetenhaus* 1866, Bd. 2, ss. 655-656.

³⁴⁴ Kantak käyttää kovin ylimalkaista sanaa Piecen puhuessaan tästä lukumäärästä, joten ei ole selvää ovatko kyseessä yksittäiset asiakirjat, sidokset vai muut säilytysyksiköt. Ottaen huomioon, että hän hiukan myöhemmin puhuu ”joistakin tuhansista asiakirjoista” (*einige Tausende Urkunden*), luku 466 varmastikin tarkoittaa asiakirjasidosten määrää.

toiminut näin³⁴⁵. Vaikuttaisi siis siltä, että kaikki mahdolliset historiallisesti merkittävät, ja potentiaalisesti Puolan vapaudenajoista muistuttavat, asiakirjat haluttiin saada yhden katon alle, jossa niitä kontrolloiti vuoden 1867 provinssiarkistomääräyksen mukaan arkiston johtokunta, jonka jäsenet muun valtionhallinnon tapaan ovat tietenkin olleet saksalaisia, sekä osittain myös samaten saksalainen maaherra (arkiston perustamisaikaan Karl von Horn). Tilanteessa siis oli kaikki ainekset juuri sellaiseen historiankuvan muokkaamisen maksimaaliseen hyödyntämiseen, kuin valtioneuvoston marraskuun 1867 kokouksessa oli kaavailtu.

Miten tehokkaasti tätä mahdollisuutta sitten käytettiin? Sitä on vaikea sanoa. Ainakin arkistolaitoksen itsensä kannalta ottaen kysymys oli enemmän historian vangitseminen kuin valloitusoperaatiosta. Tämän toteaa, kun tarkastelee vuonna 1878 aloitettua asiakirjakokoelmien julkaisusarjaa. Vuoteen 1918 mennessä julkaistiin yli 80 osaa, mutta Posenia niistä käsitteli vain yksi, vuonna 1887 julkaistu 31. osa. Sekään ei ollut edellisessä alaluvussa käsitellyn ”Preussi ja katolinen kirkko”- kokoelman tavoin avoimen poliittinen ilmestymisaikansa kontekstissa tai aiheeltaan. Se nimittäin sisälsi otsikkonsa mukaan ”vanhimmat suurpuolalaiset tuomiokirjat” Posenista vuosilta 1386 – 1399³⁴⁶.

Teoksen esipuhekaan ei ole samalla lailla räikeästi tiettyä näkökulmaa ajava kuin Preussin ja katolisen kirkon suhteita käsitelleen osan. Se lähinnä esittelee neutraalin kuivakkaasti Suur-Puolassa keskiajalla vallinneen oikeusistuinjärjestelmän³⁴⁷, ja niiden toiminnasta syntyneiden tuomiokirjojen yleisen sisällyksen ja ominaisuudet³⁴⁸. Jos valikoiman tästä osasta haetaan jotain poliittista sisältöä, se on piilotettu tekstin sävyyn ja paikannimien käsittelyyn. Puolan kuningaskunnasta nimittäin puhutaan lähinnä vain ”vanhana Puolana”³⁴⁹ tai ”entisenä Puolana”³⁵⁰, ja silloinkin vain ohimennen. Tästä ja valikoiman aiheen kontekstista syntyy vaikutelma, että Puolan valtio itsessään on jotain ollutta ja mennyttä, eikä ole sinänsä kiinnostava.

Mitä taas paikannimiin tulee, niin ne ovat kauttaaltaan saksalaisessa muodossa myös silloin, kun tekstissä puhutaan keskiajalla voimassa olleista tuomiopiirijaoista. Esimerkiksi, Posen eikä Poznan, Gnesen eikä Gniezno ja niin edelleen³⁵¹. Virrehän on samaa luokkaa kuin jos keisariajan Saksasta

³⁴⁵ Weiser 2000, ss. 50-51.

³⁴⁶ *Publicationen* 1887, 31. Band, etulehti.

³⁴⁷ *Ibid.*, ss. x-xii.

³⁴⁸ *Ibid.*, ss. vii-viii.

³⁴⁹ *Ibid.*, s. v.

³⁵⁰ *Ibid.*, s. vii.

³⁵¹ *Ibid.*, s. x, xi.

puhuttaessa Danzigista käytettäisiin nimitystä Gdansk. Voikin olla, että tällä käytännöllä on haettu mielikuvaa siitä, että kyseiset kaupungit ovat aina olleet jollain tavalla saksalaisia. Toki kyseessä voi olla myös yksinkertaisesti se, että esipuheen kirjoittaja on ajatellut lukijoiden mukavuutta esittämällä paikannimet sillä hetkellä käytetyissä muodoissa, tai ei jopa edes ole ajatellut koko asiaa. Toisaalta, ajatusta tarkoituksellisuudesta tukisi se, että esipuheessa tähdennetään kaupunkien olleen *saksalaisen* kaupunkioikeuden alaisia, riippumatta niiden väestön etnisyydestä³⁵². Samoin Suur-Puolan keskiaikaisesta aatelistosta kerrotaan, että se oli suurelta osin saksalaista³⁵³.

Preussin puolalaisalueita käsittelevien asiakirjajulkaisujen puute on yleisesti ottaen mielenkiintoista, kun otetaan huomioon sarjassa julkaistujen osien runsaus ja se, että muiden provinssien historian dramaattisimmista vaiheista oli julkaistu jopa useita niteitä, kuten moniosainen (Itä-)Preussin herttuakuntaa uskonpuhdistuksen aikana dokumentoiva valikoima. Tähän nähden Posenin ja länsi-Preussin liittämistä Preussin kuningaskuntaan ja niiden vaiheista esimerkiksi toisessa Pohjan sodassa (1655-1661), johon Brandenburgkin osallistui, olisi voinut odottaa ilmestyneen kokoelman tai parikin. Tilan puutetta julkaisusuunnitelmassakaan ei voi tästä syyttää, koska von Sybelkin toteaa sen käsittäneen jopa 60-70 nidettä heti alusta alkaen³⁵⁴. Lisäksihän Posenin arkisto oli toiminut jo yhdeksän vuoden ajan ennen julkaisusarjan käynnistämistä.

Mahdollisia selityksiä on kolmekin, joista kaikki voivat olla yhdessä olleet vaikuttamassa. Ensinnäkin, syynä voi olla yksinkertainen kiinnostuksen puute puolalaisten historiaa kohtaan arkistolaitoksen tutkijoiden puolelta. Suurimmalta osaltaan saksalaista kohdeyleisöäkin on sen oma historia kiinnostanut eniten, minkä vuoksi Itä-Preussi, Brandenburg ja läntiset provinssit ovat niin hyvin edustettuina maakuntia käsittelevien valikoimien joukossa. Tietysti on myös huomattava mahdollinen puolan kielen osaamisen puute sekä aineiston suhteellinen vähyys kiinnostuksen vähentäjinä.

Toinen mahdollinen syy on aineiston suhteellinen vähyys. Jopa Posenin arkiston perustamista kannattanut Kantak toteaa, että tärkeimmät asiakirja-aineistot olivat Venäjän puolella rajaa³⁵⁵. Myös tuomiokirjakokoelman esipuheessa todetaan, että siinä missä Posenin provinssiarkistossa oli kirjoittamisaikaan noin 5000 asiakirjasidosta, oli niitä Varsovan arkistossa 70 000³⁵⁶.

³⁵² *Publicationen* 1887, 31. Band, s. xiii.

³⁵³ *Ibid.*, s. xiv.

³⁵⁴ *Publicationen* 1878, 1. Band, s. vii.

³⁵⁵ *Abgeordnetenhaus* 1866, Bd. 2, s. 656.

³⁵⁶ *Publicationen* 1887, 31. Band, s. viii.

Kolmas pääselitys on poliittisempi. Oli varmaan turvallisempaa pitää asiakirjoja lepäämässä arkistossa ja hoitaa tapauskohtaisesti mahdolliset asiakirjapyynnöt normaalin lupamenettelyn kautta kuin ryhtyä valikoimaan asiakirjoja julkaistavaksi. Mahdollisilta puolalaiseen nationalismiin kallellaan olevilta tutkijoiltahan saattoi aina evätä tutkimusluvan, ja näin varmasti on meneteltykin. Sen sijaan yliopistoihin ja vastaaviin instituutioihin levinneiden asiakirjakokoelmien, jopa tohtoroitujen, avulla olisi ollut mahdollista tehdä valtion eduille potentiaalisesti vaarallista tutkimusta, varsinkin kun niitä käyttävien tutkijoiden muistiinpanoja ei voinut tarkastaa, toisin kuin arkistojen käyttäjien.

Tässä kohden on myös muistettava, että juuri historia on yksi tärkeimmistä kansallisen tietoisuuden luomisen keinoista, ja siten paitsi olemassaolevan valtion legitimitetin pönkittämisen väline, kuten Preussissa, myös muiden valtaan alistetuille kansoille keino perustella vapautuksen oikeutusta. Esimerkiksi sekä Venäjälle että Itävallalle kuuluneissa nykyisen Ukrainan osissa ukrainalaiset älymystön jäsenet alkoivat juuri näihin aikoihin herätellä kansallista tietoisuutta käyttämällä historiallisia muistoja hyväksi. Jopa vain muutaman vuosikymmenen kestänyttä ja verraten pientä osaa Ukrainasta koskenutta itsehallintoa kasakoiden hetmanaatin alla 1600- ja 1700-lukujen taitteessa käytettiin tukemaan käsitystä ukrainalaisen kansan erillisyydestä venäläisiin nähden ja eräänlaisena tulevan ukrainalaisen valtion myyttisenä prototyypinä³⁵⁷.

Samaan tapaan jaetussa Puolassa nationalistista henkeä haettiin historian kautta. Ehkä kuuluisimpana esimerkkinä juuri 1800-luvun loppupuolella Venäjän Puolassa toimi kirjailija Henryk Sienkiewicz, joka julkaisi vuonna 1900 romaaninsa *Krzyżacy* (suom. *Ristiritarit*), jonka tekstissä on nähtävä kaksi tasoa. Ilmitasona on puolalaisten ja Saksalaisen ritarikunnan vihollisuus, jonka kärjistymistä ja huipentumista Tannenbergin taisteluun vuonna 1410 romaani kuvaa hehkuvan puolalaismyönteisesti. Piilotasolla taas romaanin saksalaiset ovat 1800-luvun lopun venäläisen sortajan symboli, ja siten romaani on allegoria myös kirjoitusaikinsa tapahtumista.

Myös akateemisen historian alalla näkyi samaa henkeä. Esimerkiksi Sienkiewiczin tavoin Venäjän puolella rajaa syntynyt puolalainen historioitsija Joachim Lelewel käytti koko uransa Puolan historian tutkimiseen, ja julkaisi teoksia muun muassa Puolan viimeisestä kuninkaasta Stanislav Augustista, valtakunnan kolmesta perustuslaista sekä ehkä tulenarimpana Puolan lyhyen historian vuodesta 1795 eteenpäin, jonka nimi suomeksi käännettynä oli ”Puola jälleensyntymisen tuskissa;

³⁵⁷ Kubicek 2008, ss. 50-51.

Puolan historia vuodesta 1795 eteenpäin kansanomaisesti kuvattuna³⁵⁸³⁵⁹. Hän myös julkaisi lapsille tarkoitettun Puolan historian yleisesityksen, jonka saksankielisen käännöksen esipuheessa todetaan, että Puolan jako ja saksalaisten valtioiden (eli Preussin ja Itävallan) osallistuminen siihen oli väärä, jonka oikaisemiseksi ei ole tehty mitään. Ehkä varovaisuuden vuoksi esipuheen kirjoittaja H. J. Handschuch pyörittelee kysymystä Puolan valtion uudelleen perustamisesta siten, että asiasta voidaan olla montaa mieltä. Puolan historian perusteiden tuntemus kuitenkin esitetään tämän ”tärkeän kysymyksen” ratkaisemiselle välttämättömänä³⁶⁰. Itse teoksen viimeinen osa taas paljastaa, mikä on Lelewelin todellinen kanta asiaan. Jo sen provokatiivinen nimi on ”Uudelleen nouseva Puola; tai Puolan historia sen tuhosta lähtien”³⁶¹. Tämän osan esipuheessa myös sanotaan vuoden 1830 kansannousun ”sytyttäneen puolalaisten sydämet ja kutsuneen heidät uuteen elämään”³⁶². Samoin tekstin mukaan Puolalla on meneillään ”ylösnousemuksen aika”, joka ei ole vielä täytetty³⁶³.

On helppo ymmärtää, että tämä on täydellisen vastakkainen historiannäkemys sille, mitä Preussin vallanpitäjät halusivat vaalia. Samoin on muistettava, että nationalistiset liikkeet alkoivat yleensä kyseisen kansan koulutettujen eliittien piiristä, tai vähintään vaativat niitä johtajikseen ja tarkemmin muotoilemaan niiden aatesisältöä. Mikäli älymystö ei kyennyt luomaan yhteyttä alempien kansankerrosten kanssa, ei myöskään kansallinen liike voinut päästä kunnolla käyntiin. Preussin valtion politiikka Posenissa ja Länsi-Preussissa olikin tähdännyt juuri eliittien ja laajojen massojen pitämiseen toisistaan erillään, muun muassa vapauttamalla talonpojat velvoitteistaan aatelialueita kohtaan. Tämä olikin enemmän tai vähemmän onnistunut, sillä Preussin puolalaisten suuret massat eivät lähteneet mukaan vuosien 1830, 1848 tai edes 1863 levottomuuksiin³⁶⁴, kun taas Venäjän puolella etenkin jälkimmäisenä vuonna kansannousu oli yleinen ja vaati laajoja sotilasoperaatioita kukistamiseksi.

Mutta jos perinteinen yhteiskunnallinen yhteys eliitin ja kansan välillä olikin katkaistu, saattoi edellinen pyrkiä silti luomaan henkistä yhteyttä kansaan. Omankielinen, kansallishenkinen historia olisi tietysti voinut olla tehokas keino tähän, ainakin osana eliitin johtamaa myös sosiaalisten ja taloudellisten olojen parantamiseen tähtävää ohjelmaa, jollaista Preussinkin puolalaisalueilla

³⁵⁸ *Polska odradzająca się czyli dzieje polskie od roku 1795 potocznie opowiedziane*. Bryssel 1836.

³⁵⁹ Baar 2010, ss. 20-23.

³⁶⁰ Lelewel 1846, ss. iv-v.

³⁶¹ *Ibid.*, s. 387.

³⁶² Lelewel 1846, s. 387.

³⁶³ *Ibid.*, s. 388.

³⁶⁴ Hagen 1972, ss. 39-40.

älymystö kaavaili³⁶⁵. Mutta historian kirjoittamiseen tarvitaan lähteitä, mikäli sen on tarkoitus olla muutakin kuin pelkkää propagandistista tarinankerrontaa.

Tämän näyttää Preussin hallitus 1860-luvun lopulle tultaessa tajunneen. Se oli varmasti seurannut Venäjän Puolan kehitystä, ja tajunnut että esimerkiksi Lelewelin teosten kaltainen kiihotus saattaisi saada myös Preussin puolalaiset radikalisoitumaan. Posenin maakunta-arkiston perustaminen onkin nähtävä jo sen Hagenin mainitseman politiikan jatkeena, jossa puolankielinen eliitti mukaanlukien älymystö pyrittiin eristämään laajoista massoista. Arkistollisessa kontekstissa se tarkoitti sitä, että vaarallista tutkimusta mahdollistavat lähteet tuli saada lukon taakse. Tähän viittaa jo sekin tosiasia, että Posenin maakunnassa haravoitiin aineistoa arkistoon myös kaupunkien arkistoista. Samoin jo esitetty mahdollinen poliittinen motiivi kyseisestä maakunnasta kertovien asiakirjajulkaisujen vähyydelle käy hyvinkin todennäköiseksi. Tähän viittaisi jo sekin, että ainoa varsinaisesti Posenia koskeva arkistolaitoksen julkaisu sisältää keskiaikaisia, vaikealukuisia latinankielisiä asiakirjoja³⁶⁶, jotka eivät myöskään ole peräisin miltään Brandenburg-Preussin ja Puolan kuningaskunnan välisen konfliktin ajalta, vaikka juuri näistä olisi voinut löytyä runsaastikin materiaalia. Toisin sanoen, julkaisu ei ole ollut juurikaan hyödyllinen kansallistuntoa kiihottavan populaarihistorian raaka-aineeksi. Lisäksi on muuten myös huomattava, että valikoimaan otetut asiakirjat olivat vuotta 1500 edeltävinä joka tapauksessa vapaasti käytettävissä, joten valikoima ei varsinaisesti paljastanut mitään sellaisia lähteitä, joita ei kuka tahansa olisi voinut saada käyttöönsä arkistossa käymällä.

Myös Tanskalta vuonna 1864 valloitetun Slesvig-Holsteinin provinssiarkiston perustamista vuonna 1868 voidaan ehkä tarkastella tästä näkökulmasta. Se sijoitettiin ensin Gottorfin linnaan ja siirrettiin vuonna 1871 Hattensteinin herrainhuoneeseen. Tanskan vallan aikaan herttuakuntien keskeisten viranomaisten asiakirjat oli kuljetettu Kööpenhaminan valtionarkistoon, minkä vuoksi Saksan keisarikunta aloitti 1870-luvun puoliväliin asti kestäneet neuvottelut niiden luovuttamisesta Saksaan³⁶⁷.

Tälle oli varmasti käytännöllinenkin syy, koska osa herttuakuntien asiakirja-aineistoista oli jo Preussin alueeseen liitetyn Kielin kaupunginkirjastossa, joten arkistot luonnollisesti haluttiin saada jälleen yhtenäisiksi. Mutta vaikuttaa myös hyvin todennäköiseltä, että luovutusvaatimukseen ja lääninarkiston perustamiseen vaikutti myös se, että samalla tavoin kuin Posenissa, asiakirjojen

³⁶⁵ Hagen 1972, s. 42. Kyseessä oli ns. ”orgaanisen työn” käsite, jonka tarkempi ruotiminen ei kuulu tämän työn piiriin.

³⁶⁶ *Publicationen* 1887, 31. Band: s. vi.

³⁶⁷ Weiser 2000, s. 51.

avulla voitiin todistella Slesvig-Holsteinin perimmäistä saksalaisuutta, ja siten oikeuttaa sen kuulumisen Preussiin. Vuosien 1848 ja 1864 sodathan olivat johtuneet juuri siitä, että Preussi katsoi vuodesta 1460 ”erottamattomien” herttuakuntien kuuluvan Pohjois-Saksan liiton (eli käytännössä Preussin itsensä) alaisuuteen³⁶⁸. Samoin vuoden 1866 Itävallan vastaisen sodan julkisesti ilmaistuna syynä oli ollut Slesvig-Holsteinin asema.

Erityisen todennäköisen tästä mahdollisuudesta tekee se, että Preussin arkistolaitos kärsi kroonisesta toimitilojen puutteesta juuri Schleswig-Holsteinin lääninarkiston perustamisen aikoihin³⁶⁹, joten ei tunnu todennäköiseltä että uusi, kipeästi kaivattua tilaa tarvitseva arkisto olisi perustettu ilman painavaa poliittistakin motiivia. Käytettävissäni olevat lähteet ovat valitettavasti tämän kysymyksen ratkaisemiseen liian niukat. Kuitenkin prosessissa on nähtävä tiettyjä yhteisiä piirteitä Posenin tapauksen kanssa: Varsin yhtäkkinen perustamispäätös hajanaisista aineistoista ja sopivien tilojen puutteesta huolimatta sekä pyrkimys haalia kaikki historiallisesti merkittävät asiakirjat juuri provinssiarkistoon, Posenin tapauksessa kaupunkien arkistot haltuun ottamalla, Slesvig-Holsteinissa neuvottelemalla niiden luovutus Tanskasta. Jää siis varteenotettava epäily siitä, että tämänkin arkiston perustaminen oli pohjimmiltaan poliittinen teko.

³⁶⁸ Oster 2012, ss. 319-321.

³⁶⁹ Weiser 2000, s. 51.

LUKU 6: PÄÄTÄNTÄ

Arkistolaitoksen kehitys ja asiakirjahallinnon käytännöt Preussin kuningaskunnassa vuosina 1848–1918 ovat melko monitahoinen vyyhti, kuten on nähty, ja niihin liittyi monenlaisia motiiveja ja puolia. Kun näitä katsotaan tämän työn tutkimuskysymysten valossa, huomataan, että kokonaisuudesta voidaan erottaa tiettyjä toisiinsa liittyviä ja toisiaan tukevia aspekteja, jotka yhdessä muodostavat kohtuullisen selkeän kokonaisuuden, joka on ollut osa Preussin valtiollista vallan ja kontrollin kompleksia. Ensimmäinen huomioitava asia on arkistojen ja asiakirjahallinnon rooli ja yhteispeli suorassa poliittisessa kontrollissa. Toinen päälinja on tähän kontrolliin liittyvä asiakirjallisten tietojen arvotus. Kolmas ja viimeinen pääaspekti on menneisyyden hallinta historiallisten lähteiden kontrollilla, minkä tarkoitus on ollut tukea valtion legitimitettä eli äärimmilleen pelkistetysti sanottuna kansalaisten halua alistua valtion valtaan, mikä taas on hyödyttänyt päivittäistä, suoraa poliittista kontrollia. Jo käsittelyluvuissa on esitetty näistä kaikista yksityiskohtaisiakin johtopäätöksiä, joten tämän luvun tarkoitus on lähinnä koota ne suppeasti yhteen ja osoittaa niiden väliset yhteydet, sekä mahdollisuuksien mukaan miten tehokkaasti arkistollis-asiakirjallinen kompleksi on tukenut Preussin valtion tavoitteita.

Mitä tulee arkistojen ja asiakirjahallinnon rooliin, nämä olivat Preussin kuningaskunnassa hyvin pitkälti erillisiä toimintoja ja kietoutuivat virallisesti yhteen vasta asiakirjojen passiivivaiheessa. Kuitenkin niiden välillä on tiettyjä yhteyksiä jo asiakirjojen aktiivivaiheessa. Niin kuin luvuissa 3 ja 4 esitettiin, aktiivivaiheen asiakirjahallinto oli yksinomaan ministeriöiden ja jopa alemman tason viranomaisten käsissä ainakin von Sybelin vuonna 1876 lähettämään kiertokirjeeseen asti. Asiakirjojen eheyden, autenttisuuden ja säilytysarvon määrittely olivat kaikki kriittisissä vaiheissaan arkistolaitoksen toimivallan ulkopuolella. Näin ollen viranomaisten tähän asiaan liittyvillä päätöksillä oli suora vaikutus siihen, millaisia aineistoja arkistot saivat ja mikä oli niiden laatu. Niin kuin on nähty, varsinkin asiakirjojen hävittämisen osalta tämä oli kaikkea muuta kuin optimaalinen ratkaisu.

Asialle saattaa kuitenkin löytyä selitys, kun tarkastellaan sitä yksityiskohtaisuutta, millä ministeriöt säätelivät oman toimialansa asiakirjojen laatua ja sisältöä. Luvussa 4 esitettiin, miten tärkeä etenkin asiakirjojen aitous oli viranomaisten kansalaisiin ja maassa oleskeleviin ulkomaalaisiin kohdistamassa kontrollissa. Voi siis olla, että arkistolaitokselle ei ole haluttu antaa suurempaa roolia asiakirjahallinnossa, koska sen kykyyn toteuttaa muiden viranomaisten toiveet tässä suhteessa ei ole täysin luotettu. Reagointi muuttuviin olosuhteisiin, kuten väärennösten paljastumiseen tai

tarpeeseen muuttaa asiakirjojen tietosisältöä, oli nopeampaa kun ministeriö itse saattoi suoraan panna sen toimeen. Näyttää myös siltä, että arkistolaitos itsekään ei ollut suuresti kiinnostunut ohjaamaan muiden viranomaisten päivittäistä asiakirjatyöskentelyä.

Tätä käsitystä tukee myös se, että arkistolaitoksen pääfokus sen omien johtajienkin mielestä oli historiallisten asiakirjojen säilyttäminen, ja siten historian tutkimuksen edistäminen. Toisaalta esimerkiksi vuoden 1867 provinssiarkistomääräyksen mukaan sen roolina oli myös tukea valtion oikeudellisia ja taloudellisia etuja säilyttämällä viranomaisten juridista merkitystä omaavia asiakirjoja. Näemme siis osittaisen ristiriidan arkistolaitoksen käsityksessä omasta roolistaan ja valtiollisen johdon tavoitteiden välillä. Hegeliläisittäin ilmaistuna tosin voitaisiin sanoa, että tästä teesistä ja antiteesistä muotoutui vähintäänkin kohtuullinen synteesi. Ottamalla vastaan viranomaistenkin asiakirjoja arkistolaitos nimittäin toteutti myös historiatieteellistä tehtäväänsä, kun taas valtionkin eduille tietynlaisen historian tutkimuksen vaaliminen oli hyödyllistä. On siis todettava, että vaikka aktiivivaiheen asiakirjahallinnon laiminlyönti arkistolaitoksen osalta oli hukattu mahdollisuus, niin arkistot kuitenkin saattoivat myös historiallisemmin suuntautuneina hyödyttää valtion välittömämpiäkin poliittisia etuja.

Tästä tärkeimpänä esimerkkinä voidaan esittää asiakirjahallintoonkin liittyvä asiakirjojen julkisuus, jonka kohdalla nähdään selvästi, että sitä kontrolloitiin tiukasti valtion etujen hyödyttämiseksi. Asiakirjajulkisuudessa tai sen puutteessa kun oli kyse taloudellisesta, hallinnollisesta ja historiankuvaan liittyvästä kontrollista. Valtio kun saattoi turvata asiakirjojen saannin luvanvaraisuudella sekä omat että kansalaistensa juridiset ja taloudelliset edut, että samalla pitää omille eduilleen epämieluisat asiakirjalliset tiedot poissa yleisön silmistä. Sen, että tätä pidettiin tärkeänä osoittaa se, miten 1800-luvun alkupuolen alueliitosten jälkeen uusien provinssien asiakirjoja pyrittiin kokoamaan mahdollisimman keskitettyihin valtion hallinnassa oleviin arkistoihin.

Toisaalta sekä asiakirjahallinnon että arkistopolitiikan tarkastelu osoittaa, että vaikka monarkian ajan Preussi olikin autoritaarinen, totalitaarinen se ei ollut. Verrokkina voidaan nimittäin käyttää myöhempää Itä-Saksaa³⁷⁰, missä yksi asiakirjojen salaamisen funktio oli kansalaisten pitäminen varpaillaan; kukaanhan ei voinut olla varma, mitä tietoja viranomaisilla ja etenkin Stasilla hänestä oli, koska asiakirjoja ei saanut mistään nähtäväksi. Tämä on totalitaariselle valtiolle hyvin

³⁷⁰ Kaikista paras verrokkihan olisi ehkä tsaarin Venäjä salaisine poliiseineen, se kun oli monarkistisen Preussin aikalaisvaltio. Itä-Saksa mainitaan tässä lähinnä siksi, että se on mainittu useaan otteeseen arkistoteoriaa käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa, kun taas tsaristista Venäjää ei mainita lainkaan.

tyypillistä, ottaen huomioon että ne pyrkivät määritelmänsä mukaisesti alamaistensa totaaliseen hallintaan.

1800-luvun Preussin asiakirjojen julkisuutta koskevissa määräyksissä taas ei edes juuri mainita yksityisten henkilöiden tiedoista mitään, paitsi asiakirjojen hävittämisen yhteydessä, jossa siinäkin on osoitettu vielä vuoteen 1871 asti melkoista välinpitämättömyyttä tietosuojasta. Viranomaisilla ei siis selkeästi ollut lainkaan samanlaista kiinnostusta henkilötietojen kokoamiseen kuin totalitaarisissa järjestelmissä. Valtion päähuomio sekä aktiivivaiheessa että päätearkistoissa olleiden asiakirjojen kohdalla kiinnittyi enemmän sen omiin etuihin liittyvien tietojen julkitulon estämiseen, taloudellisten etujen varmistamiseen ja valtion legitimitetille edullisen historiantutkimuksen varmistamiseen. Tämä kuvastaa hyvin ajan konservatiivis-autoritaarista valtiokäsitystä; valtion asiat eivät kuulu alamaisille, ja yksittäisen alamaisen tiedot ovat toisarvoisia ellei niitä tarvita oikeuksia tai velvollisuuksia koskevaan kontrolliin. Kontrastina tälle taas ovat valtion omien palvelijoiden eli virkamiesten tietoja sisältävät asiakirjat, joiden käsittelystä on useitakin määräyksiä ja joiden hävittämisestäkin oli erikseen mainittu jo 1810-luvulla. Yksityishenkilöitä koskevia asiakirjallisia tietojen käyttäminen oli enimmäkseen samansuuntaista mutta jonkin verran tiukempaa kuin myös demokraattisissa valtioissa esiintyvä ”normaali” kansalaisten toiminnan, oikeuksien ja velvollisuuksien seuraaminen asiakirjallisten tietojen kokoamisella (esimerkiksi sotilaspasit, verotusasiakirjat, työtodistukset jne)³⁷¹.

Toisaalta Preussissa asiakirjajulkisuus yhdistyneenä provinssiarkistojärjestelmään oli myös potentiaalisesti voimakas työkalu sellaisten poliittisten pyrkimysten ajamisessa, joiden kannalta asiakirjojen hallinta oli tärkeää, ja samoin epätoivotun poliittisen toiminnan tukahduttamisessa. Tämä näkyy etenkin Preussin pyrkimyksissä saksalaistaa sille kuuluneet Puolan alueet. On nimittäin tärkeää muistaa, että kun Posenin läänin vanhat asiakirjat keskitettiin uuteen provinssiarkistoon, se käytännössä tarkoitti alueen historian joutumista valtion panttivangiksi. Lähteitähän ei päässyt tutkimaan muuten kuin maaherran tai arkiston johtokunnan luvalla asiasta riippuen. Voidaan olla varmoja, että tunnetuille puolalaisille nationalisteille lupia ei kovin helposti myönnetty. Samalla tietysti ne tutkijat, jotka esittivät Länsi-Preussin ja Posenin historian ”germaanisena”, saattoivat vapaasti valikoida tarkoituksilleen sopivat lähteet ilman pelkoa vakavasti otettavasta vastatutkimuksesta. Kahden toisilleen vastakkaisen nationalismin konfliktissa siis voitti se osapuoli, jonka hallussa asiakirjat olivat. Slesvig-Holsteinissa ilmeisesti tapahtui samantyyppinen ilmiö, joskin ei yhtä ilmeisenä ja julkilausuttuna kuin Bismarckin kommentti ”Puolan historian

³⁷¹Mm. McKemmish & al 2005, ss. 270-271.

valloituksesta” Posenin arkiston avulla oli.

Sekä poliittisen kontrollin että historiankuvan arkistojen avulla hallitsemisen tärkeydestä Preussin valtiolliselle johdolle kertoo myös se, miten arkistolaitoksen työntekijät valittiin ja koulutettiin. Heistähän tuli tietystä mielessä valtion salaisuuksien vartijoita, joten ei ole mikään ihme, että heidät on selvästi haluttu saada valtiota mahdollisimman laajasti tukevien yhteiskuntaluokkien, eli käytännössä keski- ja yläluokan piiristä. Vaatimukset taustakoulutuksesta, tutkintomaksut ja pitkä palkaton työharjoittelu käytännössä varmistivat, että esimerkiksi työväenluokan piiristä oli erittäin vaikea päästä alalle.

Mitä tulee historian hallitsemiseen arkistolaitoksen avulla muutenkin, voidaan von Sybeliä mukaillen sanoa, että siinä valtioviisaus ja ajan tiede tosiaan löivät kättä. Arkistolaitoksen julkaisut ovat tästä hyvä esimerkki. Toisaalta niiden aiheet saattoivat olla ilmestymisajan kontekstissa selkeän poliittisia, kuten katolista kirkkoa Preussissa koskenut osa näyttää. Samoin esimerkiksi Fredrik Suuren poliittiselle kirjeenvaihdolle ja suuren vaaliruhtinaan neuvoston akteille molemmille varattiin useampi nide, samoin kuin Preussin herttuakunnan vaiheille uskonpuhdistuksen aikana. Kaikki nämä aiheet olivat oivaa polttoainetta niin sanotun prussianismin eli protestanttisuutta, Hohenzollernin hallitsijahuoneen legitiimiyttä sekä Brandenburg-Preussin kunniakasta menneisyyttä korostavan historiankuvan ylläpitämiseksi. Toisaalta ajan historiankirjoitus keskittyi muutenkin etupäässä poliittiseen historiaan ja oli nationalistisesti suuntautunutta, tutkijasta riippuen liberaalein tai konservatiivisin painotuksin. Tässä kohtaa siis julkaisusarja vastasi sekä poliittiseen että tieteelliseen kysyntään.

Yleisesti ottaen voidaan sanoa, että Preussin arkistolaitos täytti tehtävänsä sekä valtion etujen ajajana että historiallisen tutkimuksen edistäjänä. Näiden kahden toisilleen osin vastakkaisen asian kompromissina voidaan pitää vuoden 1867 provinssiarkistomääräyksen lisäksi myös arkistolaitoksen julkaisusarjaa, joka toi poliittisesti verraten vaarattomat lähteet julkisuuteen. Tämän lopputuloksen mahdollisti arkistolaitoksen oman henkilöstön huolellinen valinta niin koulutukselliselta kuin peitetymmin myös yhteiskunnalliselta taustaltaan, sekä poliittisen johdon – erityisesti Bismarckin – kiinnostus arkistojen sekä historiallista että poliittista roolia kohtaan. Samoin eräät poliittiset kehityskulut toimivat myös arkistolaitoksen eduksi odottamattomilla tavoilla. Esimerkiksi koko julkaisusarjahan sai todennäköisesti kiittää olemassaolostaan kulttuuritaistelua ja sitä tosiasiaa, että arkistolaitosta samaan aikaan johti poliittista katolilaisuutta vastustava von Sybel.

Kuinka ratkaiseva arkistolaitoksen panos Preussin valtiolle sitten oli monarkian viimeisinä vuosikymmeninä? Tämä on kysymys, johon ei voida antaa yksiselitteistä vastausta. Hallinnon ja tutkimuksen tukitoiminnon rooli tietenkin yhdeltä kädeltä tarkoitti sitä, että arkistolaitos ei voinut vaikuttaa asioihin sillä tavalla suoraan kuin vaikkapa ministeriöt. Tätä se ei näytä edes tavoitelleen. Toisaalta tukitoiminnot ovat olemassa juuri siksi, että ilman niitä keskeisempien laitosten toiminta ei kävisi päinsä. Niiden tehokas toiminta taas auttaa päätoimintoja paljonkin, mutta tavalla joka ei välttämättä ole mitattavissa.

Esimerkiksi jos kysytään, oliko Posenin provinssiarkiston perustaminen ratkaiseva tekijä siinä, ettei Preussin puolalaisalueilla tapahtunut vuoden 1863 tapaista kansannousua, ollaan väärillä jäljillä. Pikemminkin pitäisi kysyä, miten arkiston perustamisen haluttiin tukevan preussilaista politiikkaa, joka tähtäsi puolalaisen nationalismiin pysymiseen aisoissa. Tällaiseen kysymykseen voidaan jo vastata, ja onkin vastattu alaluvussa 5.3. Samoin vastaus siihen, että missä määrin arkistolaitoksen julkaisut auttoivat valtion legitimitietin tukemisessa, ei ole kvantifioitavissa. Sen sijaan voidaan kyllä sanoa, että on selvää että kyseisellä julkaisusarjalla on ollut tieteellisen funktionsa lisäksi myös tämä tarkoitus. Voidaan myös päätellä, että julkaisujen mahdollistamalla lähteiden helpohkolla käytöllä on ollut tutkijoihin tietty vaikutus aiheiden valinnan ja lähteiden käytön suhteen. Toisaalta julkaisut ovat myös aiheiltaan varmastikin vastanneet myös historian tutkimuksen alalla vallinnutta kysyntää, joten niiden voidaan katsoa vahvistaneen jo olemassa olevia trendejä, jotka enimmäkseen näyttävät olleen Preussin konservatiiviselle valtiolle mieleisiä.

Arvokysymykset ovat yhtä lailla utuisia, mutta niihin sentään voidaan vastauksiksi tarjota tiettyjä päätelmiä. Se esimerkiksi, mitä tietoa hävitetään ja mitä säilytetään, nimittäin kertoo jotain sen arvostuksesta. Samoin tietenkin se, minkä tietojen on haluttu olevan ehdottomasti autenttisia. Preussin tapauksessa vastaus on, että taloudelliset tiedot sekä ulkomaalais- ja maan oman väestön kontrollin mahdollistavat asiakirjat olivat tärkeysjärjestyksessä korkealla, kun taas kansalaisten yksityisiä tietoja sisältävät asiakirjat kuten riitajuttujen aktit eivät ole saaneet samanlaista arvostusta. Niin kuin on jo nähty, tämä heijastaa Preussin valtion autoritaarista ja konservatiivista luonnetta.

Ehkä tärkein kysymys arkistolaitoksen merkityksen ratkaisemiselle on viime kädessä se, mitä valtio itse siitä ajatteli. Suoraa ja selkeällä suurella mitattavaa vastausta ei tähänkään voida antaa. On kuitenkin erinäisiä tosiseikkoja, joiden pohjalta voidaan tehdä päätelmiä. Ensinnäkin, arkistoalan työntekijöiden status verrattuna muihin valtionhallinnon virkamiehiin oli kohtalaisen korkea, ja

kasvoi ajan kuluessa. Niin kuin alaluvussa 2.3. esitettiin, esimerkiksi arkistotyöntekijöiden virkanimikkeet muuttuivat arvokkaammiksi ja heidän palkkauksensa oli 1900-luvun taitteeseen tullessa valtionhallinnon piirissäkin keskitason yläpuolella.

On vielä huomattava, että nämä arkistoalan statusta kohottaneet toimenpiteet toteutettiin sen jälkeen, kun tässäkin työssä esitellyt poliittisesti tärkeimmät asiat kuten Posenin maakunta-arkiston perustaminen ja julkaisusarjan käynnistäminen oli viety läpi. Kun vielä otetaan huomioon, että arkistolaitoksen määrärahoja korotettiin 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä ja että sille vuosisadan vaihteessa kaavailtiin laajojen lisätilojen rakentamista, syntyy melko selkeä kuva. Valtionjohdon mielestä arkistolaitos on ollut mitä ilmeisimmin hyödyllinen, koska siihen on panostettu tällä tavalla. Toisin sanoen, ainakin poliittisen johdon silmissä Preussin arkistolaitos oli täyttänyt ne odotukset, joita sille oli asetettu. Siten loppupäätelmänä voidaan sanoa, että sen historia tämän työn kattamalla ajanjaksolla oli myös poliittisesti menestystarina.

Lopuksi todettakoon vielä, että tässä työssä käsitellyt Preussin arkistolaitoksen ja asiakirjahallinnon aspektit viittaavat muutamiin mielenkiintoisiin mahdollisuuksiin jatkotutkimukselle. Ilmiselvin tapa laajentaa tässä esitetyn tapaista tutkimusta on jatkaa aikajännettä ja tarkastella arkistoalan kehityksen jatkumoa Preussissa aina vuoteen 1947 asti, jolloin koko valtio lakkasi olemasta. Tutkimuskirjallisuudessa on nimittäin viitteitä siitä, että Preussin arkistolaitosta käytettiin tietoisesti poliittisesti etenkin kansallissosialistien valtakaudella, mahdollisesti myös Weimarin tasavallassa. Voisi olla valaisevaa tutkia toisaalta, miten arkistolaitoksen ja mahdollisesti myös asiakirjahallinnon toiminnan osa-alueet muotoutuivat kulloisenkin valtiomuodon mukaan, toisaalta mikä osa niistä jäi elämään aina Bismarckin ajoista lähtien.

Toinen mielenkiintoinen tutkimusaihe voisi olla vertailla monarkian ajan Preussin ja jonkin samanaikaisen demokratian asiakirjahallintojen ja arkistolaitoksien käytäntöjä siitä näkökulmasta, mitä ne kertovat kyseisten yhteiskuntien arvoista ja poliittisen johdon tavoitteista. Tässä työssäkin aihetta sivuttiin jo hieman, mutta se ansaitsisi syvemmänkin käsittelyn. Ranska voisi olla paras verrokki, ollen sekä täysiverinen tasavalta vuosien 1871 ja 1918 välillä että Preussin naapurivaltio. Yksi hyvä tarkastelun kohde tässä olisi se, näkyivätkö kolmannen tasavallan jatkuvat hallituskenvaihdokset asiakirjahallinnossa ja arkistoinnissa ja millä tavalla, vai oliko kehitys perustaltaan samalla tavalla melko tasaista kuin autoritaarisemmassa Preussissa. Tästä voitaisiin nimittäin johtaa tiettyjä johtopäätöksiä siitä, mikä osa arkistotieteestä on historiallisesti luonteeltaan ”poliittista” ja siten vaihtelevaa, mikä taas sen pysyvämpää, universaalialia ydintä.

Viimeisenä vaihtoehtona olisi ottaa erityiseen tarkasteluun jokin arkistojen toiminnan tai asiakirjahallinnon poliittisten puolien yksityisistä aspekteista. Näistä mielenkiintoisin voisi olla preussilaisten asiakirjajulkaisujen mahdollisimman syväle käyvä ruotiminen poliittiselta kannalta. Jo monarkian loppuun mennessä kun arkistolaitoksen ”virallisessa” sarjassa oli ilmestynyt yli 80 osaa, niin että ainakin materiaalia olisi tarpeeksi. Tässäkin aikajännettä voitaisiin jatkaa tutkimalla julkaisujen aiheiden ja niiden esipuheiden ja historiallisten alkuselvitysten sävyn muutosta eri valtiomuotojen alla, mistä voisi saada lisävalaistusta sille, millaisia poliittisia etuja näillä on tahdottu ajaa. Esimerkiksi Weimarin tasavallan kaudellahan Saksan sotasyllisyys oli suuri kysymys, jota ruodittiin puolin ja toisin niin sanotuilla ”värikirjoilla”³⁷². Preussin ja laajemmin myös Saksan arkistolaitosten ja -ammattilaisten osallistuminen tähän lähteillä miekkailuun voisi olla hyvinkin kiinnostava tutkimusaihe.

³⁷² Termi tulee asiaa käsittelevien asiakirjavalikoimien kansien väristä (mm. brittiläinen ”Blue Book”, Saksan ”Valkoinen kirja” ja Itävalta-Unkarin ”Punainen”).

LÄHDELUETTELO

I. Alkuperäislähteet

Acta Borussica. Neue Folge, 1. Reihe: Die Protokolle des Preußischen Staatsministeriums 1817–1934/38, herausgegeben von der Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften (vormals Preußische Akademie der Wissenschaften). Band 8/I. Toimittaneet Jürgen Kocka ja Wolfgang Neubauer. Olms-Weidmann 2003. <<http://preussenprotokolle.bbaw.de/bilder/Band%208-1.pdf>>, 15.6.2015.

Amtsblatt der königlichen Regierung zu Bromberg; Dziennik urzędowy królewsko Pruskiéy regencyi w Bygdoszczy. Jahrgang 1834. <<http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10001682-8>>, 16.10.2015.

Amts-Blatt der königlichen Regierung zu Cleve. 1817. <<http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10790989-4>>, 16.10.2015.

Annalen der preußischen innern Staats-Verwaltung. Zwei und zwangsister Band. Jahrgang 1838. Drittes Heft. Juli bis September. Schmidt Periodicals GmbH, Bad Feilnbach 1985 (faksimilepainos alkuperäisestä). <<http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015056737839>>, 8.10.2015.

Bestimmungen aus dem Geschäftsbereich der k. preußischen Archivverwaltung. Leipzig 1908. <<http://hdl.handle.net/2027/inu.30000103856526>>, 11.4.2015.

Gesetz-Sammlung für die königlichen preußischen Staaten 1810. <<http://hdl.handle.net/2027/uc1.31175008523691>>, 6.11.2015.

Gesetz-Sammlung für die königlichen preußischen Staaten 1814. <<http://hdl.handle.net/2027/uc1.31175008569793>>, 6.11.2015.

Gesetz-Sammlung für die königlichen preußischen Staaten 1850. <<http://hdl.handle.net/2027/mdp.35112103077469>>, 6.11.2015.

Gesetz-Sammlung für die königlichen preußischen Staaten 1853.

<http://hdl.handle.net/2027/mdp.35112103077485>>, 6.11.2015.

Jarhbücher für die preußische Gesetzgebung, Rechtswissenschaft und Rechtsverwaltung. Vierter Band, siebentes und achtes Heft. 2. painos. Berliini 1822. <http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10551633-5>, 16.10.2015.

Ministerial-Blatt für die gesammte innere Verwaltung in den königlich preußischen Staaten. Herausgegeben im Bureau des Ministeriums des Innern. 10ter Jahrgang 1849. <http://hdl.handle.net/2027/uc1.a0001749225>>, 23.7.2015.

Ministerial-Blatt für die gesammte innere Verwaltung in den königlich preußischen Staaten. Herausgegeben im Bureau des Ministeriums des Innern. 13ter Jahrgang 1852. <http://hdl.handle.net/2027/uc1.a0001749258>>, 23.7.2015.

Ministerial-Blatt für die gesammte innere Verwaltung in den königlich preußischen Staaten. Herausgegeben im Bureau des Ministeriums des Innern. 14ter Jahrgang 1853. <http://hdl.handle.net/2027/uc1.a0001749266>>, 23.7.2015.

Ministerial-Blatt für die gesammte innere Verwaltung in den königlich preußischen Staaten. Herausgegeben im Bureau des Ministeriums des Innern. 17ter Jahrgang 1856. <http://hdl.handle.net/2027/uc1.a0001749290>>, 23.7.2015.

Ministerial-Blatt für die gesammte innere Verwaltung in den königlich preußischen Staaten. Herausgegeben im Bureau des Ministeriums des Innern. 19ter Jahrgang 1858. <http://hdl.handle.net/2027/uc1.a0001749316>>, 23.7.2015.

Ministerial-Blatt für die gesammte innere Verwaltung in den königlich preußischen Staaten. Herausgegeben im Bureau des Ministeriums des Innern. 20ster Jahrgang 1859. <http://hdl.handle.net/2027/uc1.a0001749324>>, 23.7.2015.

Ministerial-Blatt für die gesammte innere Verwaltung in den königlich preußischen Staaten. Herausgegeben im Bureau des Ministeriums des Innern. 23ster Jahrgang 1862. <http://hdl.handle.net/2027/uc1.a0001749357>>, 23.7.2015

Ministerial-Blatt für die gesammte innere Verwaltung in den königlich preußischen Staaten.
Herausgegeben im Bureau des Ministeriums des Innern. 28ster Jahrgang 1867.
<<http://hdl.handle.net/2027/uc1.a0001749407>>, 30.7.2015.

Ministerial-Blatt für die gesammte innere Verwaltung in den königlich preußischen Staaten.
Herausgegeben im Bureau des Ministeriums des Innern. 29ster Jahrgang 1868.
<<http://hdl.handle.net/2027/uc1.a0001749415>>, 11.4.2015.

Ministerial-Blatt für die gesammte innere Verwaltung in den königlich preußischen Staaten.
Herausgegeben im Bureau des Ministeriums des Innern. 32ster Jahrgang 1871.
<<http://hdl.handle.net/2027/uc1.a0001749449>>, 11.4.2015.

Ministerial-Blatt für die gesammte innere Verwaltung in den königlich preußischen Staaten.
Herausgegeben im Bureau des Ministeriums des Innern. 38ster Jahrgang 1877.
<<http://hdl.handle.net/2027/uc1.a0001749506>>, 11.4.2015.

Ministerial-Blatt für die gesammte innere Verwaltung in den königlich preußischen Staaten.
Herausgegeben im Bureau des Ministeriums des Innern. 40ter Jahrgang 1879.
<<http://hdl.handle.net/2027/uc1.a0001749522>>, 10.9.2015.

Ministerial-Blatt für die gesammte innere Verwaltung in den königlich preußischen Staaten.
Herausgegeben im Bureau des Ministeriums des Innern. 42ter Jahrgang 1881.
<<http://hdl.handle.net/2027/uc1.a0001749548>>, 12.4.2015.

Ministerial-Blatt für die gesammte innere Verwaltung in den königlich preußischen Staaten.
Herausgegeben im Bureau des Ministeriums des Innern. 47ter Jahrgang 1886.
<<http://hdl.handle.net/2027/uc1.a0001749597>>, 13.7.2015.

Ministerial-Blatt für die gesammte innere Verwaltung in den königlich preußischen Staaten.
Herausgegeben im Bureau des Ministeriums des Innern. 55ster Jahrgang 1894.
<<http://hdl.handle.net/2027/uc1.a0001749670>>, 13.7.2015.

Ministerial-Blatt für die gesammte innere Verwaltung in den königlich preußischen Staaten.
Herausgegeben im Bureau des Ministeriums des Innern. 60ter Jahrgang 1899.

<http://hdl.handle.net/2027/uc1.a0001749720>>, 14.7.2015.

Ministerial-Blatt für die gesammte innere Verwaltung in den königlich preußischen Staaten. Herausgegeben im Bureau des Ministeriums des Innern. 61ster Jahrgang 1900.

<http://hdl.handle.net/2027/uc1.a0001749738>>, 14.7.2015.

Ministerial-Blatt für die gesammte innere Verwaltung in den königlich preußischen Staaten. Herausgegeben im Bureau des Ministeriums des Innern. 67ster Jahrgang 1906.

<http://hdl.handle.net/2027/uc1.a0001751718>>, 14.7.2015.

Ministerial-Blatt für die preußische innere Verwaltung. Herausgegeben im Bureau des Ministeriums des Innern. 78. Jahrgang 1917. <http://hdl.handle.net/2027/uc1.a0001751825>>, 14.7.2015.

Mittheilungen des statistischen Bureau's in Berlin. Erster Jahrgang. Berlin 1849.

<http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044105552319>>, 13.11.2015.

Preußische Gesetzsammlung 1909. Reichsdruckerei Berlin.

<http://hdl.handle.net/2027/mdp.35112103079804>>, 5.10.2015.

Publicationen aus den königlichen preussischen Staatsarchiven. Erster Band: Preussen und die katholische Kirche seit 1640. Nach den Akten des geheimen Staatsarchives von Max Lehmann. Erster Theil. Von 1640 bis 1740. Leipzig 1878.

<https://archive.org/details/preussenunddiek03grangoog>>, 9.11.2015.

Publicationen aus den königlichen preussischen Staatsarchiven. Einunddreißigster Band: J. Von Leczycki, die ältesten großpolnischen Grodbücher. Erster Band: Posen (1386–1399). Leipzig 1887.

[http://hdl.handle.net/2027/uc1.\\$b770196](http://hdl.handle.net/2027/uc1.$b770196)>, 10.11.2015.

Royal Commission on Public records: First Report of the Royal Commission on Public Records appointed to inquire into and report on the state of the public records and local records of a public nature of England and Wales. Volume 1 Part I. His Majesty's Stationary Office, Lontoo 1912.

<http://hdl.handle.net/2027/yale.39002040777782>>, 30.11.2015.

Royal Commission on Public records: *First Report of the Royal Commission on Public Records appointed to inquire into and report on the state of the public records and local records of a public nature of England and Wales*. Volume 1 Part II. His Majesty's Stationary Office, Lontoo 1912. <<http://hdl.handle.net/2027/yale.39002040777790>>, 30.11.2015.

Stenographische Berichte über die Verhandlungen der durch die Allerhöchste Verordnung vom 22. Dezember 1862 einberufenen beiden Häuser des Landtages. Haus der Abgeordneten. 2 osa, istunnosta 25 molempien huoneiden loppuistuntoon (18.3.-27.5.1863). Berlin 1863. <<http://hdl.handle.net/2027/hvd.hj1hu3>>, 23.7.2015.

Stenographische Berichte über die Verhandlungen der durch die Allerhöchste Verordnung vom 28. Juli 1866 einberufenen beiden Häuser des Landtages. Haus der Abgeordneten. 2 osa, istunnot 52-64 (12.11.-18.12.1866). Berlin 1866. <<http://hdl.handle.net/2027/hvd.hwbzxx>>, 30.7.2015.

Stenographische Berichte über die Verhandlungen der durch die Allerhöchste Verordnung vom 26. Oktober 1896 einberufenen beiden Häuser des Landtages. Haus der Abgeordneten. 3 osa, istunnot 54-79 (19.3.-8.5.1897). Berlin 1897. <<http://hdl.handle.net/2027/hvd.hwlxrv>>, 4.8.2015.

Stenographische Berichte über die Verhandlungen des preußischen Hauses der Abgeordneten. 19. Legislaturperiode, III. Session, 1901. 2. osa, istunnot 21-37 (8.2.-27.2.1901). Berlin 1901. <<http://hdl.handle.net/2027/chi.59847635>>, 4.8.2015.

II. Tutkimuskirjallisuus

Baar, Monika: *Historians and Nationalism; East-Central Europe in the Nineteenth Century*. Oxford University Press 2010.

Bertaux, Pierre: *Sellaista oli elämä keisarin Saksassa*. Porvoo 1969.

Born, Lester K.: *The Archives and Libraries of Postwar Germany*. The American Historical Review, Vol. 56 No. 1 (Oct. 1950), ss. 34-57. <<http://www.jstor.org/stable/1840620>>, 20.1.2015.

Brackmann, Albert: *Archival Training in Prussia*. Washington 1975. Englanninkielinen käännös

alkuperäisestä saksankielisestä artikkelista (Archivalische Zeitschrift 1931, 40:1-16).

<<http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015030882305>>, 4.8.2015.

Bury, John Bagnell: *A History of the Later Roman Empire, Volume I*. New York, 1958. Muuttamaton uusintapainos teoksen 1. painoksesta vuodelta 1923.

Cecil, Lamar: *The German Diplomatic Service, 1871–1914*. Princeton 1976.

Chisholm, Hugh (toim.): *Encyclopedia Britannica*. 11. painos, Lontoo 1911.

Demian, J.A.: *Handbuch der neuesten Geographie des preußischen Staats*. Berliini 1818.

<<http://hdl.handle.net/2027/uva.x004284645>>, 12.11.2015.

Dwyer, Philip G. (toim.): *Modern Prussian History 1830-1947*. Pearson Education Limited 2001.

Eckert, Astrid M.: *Managing Their Own Past; German archivists between national socialism and democracy*. Archival Science Vol 7, Issue 3, September 2007, ss. 223-244.

Eckert, Astrid M.: *The Struggle for the Files; The Western Allies and the Return of the German Archives After the Second World War*. Cambridge University Press 2012.

Evans, Richard J.: *The Coming of the Third Reich*. Penguin Books 2004.

Goldsworthy, Adrian: *The Complete Roman Army*. 2. painos, Lontoo 2007.

Hagen, William H.: *National Solidarity and Organic Work in Prussian Poland, 1815-1914*. The Journal of Modern History, Vol. 44, No. 1 (Mar., 1972), ss. 38-64.

<<http://www.jstor.org/stable/1878821>>, 5.7.2013.

Henttonen, Pekka: *Johdatus asiakirjahallinnan tutkimukseen*. Vantaa 2015.

Herzberg, Wilhelm: *Papierprüfung. Eine Anleitung zum Untersuchen von Papier*. Faksimilepainos alkuperäisestä 2. painoksesta (Leipzig 1902). <https://books.google.fi/books?id=B9F_BwAAQBAJ&pg>, 5.11.2015.

Kaack, Heino: *Geschichte und Struktur des deutschen Parteiensystems*. Opladen 1971.

Kirjonen, Juhani; Remes, Pirkko; Eteläpelto, Anneli: *Muuttuva asiantuntijuus*. Jyväskylä 1997.

Kortkamp, Friedrich: *Ausgewählte Reden des Fürsten von Bismarck. Zweiter Band. Reden aus den Jahren 1871–1877*. Berlin 1882. <<http://hdl.handle.net/2027/hvd.hwhphe>>, 29.11.2015.

Koser, Reinhold: *Mitteilungen der k. preussischen Archivverwaltung. Heft 7. Die Neuordnung des preussischen Archivwesens durch den Staatskanzler Fürsten von Hardenberg*. Leipzig 1904. <https://archive.org/details/bub_gb_cn-gAAAAMAAJ>, viitattu 29.11.2015.

Koser, Reinhold: *Fürst Bismarck. Festrede zur Feier des 77. Geburtstages; gehalten in Bonn am 1. April 1892*. Bonn, Röhrscheid & Ebbecke 1892. <https://archive.org/details/bub_gb_qb4qAQAAMAAJ>, 20.8.2015.

Kubicek, Paul: *The History of Ukraine*. Greenwood Press 2008.

Königlich preussischen statistischen Landesamt: *Statistisches Jahrbuch für den preussischen Staat. Elfter Jahrgang 1913*. Berlin 1914. <<http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015086985333>>, viitattu 12.11.2015.

Lelewel, Joachim: *Geschichte Polens*. Leipzig 1846. <<http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10778706-5>>, viitattu 12.11.2015.

McKemmish, Sue; Piggott, Michael; Reed, Barbara; Upward, Frank (toim.): *Archives: Recordkeeping in Society*. Wagga Wagga 2005.

Meisner, Heinrich Otto: *Archivalienkunde vom 16. Jahrhundert bis 1918*. Göttingen 1969.

Oster, Uwe A.: *Preussen; Geschichte eines Königreichs*. 3. painos, München 2012.

Scherr, Johannes: *Deutsche Kultur- und Sittengeschichte*. Köln 1954.

Skinner, Quentin: *Visions of Politics. Volume 1: Regarding Method*. Cambridge University Press 2002.

Steinberg, Jonathan: *Bismarck: A Life*. New York 2011.

Tenbrock, Robert-Hermann: *Geschichte Deutschlands*. Max Hueber-Verlag 1965.

Treitschke, Heinrich von: *Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert. Erster Theil. Bis zum Zweiten Pariser Frieden*. 7. painos. Leipzig 1904.

<<https://archive.org/details/deutschegeschich01trei>>, viitattu 20.10.2015.

Treitschke, Heinrich von: *Politik. Vorlesungen gehalten an der Universität zu Berlin*. I osa. 2., tarkistettu painos. Leipzig 1899. <<https://archive.org/details/politik01trei>>, viitattu 13.11.2015.

Vilhelm II: *Tapauksia ja henkilöitä 1878–1918*. Porvoo 1922.

Weber, Max: *Economics and Society*, osat 1 ja 2. Berkeley 1978. Toimittaneet Guenther Roth ja Claus Wittich.

Weiser, Johanna: *Geschichte der preußischen Archivverwaltung und ihrer Leiter*. Köln 2000.